

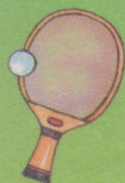

О.Н. Хорошковська
Н.О. Воскресенська
Н.І. Яновицька

УКРАЇНСЬКА МОВА

4

УДК 811.161.2(075.2)
ББК 81.2УКР-922
Х82

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Наказ Міністерства освіти і науки України
від 20.07.2015 №777)*

**ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ.
ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО**

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

— межа кожного уроку

— пам'ятай

— пригадай, зверни увагу, цікаво знати

— робота в парах

— вправи для виконання вдома:

А – для всіх учнів; Б – для сильніших учнів

Хорошковська О. Н., Воскресенська Н. О., Яновицька Н. І.

Х82 Українська мова для загальноосвіт. навч. закл. з навч. рос. мовою:
підруч. для 4 кл. загальноосв. навч. закл. — К. : Освіта, 2015.— 176 с.

Підручник укладено відповідно до чинної програми з української мови для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням російською мовою. У ньому реалізовано всі змістові лінії програми, зокрема основну — комунікативну, спрямовану на формування комунікативної компетентності молодшого школяра.

ISBN 978-966-04-0866-1

ББК 81.УКР-922

ISBN 978-966-04-0866-1

© О. Н. Хорошковська, Н. О. Воскресенська,
Н. І. Яновицька, 2015
© Видавництво «Освіта», 2015
© Видавництво «Освіта»,
художнє оформлення, 2015

Любий друже!

Ти вивчаєш українську мову — державну мову нашої країни. Ти вже вмієш розмовляти, читати й писати цією мовою. Та чи все про неї знаєш? «Мабуть, ні», — подумаєш ти і матимеш рацію.

У 4-му класі ти продовжиш вивчати українську мову, її граматичні особливості, навчишся досліджувати їх у порівнянні з російською, дізнаєшся багато цікавого.

Як і раніше, я поведу тебе в цікавий світ лінгвістики — науки про мову, допоможу розкрити таємниці української мови, такої багатої і красивої. Ти навчишся користуватися її багатством в усному мовленні й на письмі. А допомагатимуть мені твої давні знайомі — Незнайко й Катруся.

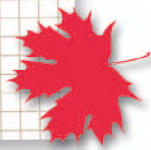
Твій друг — професор Лінгвіст.

МОВА І МОВЛЕННЯ. ПРАВОПИС

(повторення вивченого)

Пригадуємо, що таке «культура мовлення».
Створюємо діалоги, дотримуючись правил етикету,
робимо розмітку вірша й читаємо виразно

1. І. Розглянь малюнок. Хто з ким зустрівся? Коли відбувається така зустріч?

II. Поміркуй, що треба сказати, даруючи вчительці квіти.

III. Розіграйте діалог за змістом малюнка: учень — учителька. Однак спочатку пригадайте правила, що стосуються культури мовлення.

IV. Оцініть діалог, складений однокласниками. Чи все в ньому відповідає правилам культури мовлення?

2. I. Розглянь малюнок. Прочитай текст і розкажи, про що розповіла Катруся.

Мене звати Катруся Коломієць. Мені дев'ять років. Я навчаюся в четвертому класі. Мій улюблений урок — українська мова.

II. Поміркуй і скажи, які запитання поставив хлопчик Катрусі, щоб одержати наведену відповідь.

III. Запиши запитання.

IV. Розіграйте діалог, який відбувся між Катрусею та хлопчиком. Дівчинка запитує — хлопчик відповідає.

Пам'ятай!

Культура діалогу — це вміння вести бесіду зі співрозмовником, дотримуватись увічливого тону та вживати слова ввічливості.

3. І. Прочитай вірш Лариси Савченко мовчки й розкажи, про що він.

НЕОБХІДНІ СЛОВА

«Будь ласка», «Спасібі» і «Будьте здорові» —
Слова необхідні й корисні у мові.

Приємно їх чути і в школі, і вдома

Від мами, від вчителя й просто знайомих.

Тож радим: частіше їх, друзі, вживайте,

Даруйте сміливіше радісний настрій!

І кожен свій день, як завжди, починайте

Зі слів: «Добрий ранок!», «Вітаю!» чи «Здрастуй!».

II. Які слова названо «необхідними»? Чому?

III. Які ще «ввічливі» слова ти знаєш?

IV. Запиши такі слова, розкажи, коли їх уживають.

V. Коли протягом уроку тобі потрібно було скористатися усним мовленням, а коли — писемним?

4. Підготуй усну розповідь про себе так, як це зробила Катруся (впр. 2).

Повторюємо букви та їхнє звукове значення,
правила вимови й правопису. Складаємо діалоги

Пам'ятай!

Писати слід уважно й охайно. Ретельно перевіряй написане.

Пригадай!

гласные
согласные

звук

голосні
приголосні

звук

5. І. Прочитай вірш Миколи Луговика. Спиши. Зверни увагу на позначення звука [дж] буквами.

У козацьких шароварах
Ходить джміль по квітнику
Й поглядає, чи не варять
Джем із вишень у садку.

Розрізняй!

рос. **укр.**
ви́шен — ви́шень
гри́вен — гри́вень

- II. Підкресли слова, у яких є м'які приголосні звуки. Поясни, чому потрібно вживати **ь**.
- III. Зі словами української мови, що подані в порівнянні з російськими, склади речення.

6. I. Прочитай вірш Ігоря Січовика. Про що в ньому розповідається? Спиши.

Красивий, **щедрий** рідний край,
І мова наша — **солов'їна**.
Люби, шануй, оберігай
Наш край, що зветься **Україна**.

Батьківщина
Вітчизна

- II. Поясни правопис виділених слів.

Пригадай!

Перед буквами **и**, **е** приголосні слід вимовляти **твердо**, звук [о] на місці букви **о** завжди вимовляй **чітко**. На місці букви **щ** вимовляй **два звуки** [шч] або [шч'].

7. I. Складіть діалог за змістом вірша Ігоря Січовика.
Початок діалогу може бути таким:

— Як називають Україну?
— ...

Україна
український

- II. Закінчіть діалог словами:

— Хочеться, щоб...

8. I. Прочитай скоромовку, правильно вимовляючи звуки [г] і [г'].
Вивчи її й запиши з пам'яті.

Гел'готали гуси
В дворі у Ганнусі,

Гел'готали: го-го-го!
Ти забула нас чого?

9. Розгляньте малюнок. Про кого розповідали лісові звірі? Спробуйте розповісти про членів своєї родини за таким початком: «У мене є...»

Розрізняй!

рос.	укр.
рoдина	— батьківщина
семья	— родина

10. А. Прочитай вірш Галини Гриненко. Про що він? Спиши вірш. Підкресли букви, що позначають два звуки.

Коли нам весело буває?
Як пташка в гаї заспіває,
Коли барвінком чи розмаєм*
Себе весною завітчаєм.
Коли ми деревце пригоже
Посадим, гарно обкопаєм,
Коли ми зробим щось хороше,
Тоді нам весело буває.

Б. А коли тобі буває весело? Напиши про це декілька речень.

* Розма́й — буйная зелень.

Удосконалюємо вимовні вміння, тренуємо пам'ять,
працюємо з прислів'ями, пояснюємо правопис слів

11. І. Прочитай вірш, правильно вимовляючи звуки [ч], [ч']. Перші два речення вивчи й запиши з пам'яті.

Чапленьята-чапачі
По болоту чапу, чапу.
Сіра чапля тихо чапа,
А за нею — чап-чап-чі,
Чапленьята-чапачі.

Чапля каже:
— Нум до тата,
До гніздечка, до води.
Чапленьята, чапленьята
Наддають хутчій* ходи.

- ІІ. Добери синоніми до слів *чапати*, *хутчій*. З одним із них склади й запиши речення.

Пам'ятай!

В українській мові звук [ч] вимовляється **твердо**.
Пом'якшено [ч'] вимовляється **лише перед [і]**: *чітко*,
овочі, *речі*.

Цікаво знати!

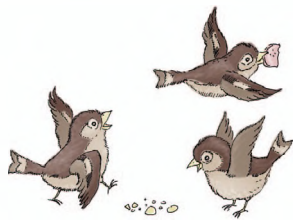
Ти знаєш, чому *чаплю* так називали? Дехто може подумати, що це слово утворилося від слова *ча́пати* (ходити), тобто тому, що чапля не просто ходить по болоту, а чапає. Насправді ж назва птаха утворилася від слова *чапа́ти*, тобто хапати. Отже, чапля — та, що хапає (їжу).

12. Прочитай дитячу народну пісеньку-закличку. На місці букви *щ* вимовляй звуки [шч].

Іди, іди, дощичу,
Зварю тобі борщичу.
В новенькому горщичу.
Мені кашка, тобі борщ,
Щоб ішов рясніший дощ.

*Хутчій — быстрее.

13. І. Прочитай вірш Грицька Бойка. Поміркуй, на вимову яких звуків треба звернути особливу увагу. Чому?

ТАНЦІ В АЛЬТАНЦІ*

Зацінькала синиця —
Цікава витівниця:
— Це горобці в альтанці
Танцюють вранці танці.

- II. Вивчи вірш і запиши його з пам'яті.

Пам'ятай!

В українській мові, на відміну від російської, звук [ц'] м'який. Його м'якість позначається буквами і, я, ю, а в кінці слів м'яким знаком(ь).

14. І. Перекладіть словосполучення українською мовою й запишіть їх.

Храбрый боец, сине-жёлтый флажок, тяжёлый ранец, морской камешек, солнечный лучик, вежливый продавец.

- II. Обмінюйтеся зошитами й перевірте правильність запису.

- III. Поясніть правопис слів.

15. І. Прочитай прислів'я. Спробуй пояснити їхнє значення. Спиши.

1. Добрий кінець — усьому вінець.
2. Слово — не горобець, вилетить — не спіймаєш.

16. Поміркуйте та скажіть, чому в слові *спіймаєш* м'який знак після букви *ш* писати не потрібно.

17. А. І. Зміни слова за зразком: *багато* — *один*.

Місяці — ... , українці — ... , стільці — ... , сміливці — ... , танці — ... , молодці — ... , олівці —

- II. Поясни правопис дописаних слів.

* *Альтанка* — беседка.

Б. Прочитай текст, закінчуючи слова у множині. Спиши. Поясни правопис виділених слів.

Біля **годівни**.. у саду було **гамірно**. Декілька **сини**.. весело перемовлялися. Раптом до них приєдналися **гороб**... Вони **клюнули** зернятко й **відлетіли**. **Мабуть**, **злякалися**.

**Вправляємося у вимові й написанні слів із *йо,ьо*.
Читаємо та продовжуємо текст**

18. I. Прочитай слова. На які дві групи їх можна поділити? За якою ознакою?

Його, льон, район, підйом, сьогодні, льотчик, зйомка, синього, мальований.

II. Запиши слова кожної групи з нового рядка. Поясни їх правопис.

III. Склади одне речення зі словами *знайомий, льотчик*.

19. I. Прочитай жартівливий вірш Грицька Бойка. Що в ньому небувале?

**У слона болить нога,
Слон сьогодні шкутильга:
Гостював комар у нього,
Наступив йому на ногу.**

II. Прочитай вірш декілька разів і запиши з пам'яті. Поясни вживання м'якого знака у виділених словах.

III. Назви звуки у слові *сьогодні* й поясни, як вони позначаються на письмі.

20. I. Вимов слова й запиши їх правильно.

С[л'о]зи, пе[н'о]к, [дз'о]б, ба[д'о]рий, [л'о]тчик, у [н'о]го.

II. Подумай, які із записаних слів слід вставити замість крапок у подані нижче речення. Запиши їх.

1. Мій тато У ... багато друзів.

2. У пелікана великий 3. Їжачок сховався за

21. І. Прочитай текст і скажи, чому він так називається.

ДРУЖНІ ОЛІВЦІ

У коробці жили кольорові олівці.

Якось синій олівець намалював хмарку синього кольору. Полився дощик.

Тоді за роботу взявся працьовитий олівець жовтого кольору. Він намалював жовте сонечко й жовте курчатко. А червоний олівець домалював курчатку червоний дзьобик і червоні лапки.

І раптом курчатко заговорило: «Пі-пі-пі...». І побігло...

II. Випиши з тексту слова з *ьо* разом зі словами, з якими вони пов'язані.

III. Продовжіть текст, розповідаючи про те, що побачило курчатко.

22. А. Прочитай і запиши текст, правильно позначаючи звуки.

[с'о]годні [л'о]ня прокинувся о [с'о]мій годині ранку.
У [н'о]го був ба[д'о]рий настрій.

Він радів, бо разом із мамою поїде зустрічати тата.
Тато у [л'о]ні – [л'о]тчик.

Б. Спробуй записати продовження тексту «Дружні олівці», але поміркуй, який заголовок матиме твій текст.

Вимовляємо та позначаємо на письмі подовжені м'які приголосні у словах української мови.

Читаємо вірш і розповідаємо за уявою про зображену картину природи

23. Від наведених слів утвори інші, які відповідали б на питання *що?* Запиши ці слова на місці крапок.

Малюва́ти — малювання.

Слу́хати —

Пла́вати —

Писа́ти —

24. Прочитай слова і зроби їхній буквений запис.

Змага[н':а], чита[н':а], зі[л':а], весі[л':а], узлі[с':а]

25. І. Прочитай уривок із вірша Якова Щоголева. Яка картина природи описана? Якими звуками сповнена?

На траві́ й квітка́х роси́нки.
Шелесті́ння й го́мін гі́лки.
Щебетáння й пі́сня пта́шки.
Скрип жука́, гуді́ння бджі́лки.

ІІ. Спиши вірш. Поясни вимову й написання виділених слів.

26. І. Прочитайте прислів'я й поясніть їхнє значення.

1. Дерево сильне корінням, а людина — знанням.
2. Важко в навчанні — легко у труді.
3. Маленька праця краща за велике безділля.
4. Є терпіння — буде й уміння.

ІІ. Спиши. Підкресли слова з подвоєними буквами. Поясни, що означають ці слова.

27. А. Прочитай текст і поясни правопис виділених слів. Добери заголовок і запиши текст.

Окса́нка — ма́ленька дівчи́нка. Ма́ма одягла́ її у блакі́тне **пла́ттячко**, но́веньке **взуття́**. У **воло́сся** в не́ї — бі́ла стрі́чка. Окса́нка — спра́вжня краса́ня.

Б. І. Прочитай текст. Про що в ньому йдеться?

Хлі́б завжди́ був міри́лом життя́. Жодна́ подія́ не обхо́дилася без паля́ниці. З хлі́бом будова́ли ха́ту і справля́ли весі́лля. Ма́ти загорта́ла в рушні́к окра́єць хлі́ба си́ну в дале́ку доро́гу. З хлі́бом і сі́ллю зустріча́ли дорогі́х госте́й.

ІІ. Спиши. Підкресли слова з подвоєними буквами. Які звуки вони позначають?

Повторюємо вимову й правопис слів із кінцевими твердими та м'якими приголосними. Удосконалюємо вимову й написання слів із приголосними [б], [п], [в], [м], [ф] та [р], [ч], [ц'] у кінці слів

28. I. Прочитай слова. Подумай, за якою ознакою їх можна поділити на дві групи. Запиши слова кожної групи з нового рядка. Підкресли орфограми.

Голуб, день, м'яч, буквар, боець, любов, верф*, плащ.

II. Поясни, чому у словах однієї групи м'який знак у кінці писати не треба, а у словах другої — треба.

Пам'ятай!

В українській мові приголосні звуки [б], [п], [в], [м], [ф] та [р], [ч] у кінці слів вимовляються твердо, а тому м'який знак після букв, що їх позначають, не пишеться: *стен, сім, буквар, м'яч*.

29. I. Переклади подані слова українською мовою, правильно вимов і запиши їх. Підкресли орфограми.

Дощ, кобзарь, туш, палець, камешек, ранець, печ, п'ять, дев'ять.

II. Перевір за російсько-українським словником, чи правильно було виконано завдання. виправ помилки, якщо вони є, й поясни правопис українських слів. Міркуй так: «У кінці слів ... , ... , ... звуки вимовляються ... , тому в українській мові ... ».

Пам'ятай!

Орфограма — це написання, що пояснюється правилом правопису.

30. А. Прочитай і відгадай загадку. Спиши. Поясни правопис виділеного слова.

колóсся

У полі ріс я, колосився,
На стеблині уродився.

* *Верф* — сукупність споруд на березі річки, моря, де будують і ремонтують судна.

А тепер мене ви ріжте
Й на здоров'я смачно їжте.

Б. Прочитай початок тексту. Визнач його тему. Продовж текст, додавши два-три речення. Запиши.

Кажуть, осінь на барвистому коні їздить. Вона...

Правильно вимовляємо та пишемо слова
з апострофом

31. І. Прочитай. Зверни увагу на різницю у вимові й написанні російських і українських слів. Зроби висновок.

1. Вьюн — в'юн, бьют — б'ють, пьёт — п'є, семья — сім'я, соловьи — солов'ї, верфью — верф'ю.

2. Съезд — з'їзд, подъезд — під'їзд, объехать — об'їхати.

ІІ. Запиши українські слова. Поясни їх вимову й написання.

Пригадай!

Апостроф пишеться після префіксів, які закінчуються на приголосний, та після букв **б, п, в, м, ф, р** перед буквами **я, ю, є, ї**, що позначають два звуки: *хлоп[йа]та — хлоп'ята, м[йа]ча — м'яча, пір[йа] — пір'я, з'їхати — з[й'і]хати.*

32. І. Прочитай народні вислови. Як ти їх розумієш?

1. Не розіб'єш горіха — то не з'їси й зернятка.

2. Заздрість здоров'я їсть. 3. На чужім подвір'ї і мухи б'ють. 4. Батьком-матір'ю не хвалися, а хвалися ділом.

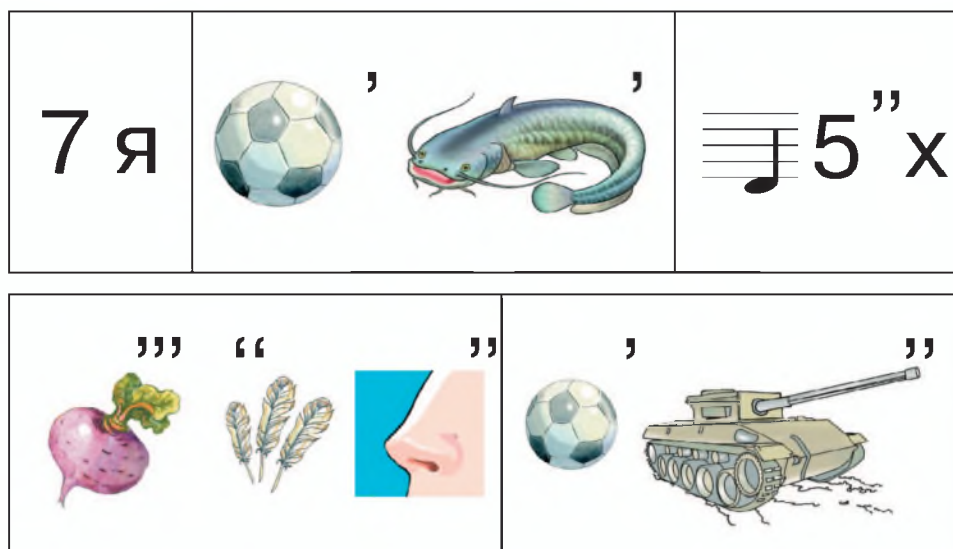
ІІ. Спиши. Поясни правопис виділених слів.

33. Прочитай. Спиши, замінюючи звуковий запис буквеним.

О[бйї]хав я багато країв. Тепер у місті живу. Та враз згадав хло[пйа]чі забави на батьковому подві[рйї]. Задзвеніли мені соло[вйї], кропи[вйа]нки, заворкотіли

голу[б'я]та. Запахли в рідному саду ряст, ру[м'я]нок і [м'я]та (За Дмитром Чередниченком).

34. I. Розгадай ребуси.

II. Слова-відгадки запиши. Чи можна вважати, що вони записані за одним правилом?

35. I. Прочитай вірш Катерини Гончар. Про що він? Поміркуй: це опис чи розповідь? Спиши, поясни правопис виділених слів.

У мого **хлоп'яти**
 З неба — оченята.
 На **маленькім** личку —
 Із калини щічки,
 Чубчик — з колосочків,
 Голос із **дзвіночків**.

II. Розкажи, якого кольору у хлопчика очі, щоки, чубчик. Який голос? За цим зразком склади й запиши опис братика чи сестрички, друга чи подруги, але не обов'язково у віршованій формі.

36. А. Спиши, замінюючи звуковий запис буквеним.

Вербá здавна користувалася в народі глибокою шано[й'у]. У «вербну» суботу перед Великоднем

вербо́[й'у] обо[вй'а]зково би́ли члені́в сі[мй'і], худо́бу, щоби́ уберегти́ від хвороби́. За наро́дним пові[рй'а]м, верба́ обері́га[й'е] хату́ від блиска́вки.

Б. Прочитай, подумай і запиши, хто є в кого, обираючи з дужок правильний варіант запису.

У горо́бчика — горо(бя/б'я)тка,
А в голу́бки — голу(бя/б'я)тка.
У соло(в'ї/ві)хи — соло(вя/в'я)тка,
А в ласті́вочки — ласті́(вя/в'я)тка.

Попрацюй самостійно

37. Прочитай текст і розкажи, про що нове ти дізнався.

Незнайко добре запам'ятав, що в українській мові є м'які подовжені звуки, тому він дуже здивувався, коли почав читати слова: *тонна, ванна.*

— Чому в цих словах написані дві однакові букви, адже тут немає м'яких подовжених звуків? Хіба так буває? — запитав Незнайко в Катрусі.

Катруся пояснила:

— У деяких словах, які прийшли в українську мову з інших мов, вимовляються тверді подовжені звуки, які теж позначаються двома однаковими буквами. Ці слова легко запам'ятати, завчивши такі рядки:

На віллі є ванна — вагою тонна. На віллі живуть панни Алла, Елла, Інна, Ганна, Мадонна.

38. І. Спиши, заповнюючи пропуски. Поясни правопис цих слів.

Жи...я, узбере...я, Прикарпа...я, вмі...я, то...а, чита...я, коло...я, Га...а.

ІІ. Із трьома першими словами склади й запиши речення.

Повторюємо будову слова. Добираємо спільнокореневі слова

Пригадай!

Основа — ; закінчення — ; корінь — ;
суфікс — ; префікс — .

39. I. Визнач будову таких слів: *голова, голівка, голівонька, головатий*.

II. Незнайко, виконуючи цю вправу, подумав, що в цих словах корінь *гол*. Чи це так? Доведи своє твердження, використовуючи висловлювання: «Я вважаю, що...». Або: «На мою думку...».

40. Прочитай. Випиши спільнокореневі слова. Познач корінь.

Мій тато — рибалка. Я теж люблю рибалити.

Одного ясного сонячного дня ми пішли на риболовлю. У воді на мілині плавало безліч маленьких рибенят. Це був справжній рибний дитячий садок. Лишень великі риби, почувши нас, повтікали.

Зверни увагу!

Риболовля — ловіння риби, *рибалка* — той, хто ловить рибу.

41. I. Пограйте в гру «Третій — зайвий». Знайдіть у кожному рядку «зайве», на ваш погляд, слово. Доведіть, що не помиляєтеся.

1. Білий, білка, білісінький.
2. Синій, синівський, синюватий.
3. Сільський, сільничка, сіль.
4. Місток, місто, міст.

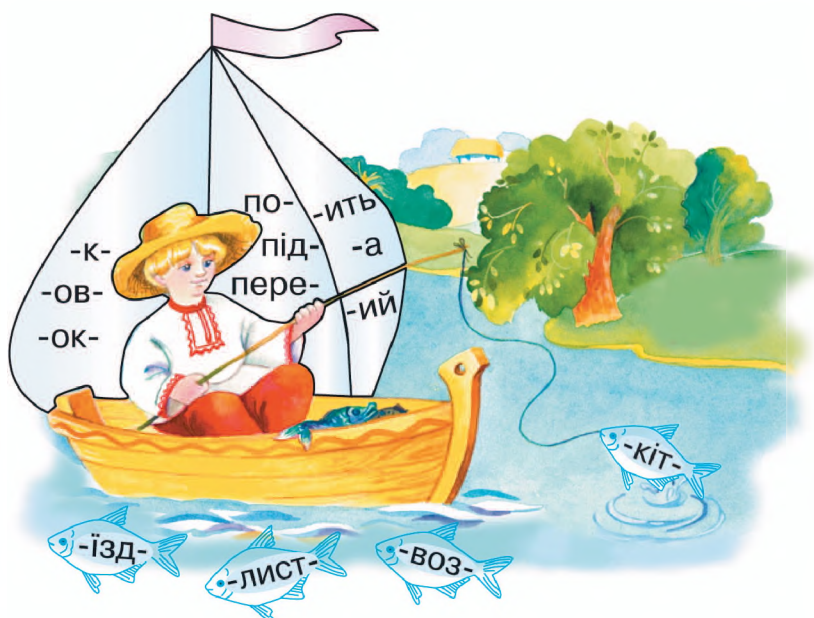
II. Запиши слова, що залишилися. Познач будову цих слів.

42. А. Добери спільнокореневі слова до поданих. Доведи, що не помиляєшся. Запиши їх.

Читати, мирити, малювати.

Б. І. Розглянь малюнок. Поміркуй, із яких «рибок» можна утворити слова, а з яких — ні. Чому? Запиши утворені слова.

II. Скільки груп спільнокорених слів у тебе вийшло?

Повторюємо орфограми в коренях слів. Читаємо, добираємо заголовок. Пишемо. Доводимо правильність запису

43. І. Прочитай віршовані рядки, додаючи звуки на місці пропущених букв. Чи є в тексті вірша споріднені слова? Назви їх.

У к..та́ с..но́чок — к..шеня.
У слона с..ночок — слоненя́.
В їжачка с..нок — їжаченятко.
Ну а я — с..ночок свого татка.

II. Поміркуйте, яка буква пропущена в корені — о, е чи и? Як перевірити її написання?

III. Запиши спочатку перевірні слова, а потім — віршовані рядки, вставляючи пропущену букву. Підкресли її. Доведи, що не помиляєшся.

44. Прочитай. Зверни увагу на вимову й написання слів.

Вимовляємо:

моло[д']ба

боро[д']ба

ле[х]ко

Пишемо:

молот**ь**ба, бо молот**и**ти

борот**ь**ба, бо борот**и**ся

лег**к**ий, бо лег**е**нький

Пам'ятай!

В українській мові у словах *молот**ь**ба, борот**ь**ба* глухий приголосний [т'] під впливом наступного дзвінкого [б] **одзвінчується**. Дзвінкий [г] під впливом наступного глухого **оглушується** (во[х]ко — вогко, ле[х]ко — легко). Тому написання виділених букв у цих словах слід перевіряти.

45. І. Прочитай текст. Добери заголовок. Поміркуй, які букви слід обрати, щоб правильно написати слова.

Міркуй так: «У слові ... я написав(-ла) букву ..., тому що перевірне слово ...».

Миколка йшов дорі(ж/ш)кою парку. На д(е/и)ре-
вах жовтіло листя. Лише ялинки з(е/и)л(е/и)ніли.
На старій ялині хлопчик помітив білочку. Вона
стр(и/е)бала по гілках. Миколка зуп(и/е)нився і про-
стягнув звіратку руку з горі(ш/ж)ками.

ІІ. Запиши заголовок і текст. Підкресли у словах орфограми.

ІІІ. Перевірте правильність запису один в одного.

46. А. І. Прочитай речення. Спиши. Підкресли у словах орфограми.

1. Легко сказати, а важко зробити. 2. І від солодких слів буває гірко 3. Ложкою моря не вичерпаєш. 4. Життя – це постійна боротьба за щастя.

ІІ. Назви прислів'я, у якому вжито слова-антоніми.

Б. І. Прочитай загадки, чітко вимовляючи дзвінкі приголосні у виділених словах. Відгадай загадки.

1. Що це, що це за домок,
Ходить без доріжки?
Схожий він на колобок,
А під дахом — ніжки.
2. Біла грядка, чорні зернятка.
Посіяла по порядку
Та й маю загадку.
Хто зернятка знає,
Той і відгадає.

II. Одну із загадок вивчи й запиши з пам'яті, а потім звір свій запис із підручником.

Зверни увагу!

Правильно:

брати (взяти) участь

Неправильно:

приймати участь

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ДОПИТЛИВИХ

Слово *змія* означає «та, що по землі лізе», *їжак* — «той, що з'їдає змій», *ведмідь* — «той, що знає (відає), де мед».

Спробуй пояснити, як одержали свої назви *носоріг*, *лінивець*, *мурашкоїд*.

Текст

Читаємо, розрізняємо тексти різних типів та їхню структуру. Доводимо свою думку

Пригадай!

В українській мові, як і в російській, є тексти-розповіді, тексти-описи, тексти-міркування.

47. Прочитай і продовж речення.

Якщо в тексті описується хтось або щось, то це текст-....

Якщо в тексті розповідається про те, що відбулося (відбувається, буде відбуватися), то це текст- ...

Якщо в тексті доводиться якесь твердження або правильність чи хибність* певної думки, то це текст- ...

48. І. Прочитай тексти. Про що ти довідався з кожного? Який з них є описом, який — розповіддю, а який — міркуванням? Доведи свою думку.

КІТ ВАСЬКО

Кіт Васько — пустун і витівник. То в черевик залізе, то в піч шугоне і вийде звідти не сірий, а чорний. А то почне ганятися за синичкою і здійме страшний переполох. Ось тому й звуть kota пустуном (За Віктором Васильчуком).

ЛЕЛЕКИ

Ранок. На луках туманець стелеться. Лелеки вздовж болота походжають, як матроси у чорних штанях і білих-пребілих сорочках. Походжають, походжають на своїх тонких і довгих ногах. Потім, дивись, і знявся котрийсь, полетів, а в червоному дзьобі — жабеня. Це він дітям своїм, лелеченятам, сніданок поніс (За Григором Тютюником).

ЧАПЛЯ

У чаплі чорні смуги обіч голови. Її смішний чуб на потилиці теж чорний, наче вивалений у свіжому болоті. Довга чаплина шия біліє, чистесенька, бо, мабуть, старанно вимита. Чапля мовби вгрузла, піднявши одну ногу, й так чудно бачити її на тоненькій другій, од якої падає на воду хистка** тінь (Євген Гуцало).

*Хибність — ошибочность.

**Хисткий — який постійно хитається з боку на бік або згори вниз.

- II. Який текст ти складатимеш під час доведення своєї думки: розповідь, опис чи міркування?
- III. Спиши один текст, додавши ще одне речення, яке закінчувало б його.

Пригадай!

Текст складається з трьох частин.

I частина — зачин, у якому зазначається час або місце якоїсь події чи називаються дійові особи. Наприклад: «Це було влітку...». Або: «У мене є друг Василько».

II частина — основна. У ній розгортається думка, зазначена в зачині (Що саме було? Яка пригода трапилася з кимось? Який він?).

III частина — кінцівка. Це останні 1—2 речення, у яких узагальнюється сказане, підбивається підсумок.

- 49.** I. Прочитай текст. Визнач — це розповідь чи опис природи? Назви в ньому зачин, основну частину й кінцівку. Добери до тексту заголовок.

Минають дні — сонячні, теплі. Небо мов скельце. Вёрхи на павутинках літають павучки. Знову з'явилася мошва́, а разом із нею і ба́бки. Пу́рхають метелики. Зацвітають анемони, ша́влія, ковила́.

Нічого не скажеш — літо! Але бабине... (За Віталієм Севастьяновим).

II. Поясни вислів «небо мов скельце».

III. Добери свій зачин, який не порушував би змісту тексту, а уточнював його. Спиши текст.

- 50.** I. Прочитай текст Галини Демченко. Визнач його складові частини. У якій із них висловлена основна думка? Спиши цю частину.

ДВІ СЕСТРИ

На невеличкій галявинці стоять два дерева: сосна й береза. Дві сестри — старша й молодша.

Старша — сильна та висока, молодша — тендітна та ласкава.

Старша оберігає молодшу від сильних **бурь** і вітрів, а молодша ласкаво дякує їй. **Гілля** цих дерев переплелось, стовбури майже торкаються один одного, і разом вони тягнуться до **сонця**.

Ось як треба жити на землі, і тоді в усьому світі буде мир і **щастя**.

II. Поясни правопис виділених слів.

III. Поміркуй, для чого в тексті вжито антоніми. Назви їх.

Пам'ятай!

В українській мові, як і в російській, кожную частину тексту починаємо писати з **абзацу**, тобто з нового рядка, зробивши невеликий відступ.

51. А. І. Прочитай текст Василя Сухомлинського. Знайди в ньому зачин, основну частину й кінцівку. Чи правильно вони розташовані? Поясни, чому.

ДЛЯ ЧОГО ПІВНЕВІ ГРЕБІНЕЦЬ

Через те він у нього такий пишний. У нашого півня червоний гребінець. А вдень ходить, розпустивши хвоста. Уночі, щойно кури посідають на сідало, півень бере свій гребінець і розчісує барвистого хвоста.

Розчесавши хвоста, півень кладе гребінець на голову.

II. Побудуй текст правильно й запиши його. Який текст ти записав — розповідь, опис чи міркування? Обґрунтуй свою відповідь.

Б. І. Прочитай початок тексту й добери за ним заголовок.

Мама називає Олю помічницею, бо донька їй в усьому допомагає. Оля ...

II. Продовж текст. Яка його основна думка?

III. Який у тебе вийшов текст: розповідь, опис чи міркування?

Читаємо текст. Спостерігаємо за засобами зв'язку між реченнями. Переказуємо

52. І. Прочитай текст. Добери заголовок. Визнач: це текст-розповідь, текст-опис чи текст-міркування?

Одного дня тато приніс із лісу маленьке козеня. У нього була зламана ніжка.

Ми перев'язали козеняті ніжку й назвали його Кузею. Згодом козенятко навчилося пити молоко та їсти травичку. Незабаром у нього і друзі з'явилися. Це були котик Пушок і песик Джек. Вони бігали один за одним, стрибали, гралися.

Минув місяць. Ніжка в Кузі загоїлася. Козеня підросло. Ми завели його в ліс, попрощалися й відпустили на волю.

ІІ. Поясни, чому в тексті три абзаци.

ІІІ. Перекажіть і запишіть текст. Підкресліть слова, які зв'язують речення тексту між собою.

53. А. І. Прочитай речення, упорядкуй їх так, щоб вийшов текст, у якому речення розташовані в потрібній послідовності.

Сашко випустив ґаву, бо вона має жити на волі. Хлопчик забрав ґаву додому. Він лікував пташку, годував її. У пташки було зламане крило.

Якось Сашко гуляв у дворі і побачив ґаву. Згодом крило загоїлось.

ІІ. Запиши текст, дотримуючись абзаців.

Б. Продовж текст про козеня Кузію з попередньої вправи (за уявою) й запиши (5—6 речень).

Слухаємо й виразно читаємо текст. Знаходимо в тексті опис

54. І. Послухай текст. Чи сподобався він тобі?

ПІВНИК І ЙОГО СІМ'Я

На нашому подвір'ї багато птиці. Ось ходить по двору півник. На його голівці червоний гребінчик, а під дзьобом — червона борідка. Дзьоб у півника гострий, мов долітце, хвіст у півника круглий, мов колісце. На хвості барвисті узорі, на ногах шпори. Справжній лицар!

Лапками півник кúпу розгрібає, курочок з курчатками скликає:

— Курочки, чубарочки! Клопотухи-хазяєчки! Зозулястенькі й рябенькі! Червоненькі та біленькі! Ходіть сюди з курчатками, дітками-малятками! Я вам зернину припас.

Курочки й квочки з курчатками розпустили пір'ячко, позбігалися, розкудкудакалися. Зернину не поділили — побилися.

Півник нéладу не любить — одразу всіх помирив: сам зернину з'їв, на тин злетів, крилами замахав, на все горло закричав:

— Ку-ку-ріку!

(За Костянтином Ушинським)

II. Прочитай текст виразно так, щоб інтонацією передати красу півника, його турботу про свою сім'ю та поведінку курей.

III. Який це текст — розповідь, опис чи міркування? А може, розповідь з елементами опису?

IV. Знайдіть у тексті опис півника й доведіть, що не помиляєтеся.

V. Запиши опис півника в зошит, дібравши заголовок.

55. А. І. Прочитай і відгадай загадку.

Щось пухнасте сіро-біле
Молоко із миски їло,

Муркнуло після сніданку,
Захотіло ще сметанки
Роздобути на обід.
Хто це? Наш домашній...

Б. Склади текст-опис котика, використовуючи ознаки, наведені в загадці, та додаючи свої.

Складаємо текст-розповідь за серією малюнків та опорними словами. Дотримуємося абзаців

56. Розгляньте малюнки. Доберіть заголовок. Складіть розповідь, використовуючи такі слова й словосполучення: *вихідний день, кошики, осінній ліс, знайшов, підберезовики, маслюки, колючий клубочок, задоволені, додому, тату, мамо, Іринка.*

II. Запишіть складену розповідь, використовуючи потрібні розділові знаки. Перевірте запис один в одного.

III. Назвіть речення зі звертаннями.

Читаємо. Складаємо тексти-міркування й записуємо їх

Якось Незнайко звернувся до професора
Лінгвіста й Катрусі:

— Я вже навчився складати тексти-розповіді
й описи, а от текст-міркування у мене ніяк не
виходить. Допоможіть мені, будь ласка.

— Звісно, допоможу! І покажу це тобі
на найпростіших прикладах. Але спочатку
пригадаємо, як будується текст-міркування.

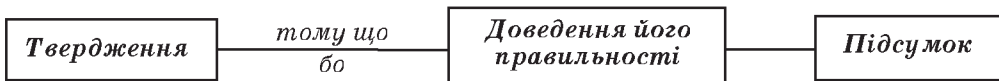
Текст-міркування, як і розповідь та опис,
складається з трьох обов'язкових частин.
Перша — твердження про щось, друга — доведення
правильності цього твердження і третя — підсумок
сказаному.

Тексти-міркування можуть бути короткими (3—4 ре-
чення) і більшими, у яких міркування розгорнуте.

Наприклад, ти стверджуєш: «В українській мові
м'який знак не пишеться після букв б, п, м, ф та
ж, ч, ш».

— А чому? – тебе запитують. Треба довести правиль-
ність цього твердження. Тому кажемо: «*Тому що* (чи *бо*)
приголосні, які позначаються цими буквами, в україн-
ській мові тверді. Тому і м'який знак не пишеться після
букв, що їх позначають».

Будову тексту-міркування можна зобразити у вигляді
схеми:

Якщо навчишся користуватися цією схемою, завжди
правильно складатимеш тексти-міркування.

57. I. Про що ти довідався з розповіді професора Лінгвіста?

II. Перечитай ще раз ту частину тексту, у якій повідомляється, як
будується текст-міркування.

III. Спробуйте побудувати текст-міркування на одну з правописних тем. Наприклад, «Уживання й відсутність апострофа» або: «Подвоєння букв».

58. I. Прочитай текст. У якому реченні виражено твердження, а в якому — підсумок сказаному?

Мова — то скарб народу. У її словах і висловах відображено все: і мудрість, і визначні історичні події, звичаї, культура, минуле й сучасність.

Наприклад, у прислів'ї «Жити — Батьківщині служити» виражено патріотизм українського народу. А в словах «козацтво», «вольниця» відображено історичний період, коли жили українські козаки й боронили свою землю від нападників. У словах «Антей» (надпотужний літак), «космічний корабель», «космонавт» — наша сучасність.

Ось так у словах і висловах відображена історія народу. Тому й кажуть, що мова — то його скарб.

II. Спиши основну частину тексту.

III. Склади текст-міркування на тему «Моя мама (тато) — найкраща (найкращий) у світі».

59. А. Спиши першу частину тексту попередньої вправи, додавши 2—3 речення про народну культуру, яка відображається в піснях (веснянках, щедрівках).

Б. Склади текст-міркування про вживання великої букви за зразком, який дає професор Лінгвіст.

Попрацюй самостійно

60. Прочитай віршик Галини Коваль. Спиши. Поясни вживання розділових знаків.

— Прокидайтесь! Ех ви, соні! —
Помідорам каже сонях. —
Де цибуля? Де часник?
Де гарбуз пузатий зник?
Поховались у горох.
Ох-ох-ох!

РОЗПОВІДЬ ПРОФЕСОРА ЛІНГВІСТА

— Ви вже знаєте, що тексти-описи бувають наукові та художні. У наукових описах містяться конкретні відомості про предмет опису, часто вживаються терміни, числа, інший довідковий матеріал. У таких текстах слова не вживаються в переносному значенні, бо тут викладаються точні, конкретні відомості.

У художніх текстах відомості про предмет опису відзначаються поетичністю, уживанням слів у переносному значенні, використанням пестливих слів та влучних порівнянь. Цими текстами користуємося, коли хочемо образно, живописно змалювати когось або щось словами.

61. I. Прочитай два тексти. Визнач, який із них є науковим описом, а який — художнім. Доведи свою думку.

1. ГОРОБИНА

На гіллі яскраво спалахнуло безліч кетягів горобини. Кожна ягідка горіла твердим кораловим світлом. Вона була рівна й туга, і тільки язички-зайчики віддзеркалювалися, коли від шкірки відбивалося сонячне проміння. Горобина, прикрашена цими барвистими природними гірляндами, мала святковий вигляд (За Євгеном Гуцалом).

2. ГОРОБИНА

Горобина звичайна — дерево середнього розміру з гладенькою сірою корою. Листки чергові, непарно-пірчасті. Квітки правильні за формою, білі, дрібні, запашні, зібрані в густі щітки. Цвіте горобина у травні — червні. Плоди ягодоподібні, кулясті, червоні, гіркуваті, терпкі (За Олександром Поповим).

II. Спиши художній текст.

III. Яку нову інформацію про текст ти дізнався? Розкажи про це своїм друзям.

Цікаво знати!

— Чи знаєте ви, чому горобина так називається? — запитав якомсь у дітей професор Лінгвіст.

— Знаємо, знаємо, — несподівано дружно відповіли діти. — Це тому, що ягоди горобини клюють горобці.

— Отут вам і не треба було поспішати, — усміхнувся Лінгвіст. — Слово *горобина* аж ніяк не пов'язане зі словом *горобець*. Утворилася ця назва від давнього слова *оробина*, що означало «строката, ряба». Червонуваті ягоди горобини всі в чорних цятках, рябенькі.

62. І. Діти писали твір про осінь. Незнайко першим закінчив роботу й показав її Катрусі.

Прийшла осінь. Небо сіре. Сонце сховалося. Але повітря прозоре. Почервоніли клени. Пожовкли берези. Птахи відлетіли. Тихо в лісі.

II. Катрусі не сподобався твір Незнайка. Ти здогадався, чому? Дівчинка порадила Незнайкові доопрацювати текст, щоб він став художнім.

III. Які, на вашу думку, зміни мав би зробити у своєму творі Незнайко? Допоможіть йому. Можете вживати такі *слова, словосполучення й порівняння*:

Красуня; потемніло; посіріло; не гріє; як джерельна вода; спалахують червоним полум'ям; укрились багрянцем; позолотіли; стоять, мов у золотих коронах; у вирій; в осінньому лісі.

IV. Запишіть виправлений текст. Підкресліть слова, ужиті в переносному значенні.

63. І. Прочитай. Виконай завдання.

У маленької Оксанки загубилось цуценятко. Дівчинка дуже сумує. Ти можеш їй допомогти. Склади оголошення, описуючи цуценя, якого шукає Оксанка. Почни так:

ОГОЛОШЕННЯ

Увага, увага!

Загубилося цуценятко. Воно ...

II. Своє оголошення запиши.

64. Прочитай речення. Чи можна назвати їх текстом? Чому? Упорядкуй і запиши текст. Поміркуй, яка тема твого тексту.

ДЗЕРКАЛО ДЛЯ СОНЕЧКА Й ХМАРКИ

Летіла хмарка, зазирнула в нього, мов у дзеркало, причепурила волоссячко й побігла далі.

Подивилося сонечко у моє віконечко, поправило свого жовтого плащика й побачило мене. Погладило по голівоньці: «Спасибі, маленька господине!»

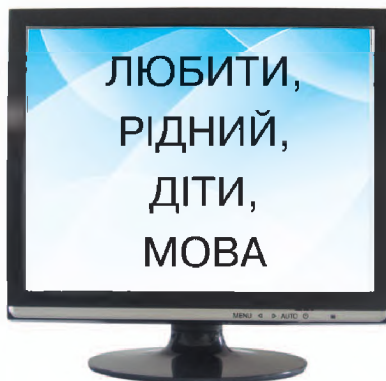
Сьогодні я вимила своє віконечко чисто-чисто.

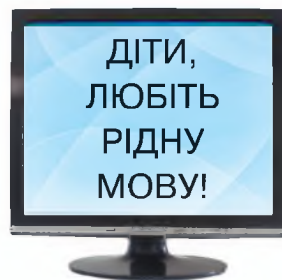
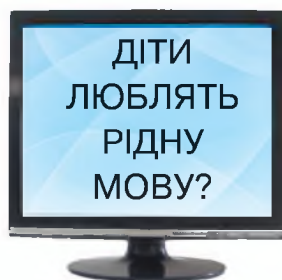
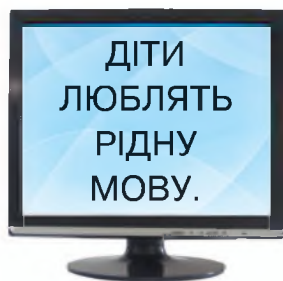
Читаємо, розрізняємо види речень за метою висловлювання й інтонацією. Повторюємо: звертання в реченні, його місце та значення

65. 1. Прочитай.

Одного разу діти працювали з комп'ютером. На моніторі вони побачили такі слова...

І раптом ці слова «вишикувалися» так...

II. Що ти прочитав(-ла) на моніторі?

III. Визнач, скільки речень з'явилося на моніторі. Чому ти так вважаєш? Які вони за метою висловлювання? Прочитай їх із відповідною інтонацією. Спиши.

Пригадай!

За метою висловлювання речення бувають **розповідні** (повествовательные), **питальні** (вопросительные), **спонукальні** (побудительные). А за інтонацією — **окличні** (восклицательные) і **неокличні** (невосклицательные).

У кінці речень може ставитися крапка, знак питання, знак оклику.

66. Прочитай текст. Добери до нього заголовок. Спиши, ставлячи в кінці кожного речення потрібний знак. Поясни використання кожного знака.

Усі слова людської мови зібрані у словники Як же відшукати серед величезної кількості слів одне, потрібне слово Тут тобі допоможе знання абетки Отже, спочатку вивчи абетку Вивчив Тепер бери до рук словник і шукай потрібне слово

67. I. Прочитай речення. Які вони за метою висловлювання? Чи є в цих реченнях слова-звертання? Зверни увагу на їхнє місце в реченні. Зроби висновок.

- Коржику коржику я тебе з'їм
- Та не їж мене вовчику-братуку

— Де ти білочко живеш
Що ти білочко гризеш

II. Спиши, ставлячи потрібні розділові знаки.

Пригадай!

У питальних і спонукальних реченнях інколи вживаються **слова-звертання**. На письмі вони відокремлюються від інших слів **комою**.

68. А. 1. Прочитай текст. Про що в ньому розповідається? Спиши, відокремлюючи звертання.

ЯЧМІНЬ І ПШЕНИЦЯ

Якось Ячмінь прийшов до Пшениці, та й каже їй:

вуса

— Пшеничко-сестричко ходімо туди, де золото родить.

А Пшениця до нього:

— У тебе Ячменю вус довгий, а розум — короткий. Як зерно моє виродиться, то золото саме до мене прикотиться.

II. Поясни відповідь Пшениці.

Б. Прочитай речення. Пригадай, із яких вони казок. Доповни речення, додавши слова-звертання. Не забудь відокремлювати їх комою.

1. Ходи ... не лежи, нам ріпку вирвати допоможи.

2. Ловись ... все велика та велика. 3. Облизався вовк та й питає дівчинку:

— Куди ти йдеш ... ?

4. Біжить зайчик дорогою та й плаче. Коли це назустріч йому півень іде.

— Чого ... плачеш?

Пригадай!

В українській мові звертаються так: *Михайлику, Іване, тату, дідусю; Оксанко, Марійко, мамо, бабусю; Олено Петрівно, Степане Євгеновичу.*

Читаємо текст. Спостерігаємо за вживанням речень різних видів. Інтонуємо їх. Продовжуємо текст за уявою

69. Прочитай казку Віри Багірової. Про що в ній розповідається?

КУЛЬБАБКА

Насінина кульбабки потрапила на дах будинку в маленьку щілинку. І дуже засмутилася. Ой, не вибратися їй!..

А внизу росли квіти, дерева... Невже ж вона загине?

— Вітрику, вітрику! Поможі! — просить насінинка.

— Не можу потрапити у шпарку, — відповідає вітер.

— Сонечку, сонечку, пригрій! — просить насінинка.

— Я пригрію. Та чи допоможу тобі? — відповіло сонечко і послало своє гаряче проміння на дах будинку.

— Дощику, дощику, порятуй!

І дощик поспішив на допомогу. Напоїв насінинку водою, ще й залишив у щілінці воду.

Минув час. І на даху виросла й розцвіла кульбабка. Вона була маленька й тоненька, але дуже мила, хоч і невесела.

II. До кого зверталася насінинка за допомогою? Як саме? Хто допоміг кульбабці? Чому кульбабка, хоч і виросла та розцвіла, була невеселою?

III. Напиши про це, склавши 2—3 речення як продовження казки.

IV. Які речення за метою висловлювання використано в казці? Чи є в них слова-звертання?

V. Знайдіть у казці діалоги й прочитайте їх в особах.

70. А. І. Прочитай текст. Про що попросила онучка бабуню?

БАБУНИНІ РУШНИКИ

Даринка притулилася до бабуні й попросила:

— Бабуню, а пам'ятаєте, у Вас у скрині є рушники.

Покажіть, будь ласка, бабуню.

Бабуня Ганна всміхається, відчиняє скриню. Вона обережно виймає їх і розгортає.

— Які ж вони гарні! Тут і калина, і виноград, і навіть соловейко вишиті (За *Валентиною Олярис*).

II. Якими були рушники? Чому їх називають оберегами?

III. Які речення за метою висловлювання і за інтонацією вжиті в тексті? Прочитай їх.

IV. Випиши з тексту по одному з таких речень.

Б. I. Уяви, що в тебе з'явився новий друг. Ви спілкуєтесь за допомогою Інтернету. Він звернувся до тебе із запитаннями. Дай на них стверджувальні або заперечні відповіді за поданим зразком й запиши їх:

— Ти живеш у великому місті?

— У тебе велика родина?

— У тебе є сестричка чи братик?

— У тебе є домашні тваринки?

Зразок відповіді на перше запитання

— Так, у великому. Воно зветься Харків.

(Ні, у маленькому. ...)

II. Розіграйте діалог за змістом речень.

**Визначаємо головні та другорядні члени речення.
Складаємо текст за малюнком і поданим початком**

Пригадай!

Підмет і присудок — **головні члени речення**. Вони є граматичною основою речення. Усі інші слова в реченні — **другорядні члени**.

71. I. Прочитай вірш Надії Приходько. Про що він? Скільки в ньому речень?

Тихо осінь ходить гаєм.

Ліс довкола аж горить.

іті́, йті́

Ясен листя осипає.
Дуб нахмурений стоїть.

II. Спиши. У кожному реченні підкресли однією рисою підмет, двома — присудок.

72. I. Прочитай речення.

Через тиждень на маленькій яблуньці з'явилися зелені листочки.

II. Назви головні члени речення. Доведи, що не помиляєшся. Свою відповідь будуй так: «Слово ... є підметом, тому що ... ». Або: «Слово ... є присудком, тому що ... ».

Зверни увагу!

Доводячи правильність своєї думки, ти будуватимеш складне речення, перша частина якого є твердженням, а друга — доведенням його правильності.

III. Спиши подане речення. Підкресли в ньому головні члени.

73. I. Прочитай і спиши речення, обравши з дужок один найдоцільніший, на твою думку, синонім.

1. Степ (дзвенів, бринів, дзенькав) пташиними головами. 2. Пташка (перелітала, перепурхувала, перестрибувала) з місця на місце. 3. З льоду діти (спорудили, збудували, поставили) кришталевий палац.

II. Якими членами речення є обрані слова? У кожному реченні підкресли підмет і присудок.

III. Прочитай слова, що в рамочці. З українськими словами усно склади речення.

Розрізняй!

рос.	укр.
ме́сто	мі́сце
го́род	місто
ого́род	горо́д

74. І. Розгляньте малюнок і складіть невеличкий текст на тему «Дружна сімейка» за таким початком:

З-під старого пенька визирнув тонконогий опеньок.
Глянув навколо і побачив...

II. Запиши складений текст. У першому реченні підкресли головні члени.

75. А. 1. Прочитай текст Оксани Іваненко. Спиши. Які речення за метою висловлювання і за інтонацією в ньому використано? Поясни розділові знаки.

КИСЛИЧКА

Знаєте, дітки, що? Ви ніколи не плачете! А то раз одна дівчинка гуляла в лісі з братиком, посварилася і гірко заплакала. Сльози кап-кап — та на землю, та на насіннячко, що там лежало. Такі гіркі сльози!

II. У другому реченні підкресли головні члени.

Український народний вислів

*Не розводь кислиць —
так кажуть людині, яка плаче.*

- Б. Продовж і запиши текст так, щоб він відповідав заголовку.
Розпочни реченням: *«Із тих сльозинок виросло деревце».*

Читаємо й аналізуємо речення. Визначаємо,
як пов'язані слова в реченні. Знаходимо в тексті
поширені й непоширені речення. Розрізняємо
словосполучення та речення

76. І. Склади й запиши речення з поданих слів.

Мар'янка, вишивка, на, рушник, розглядати,
український.

- ІІ. Що тобі довелося зробити, щоб скласти речення?

- ІІІ. Спробуй скласти речення зі слів:

Зелений, молоко, сміятися.

- ІV. Який висновок зробиш?

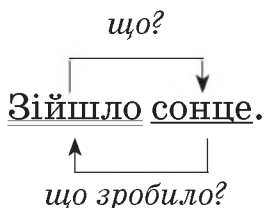
Пригадай!

У реченні слова поєднуються за змістом і пов'язу-
ються між собою у словосполучення за допомогою
закінчень. Цей зв'язок можна виявити, поставив-
ши питання від головних членів речення до друго-
рядних.

Зверни увагу!

Питання можна ставити від підмета до присудка
й навпаки — від присудка до підмета. Наприклад:

77. Прочитай речення й скажи, які слова поєднуються між собою. Розпочинай свою відповідь із головних членів.

78. I. Прочитай текст. Із яких речень він складається? Чи є в ньому речення, які складаються лише з головних членів.

Настала осінь. Пожовтіли дерева. Небо захмарилося.
Йде дощ. Відлітають у теплі краї журавлі.

Пригадай!

Речення, які складаються лише з головних членів — підмета і присудка, — є **непоширеними**.

- II. Спробуй поширити речення, ставлячи питання від підмета й від присудка.

- III. Запиши поширені речення за зразком.

Зразок: Ідуть школярі.

куди? які?

До школи ідуть веселі школярі.

- IV. Покажіть схематично, як поєднуються між собою слова в цьому реченні.

- V. Поміркуйте, з чого складається речення — з окремих слів чи словосполучень?

Зверни увагу!

Поширюючи речення, ви ставили запитання від підмета і від присудка. Тому дібрані вами слова пов'язані з головними членами речення.

79. І. Прочитай речення. Яку картину ти уявляєш?

Настала осінь. Дозрів урожай. Гудуть комбайни.
Іде робота.

ІІ. Поширте речення, додаючи другорядні члени так, щоб можна було уявити, яка осінь, який урожай, де іде робота.

80. І. Прочитайте текст, який написав Незнайко. Катрусі він не сподобався, бо картина природи була невиразною.

Світає... Зійшло сонце. Послало промінчики. Зраділи дерева. Прокинулися птахи. Полинув спів.

ІІ. Що треба зробити, щоб покращити текст? Зробіть це і запишіть свій текст.

81. А. І. Прочитай слова і склади з них речення. Що для цього треба зробити?

1. Лісовий, галявина, оточити, могутні, дуб.
2. Намисто, червоне, пишатися, калина, на, галявина.
3. Сонце, осінній, освітлювати, галявина.
4. На, листя, виблискувати, діамант, росинки.

ІІ. Запиши складені речення так, щоб утворився текст. Добери до нього заголовок.

Б. Склади й запиши власну розповідь про те, що ти побачив під час прогулянки до осіннього лісу чи парку.

Читаємо й поширюємо речення. Встановлюємо зв'язок між словами

82. Доповни речення, відповідаючи на поставлені питання. Запиши. Стрілочками познач, від якого слова поставлене питання.

Настала (яка?) ... осінь. Хлібороби зібрали (що?) ... з полів. (Як?) ... відзначили свято врожаю.

83. І. Прочитай.

ЖАРТ

— Петре, — звернулася вчителька до хлопчика. — Скажи одне речення.

— Кудлатий собака голосно гавкав на вулиці.

— А коротше? — попросила вчителька.

— Гав!..

Розрізняй!

<i>рос.</i>	<i>укр.</i>
соба́ка (она)	соба́ка (він)

II. А як мав би виконати це завдання Петрик?

84. І. Прочитай речення, доповнюючи їх потрібними за змістом словами.

Восени золоте ... вкриває землю. Похмуре небо ... холодними сльозами. У вирій ... перелітні калюжки вкриваються ... льодком.

II. Запиши доповнені тобою речення. Якими членами речення є додані слова?

85. А. І. Доповни речення словами, записаними праворуч.

Водять ... пілоти.

Кухар варить нам

Лікар ... помагає.

... вчителька навчає.

в школі

компоти

літаки

хворим

II. Якими членами речення є вставлені тобою слова? З яким словом у реченні вони пов'язані?

Б. І. Прочитай словосполучення. Про кого в них ідеться?

Жити в лісі, осіннього дня, сухе листя, вимостити гніздечко, принести грушок, наколотися на голки, знайти яблучко, спокійно зимувати.

II. Склади й запиши речення з цими словосполученнями так, щоб утворився текст. Добери до нього заголовок.

Читаємо, правильно інтонуючи речення з однорідними членами

86. I. Послухай, а потім прочитай уривок із вірша Тамари Мельник і скажи або перечитай, що принесла зайчиха-мама.

Раз прийшла зайчиха-мама
Із базару з козубками.
Принесла аж дві морквини,
Дві хрумтючі капустини,
Дві цибулі, ще й петрушку,
Щоб зварить зайчатам юшку.

- II. З якою інтонацією ти перечитував друге речення? Чому?
III. На яке питання відповідали слова, котрі ти перелічував?
IV. Як вони пов'язані між собою?

Зверни увагу!

В українській мові, як і в російській, члени речення, що відповідають на те саме питання, називаються **однорідними** (однородными).

87. Прочитай текст. Спиши. Підкресли в реченнях однорідні члени. Як вони поєднані між собою? Поясни розділові знаки.

БАБУСЯ ОДАРКА

Край села стоїть чепурна* хатина. Живе в тій хатині бабуся Одарка. Ціле літо порається вона у своєму городчику. А на городі ростуть картопля і квасоля, буряки і морква, соняшники й кукурудза, огірки та помідори. Усього потрошку. І кожную рослину бабуся леліє і доглядає (За Василем Чухлібом).

Цікаво знати!

Слово *овоч* старослов'янською мовою означало *те, що росте*. Колись українці овочами називали не лише капусту, моркву, цибулю, буряк, а й фрукти: груші, яблука тощо.

* *Чепурна* — аккуратная.

88. Прочитай, правильно інтонуючи речення. Спиши те, в якому є однорідні члени. Підкресли їх. Як вони поєднані? Які розділові знаки вжиті при однорідних членах?

Найкращою оздобою українських дівчат був колись вінок. Червоний мак, білий ромен-зілля, сині волошки, оксамитові чорнобривці та дика ружа прикрашали дівочі голівки.

Пам'ятай!

В українській мові, як і в російській, у розмові та під час читання однорідні члени речення поєднуються між собою інтонацією або словами *і (й), та*. Якщо однорідні члени речення поєднуються тільки інтонацією, то на письмі між ними ставиться **кома**.

89. I. Пригадай українські народні казки й закінчи речення. Запиши їх.

У дідовій рукавичці оселилися ... , ... ,

Ріпку витягли ... , ... ,

Із паном Коцьким прийшли знайомитися ... , ...,

- II. Прочитай, правильно інтонуючи такі речення.

90. А. I. Доповни речення однорідними членами. За потреби використовуй слова *і (й), та*.

1. Облітає листячко з ... ,

2. Відцвіли ... ,

3. Відлітають у теплі краї ... ,

4. Готуються до зимового сну ... ,

- II. На яку тему ці речення? Чи утворюють вони текст? Запиши його, добери заголовок. Поясни вживання розділових знаків.

- Б. Склади невеликий текст (3—4 речення) на тему: «На осінньому городі». Запиши його. Чи є в твоєму тексті однорідні члени речення? Підкресли їх.

Читаємо, правильно інтонуємо й записуємо речення з однорідними членами

91. Прочитай речення. Назви однорідні члени речення. Простеж, як вони поєднані між собою.

1. Злетіла пташка високо та сіла на хмарину. 2. Лийся, дощику, навкруг — на поля, баштан та луг. 3. Я беру собі відерце і біжу мерщій по воду, бо чекають на городі помідори й огірки.

92. I. Відгадай загадки. Спиши їх. Кружечком обведи слова, які поєднують однорідні члени речення.

1. Летіла пташка по синьому небу, розпустила крила та сонце закрила. 2. Під ялинками й сосонками лежить клубочок із голками. 3. Що без леза і без зуба розтина міцного дуба?

II. У якому реченні є однорідні члени, котрі під час читання поєднуються лише інтонацією?

93. Прочитай речення. Порівняй їх. Знайди в кожному однорідні члени. Зверни увагу на розділові знаки. Зроби висновок.

Замело піском доріжки і стежини.

Замело піском і доріжки, і стежини.

Замело піском доріжки, і стежини, і сліди.

Пам'ятай!

В українській мові, як і в російській, коли слова *і* (й), *та* (у значенні *і*) поєднують декілька однорідних членів, кома ставиться після першого і кожного наступного з них.

94. Спиши речення, ставлячи, де потрібно, розділові знаки.

1. Ковалю, ковалю, зготуй мені ключик і сильні завіси й замочок блискучий. 2. У бобра добра багато: і надворі

і в оборі* і в коморі і у хаті. 3. Був собі Будько, мав халабудку та ставок та млинок та капусти шматок.

95. А. Прочитай і спиши текст. Визнач однорідні члени речення. Постав, де треба, коми. Поясни їх уживання.

Ви, напевно, чули і казки і пісні і вірші про лелеку. Це він мостить своє велике гніздо з паличок і гілок на даху будинку. Люди дорожать дружбою з лелеками і пильно оберігають їхній спокій.

Б. Прочитай текст. Подумай, чи можна у другому реченні між деякими однорідними членами вжити слова *і*, *й*, *та*. Чи потрібно в такому разі ставити коми? Якщо так, то коли.

ВІНОЧОК

Дівчата в Україні прикрашали голову віночком.

Його виплітали з квітів деревію, безсмертника, троянди, півонії, чорнобривців, незабудки, волошки, барвінку. Вплітали також квіт яблуні й гілочки з ягодами калини. Пізніше у вінок почали додавати квіти маку польового. Це була ознака того, що в родині хтось загинув.

Читаємо й складаємо речення з однорідними членами. Спостерігаємо за вживанням сполучників і розділових знаків

96. Прочитайте текст «Віночок» (впр. 95). Складіть діалог за його змістом. Дотримуйтесь інтонації перелічування.

97. Прочитай. Визнач однорідні члени речення. Поясни, як вони між собою поєднані. Зверни увагу на вживання коми.

Жовтню, жовтню, все в тобі є: мороз і сонце, дощ і сніг, зима і літо. Чарівна в цю пору природа: прозора вода в річці й чисте повітря, блакитний ліс і зелене поле.

* *Оббра* — відгороджена частина подвір'я з приміщенням для худоби.

Пам'ятай!

Якщо однорідні члени речення поєднуються сполучниками *і (й), та* попарно, кома ставиться між парами однорідних членів.

98. I. Прочитай вірш. Спиши. Підкресли однорідні члени речення. Постав потрібні розділові знаки.

— Здрастуйте, діти,
Чорні і білі жовті й червоні...
Байдуже, якого в вас кольору шкіра,
Вітаю вас щиро, бажаю вам миру!

Джанні Родарі

- II. Поясни вживання ком між однорідними членами.

99. Прочитай. Спиши. Визнач однорідні члени речення. Зверни увагу на вживання коми. Обведи кружечком слова, які поєднують однорідні члени.

1. Я подам тобі водиці не з криниці, а з горнятка*.
2. Світить, та не гріє сонце золоте. 3. Дощ був сильний, але теплий.

Пам'ятай!

Якщо однорідні члени речення поєднуються протиставними словами *а, але, та* (у значенні *але*), то перед ними **обов'язково ставиться кома**.

100. I. Спиши. Встав коми. Доведи правильність їх уживання.

1. Не на слова зважай а на роботу. 2. Золото в болото впаде та міддю не стане. 3. Вересень холодний але ситий. 4. Біда замучить але й научить. 5. Грудень рік кінчає а зиму починає.

- II. Поясни правопис виділених слів.

- III. Поясни значення одного з прислів'їв (на вибір).

* *Горнятко* — маленький горщик.

101. А. Прочитай уривок із казки. Спиши. Постав потрібні розділові знаки. Поясни їх.

Жили собі дід та баба. Дід пшеницю та всяку пашницю* сіяв та рибу ловив та дрова рубав. Баба город порала корову доїла та вареники варила. А ще біля хати розводила силу-силенну квітів: і червоні півонії і кручені паничі і зірчасті айстри і ще всякі-превсякі (За Євгеном Шморгуном).

Б. Прочитай і відгадай загадки. Спиши їх. Підкресли однорідні члени речення, постав, де треба, коми.

1. У лісі родилося в майстерні робилося а на руках плаче. 2. Сім братів віком рівні та іменами різні. 3. У воді родиться але води боїться. 4. Зелена і пахуча пухнаста і колюча посеред хати стала нас зі святом привітала.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ДОПИТЛИВИХ

У твоїй оселі є різні світильники: бра, люстра, торшер, лампа. Їхні назви прийшли до нас із різних мов. *Бра* французькою мовою означає *рука*. Ці настінні світильники раніше мали форму рук, що тримають факел чи свічку. Слова *люстра* і *торшер* теж прийшли до нас із Франції. *Люстра* означає «та, що все осяває», а *торшер* — «факел». Слово *лампа* прийшло до нас із німецької мови й означає «та, що світить».

Спробуй пояснити, як утворилися такі слова: *холодильник*, *м'ясорубка*, *хліборізка*.

* *Пашні́ця* — зерно.

Що ти знаєш? Що ти вмієш?

Перевір свої знання

- Із чого розпочалося вивчення української мови в 4-му класі?
- Коли в українській мові треба писати м'який знак, а коли — ні?
- Коли треба вживати апостроф?
- Коли на письмі вживається подвоєння букв?
- Як, на відміну від російської, в українській мові пишуться слова *аллея, класс, группа, солнце, сердце*?
- Які речення ти використовуєш, щоб:
 - розповісти про щось;
 - розпитати;
 - спонукати когось до дії?
- Які знання тобі потрібні, щоб:
 - правильно будувати речення;
 - вміти гарно розповідати;
 - грамотно записувати текст?

Перевір свої вміння

Прочитай вірш Максима Рильського. Знайди в ньому слова з орфограмами й поміркуй, на яке правило їх найбільше.

УРОЖАЙ

Густа, медова теплота
Високі налила жита.
Пшеницю, що стоїть стіною,
Схилила ніжною рукою.
І в кожному колосі тяжким
Весняне сонце й майський грім,
І літній день, і ночі сині —
І все це віддано людині.

Вивчи вірш і запиши його з пам'яті. Орфограми підкресли. Поясни вживання ком між однорідними членами речення.

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ СЛОВА

Частини мови

102. І. Розгляньте малюнок і прочитайте текст.

Уже цілий тиждень мандрує Незнайко Країною Слів. Тут він зустрівся й познайомився з її мешканцями* — словами, які живуть цілими родинками. Незнайко дізнався, що є слова **Іменники**. Вони називають, тобто іменують предмети.

Щоб іменники відгукнулися, треба їх спитати: *хто?* або *що?* *Іде (хто?) учень, світить (що?) сонце.*

Поряд з іменниками живуть слова **Прикметники**. Вони називають ознаки, тобто прикмети предметів. Щоб з ними порозмовляти, треба спочатку спитати: *який? яка? яке? які?* *Іде учень (який?) веселий.*

* Мешканці — жителі.

А ще трапляються слова, які за потреби замінювали іменники і прикметники, тому й звалися **Займенниками**: *Іванко поспішав. Він був дуже стомлений.*

Побачив Незнайко і зовсім маленькі слова. Одні з них сполучали члени речення (*і, й, а, та, але*): *Ось Іванко й Оленка. Сонце гріє, але не світить.* Вони називалися **Сполучниками**.

Без маленьких слів ніяк не можна обійтися, коли хочеш сказати, де хтось або щось перебуває, куди прямує. Ось вони: *в(у), на, біля, до: у річці, на березі, біля школи.* Ці слова звалися **Прийменниками**.

Але найцікавішими для Незнайка були **Дієслова**. Це — слова-трудівники. Вони називають дії іменників або займенників. Спитай їх: *що робити? що зробити? — гратися, заспівати* — і будеш для них найкращим другом.

II. Про що ви дізналися з тексту?

III. Складіть за змістом тексту діалог.

Зверни увагу!

За наведеними ознаками вчені погруппували слова й назвали ці групи частинами мови (частями речі).

Іменник — имя существительное.

Прикметник — имя прилагательное.

Дієслово — глагол.

Займенник — местоимение.

Прийменник — предлог.

Сполучник — союз.

IV. Ще раз перечитайте текст і назвіть відомі вам частини мови та їхні ознаки. Щоб не помилитися, ставте питання.

103. I. Прочитай слова. Постав до них питання. Запиши спочатку іменники, потім — прикметники, а згодом — дієслова. Доведи, що ти не помиляєшся.

Батьківщина, працювати, гілля, їздити, народний, Вітчизна, любов, батько, щасливий, радісний, воїн,

боєць, солов'їний, колективний, розмовляти, говорити, чесний.

II. Які з виділених слів мають таку будову: $\frown \wedge \square$?

III. Чи є серед цих іменників, прикметників і дієслів синоніми? Якщо є, то підкресли їх.

IV. Поясни написання виділених слів.

104. I. Прочитай слова. Випиши групи синонімів. До яких частин мови вони належать?

Дощ, гойдають, ввічливий, колихають, ласкавий, привітний, малий, люб'язний, хитають, крихітний, злива, дрібний, гречний, пестливий, ніжний.

II. Познач будову виділених слів.

105. А. I. Прочитай ряди синонімів.

Думати, гадати, мріяти, міркувати.

Велетенський, величезний, гігантський.

II. Поміркуй, які з цих слів можна вставити замість крапок у подані нижче речення. Речення запиши. Визнач, якою частиною мови є вставлені слова.

1. **Хлопець** довго ... над задачею і все-таки **розв'язав**

її. 2. Іринка ... стати вчителькою. 3. На околиці міста збудували ... стадіон. 4. Хмарочоси — то ... будинки.

III. Поясни написання виділених слів.

Б. I. Добери до поданих слів синоніми і склади з ними речення.

Будинок, шлях, сміливий, говорити.

Український народний вислів

Вітер у голові свище —

так кажуть про легковажну людину.

II. Склади речення з поданим висловом.

Іменник (Имя существительное)

Читаємо, складаємо діалоги, розпізнаємо слова — різні частини мови

106. І. Прочитай і скажи, про що ти довідався з тексту.

— Професоре Лінгвісте! Скажіть, будь ласка, чому ми починаємо вивчати частини мови з іменника? – запитав Незнайко.

— Мабуть, друже, тому, що це найважливіша частина мови. Ще первісні люди, пізнаючи природу, називали іменниками навколишні предмети і явища. Без іменників неможливі жодні знання, не може існувати жодна наука. Якби не було іменників, не можна було б говорити ні про птахів, ні про тварин, ні про родичів, друзів і взагалі про життя. За кількістю слів, які належать до цієї частини мови, іменник посідає перше місце.

Про іменник навіть вірш складено:

Ось іменник, любі друзі,
Цю частину люблять дуже,
Бо усе вона назве,
Дасть імення золоте:
Мама, мир і Україна,
Сонце, небо, світ, людина,
Звуки, букви, слово, мова —
Ось частина ця чудова.
Хто? Сестричка, ненька, батько,
Пташка, білочка, зайчатко...
Що? Земля, ріка, діброва,
Книжка, зошит, ручка, школа...

II. Які слова названо «золотими»? Чому одні з них відповідають на питання *хто?*, а інші — на питання *що?*

III. Яке значення в житті людини мають іменники?

IV. Складіть діалог за змістом вірша.

V. Випишіть іменники.

107. I. Прочитай слова.

хоробрий

Дружити, дружба, дружний.

Сум, сумний, сумувати.

II. Катруся сказала, що в кожному рядку записані спільнокореневі слова, але належать вони до різних частин мови. Ти погоджуєшся з цією думкою? Своєю відповідь починай так: *«Я погоджуюся (не погоджуюся) з Катрусею, тому що ... »*.

108. I. Доберіть до поданих слів спільнокореневі іменники й запишіть їх. Доведіть, що не помиляєтеся.

Сивий, жити, думати, хоробрий, читати, чистий, сивий, вишневий, сміливий, малиновий, малювати, боротися.

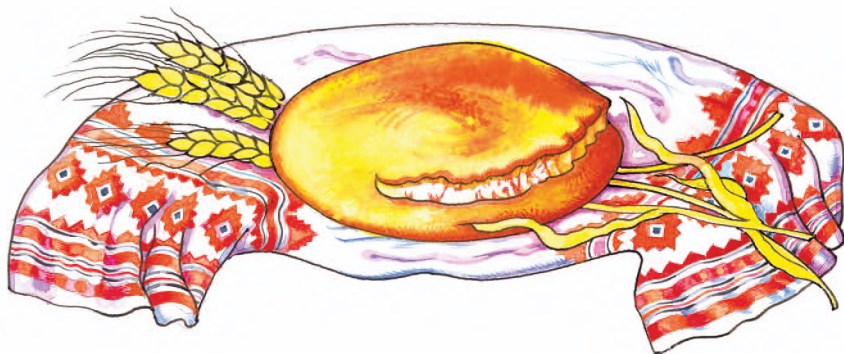
II. Назвіть спочатку іменники зі значенням ознаки, а потім — зі значенням дії.

Пам'ятай!

Іменники можуть називати, окрім предметів, ще й ознаки чи дії, але при цьому відповідати на питання *що?* Наприклад: *сміливість, спів, зелень*.

109. I. Розглянь малюнок, прочитай текст. Добери заголовок і спиши текст.

Хліб і рушник — одвічні людські символи. Хліб-сіль на вишитому рушнику були високою ознакою гостинності українського народу.

Кожному, хто приходив із чистими помислами, підносили цю давню святиню (За *Василем Скуратівським*).

- II. Назви іменники. За якими ознаками ти відніс їх до цієї частини мови? Якими членами речення вони тут є?

110. За змістом тексту вправи 109 складіть діалог.

111. I. Прочитай вірш.

Як говориш, будь обачним*:	Дуже цінний працівник.
Є слова багатозначні.	Голова є у колони
Ось вам відповідь жива:	Демонстрантів,
Що то значить голова.	І вагони нумерують з голови
Має голову людина,	Чи з хвоста. Згадали ви?
І тварина, і пташина.	Здогадався? Зрозумів?
Голова — це керівник,	Скільки значень? Скільки слів?

Алла Свашенко

- II. Скільки значень має іменник *голова*? У яких ще значеннях він може вживатися?

III. Поміркуйте, що нове ви дізналися про іменник.

112. I. Прочитай іменники. Які з них можуть мати й інші значення?

Криниця, небо, журавель, ліс, зірка, ніжка, земля.

- II. Із двома іменниками склади й запиши речення, в яких розкривалося б різне значення слів.

113. А. Прочитай речення. Спиши, обираючи з іменників у дужках найдоцільніший за змістом. Поясни правопис виділених слів.

1. Вузенька покручена (дорога, стежка) вела через поле. 2. За селом починався березовий (гай, ліс). 3. Сім'я Петренків жила у великому **кам'яному** (палац, будинок).

* *Обачний* — тут: внимательный, осторожный.

Б. Прочитай текст. Знайди іменники, що повторюються. Заміни їх, де потрібно, синонімами та займенником *він*. Спиши.

За багато віків Київ пережив і побачив немало.

Не раз Київ зазнавав жорстоких ворожих нападів. Мешканці Києва мужньо боролися проти ворогів. У наш час Київ росте й будується. З року в рік Київ прикрашається новими будинками, палацами, проспектами.

Рід іменників

Читаємо, розповідаємо, порівнюємо, робимо висновки. Складаємо діалог

114. I. Прочитай і поміркуй.

Прочитавши назву розділу, Незнайко зрадів, бо вважав, що він уже все знає про рід іменників і вміє його визначити. Він вирішив поділитися своєю радістю з професором Лінгвістом.

— Шановний пане професоре, — ввічливо звернувся він до Лінгвіста. — Рід іменників — це так просто. Ось дивіться: *дівчина, дівча, дівчатко*. Ці слова називають особи жіночої статі. Отже, вони жіночого роду. А *хлопець, хлопчєня* називають осіб чоловічої статі. Значить, вони чоловічого роду.

— Не поспішай, хлопчику. Ти щось переплутав і помилився. Спробуй до кожного названого тобою іменника підставити слова *він, вона, воно*. Підставив? І що в тебе вийшло?

Незнайко підставив і зрозумів свою помилку.

II. Якої помилки припустився Незнайко?

III. Що треба робити, щоб не помилитися?

115. I. Прочитай прислів'я. Як ти їх розумієш? Замість крапок встав потрібні антоніми.

1. Літо дбає, а ... прибирає. 2. Мир будує, а ... руйнує.
3. Праця людину годує, а ... марнує.

II. Підкресли іменники. Визнач їхній рід.

116. I. Прочитай російські й українські словосполучення. Чим різняться іменники, ужиті в них?

Домашний *адрес* — домашня *адреса*.

Аккуратная *запись* — охайний *запис*.

Высокая *насыпь* — високий *насип*.

Чёткая *подпись* — чіткий *підпис*.

Интересное *название* — цікава *назва*.

Пушистый *медвежонок* — пухнасте *ведмежа*.

Острое *зрение* — гострий *зір*.

адреса

II. Запиши українські словосполучення. Поясни правопис виділених слів.

117. I. Прочитай вірш Алли Свашенко. Назви іменники, рід яких в українській і російській мовах не збігається.

Усе про рід запам'ятай,
Будь уважним, розрізняй,
Що «богатая Сибирь» —
Це «Сибір багатий»,
Що «напав на тебе кір» —
«Корью болен», брате,
«Біль нестерпний» — «боль сильна»,
«Степ» — то він, а «степь» — вона.
«Путь далёкий» — «дальня путь».
Як говориш, не забудь.

II. Випиши українські словосполучення, у яких іменники відрізняються від російських родом.

118. Складіть діалог на тему: «Чи всі іменники в російській та українській мовах однакового роду?» Наводьте під час діалогу приклади.

119. I. Переклади й запиши словосполучення українською мовою.

Куст шиповника, пушистый медвежонок, широкая степь, прозрачный тюль, новый шампунь, стройный тополь, новая посуда.

II. Перевір себе за російсько-українським словником, виправ помилки, якщо вони є.

120. I. Прочитай.

ЖАРТ

— Якого роду слово «теля»? — запитала вчителька в учня.

— Якщо це бичок, то чоловічого. А як теличка — то жіночого, — відповів той.

II. А як відповів би учень, який вивчає рід іменників? Свою відповідь подай у вигляді тексту.

121. А. I. Прочитай вірш Платона Воронька. Про що в ньому йдеться?

З хлібом у нас зустрічають гостей.
Хліб на весіллях цвіте в короваї.
І кращих немає на світі вістей,
Ніж хліб уродився у рідному краї.

II. Спиши вірш. Підкресли іменники. Визнач рід іменників, ужитих в однині.

Б. Прочитай і спиши речення. Познач закінчення у виділених іменниках. Чому вони відрізняються в російських та українських словах?

1. Річка Єнісей знаходиться в Сибіру. 2. Одразу за залізничним *насіпом* починається наш город. 3. Над *степом* липневим і тиша, і спека. 4. Лист надійшов на домашню *адресу*.

Число іменників

Читаємо, одержуємо нові знання про число, вправляємося в уживанні іменників різного роду й числа. Складаємо діалог

122. I. Прочитай і розкажи, про що ти довідався з тексту.

Сьогодні, як завжди, професор Лінгвіст завітав до учнів, привітався й розповів таке:

— В українській мові, як і в російській, іменники мають число й уживаються в однині (единственном числе) і множині (множественном числе), тобто змінюються за числами: *топóбля* — *топóблі*, *стен* — *стенí*.

Однак є іменники, які вживаються лише в однині: *сі́ль, цуко́р, борошно, пше́но, золо́то, срі́бло, щастя, сум*. Є й такі іменники, що вживаються лише у множині, хоч і називають один предмет. Наприклад, *воро́та, дveréрі, ка́нікули, са́ни, штани, шорти, ножи́ці*.

І навпаки, є іменники, що називають багато предметів, а вживаються лише в однині. Це іменники *коло́сся, воло́сся, листя, насіння*.

II. Що нове ти дізнався про рід іменників?

III. Складіть діалог за змістом тексту.

IV. Поміркуйте, чим відрізняються іменники: *дveréрь* — у російській мові і *дveréрі* — в українській.

V. Випиши іменники, що вживаються лише в однині, а потім ті, що вживаються лише у множині.

123. 1. Спиши, розкриваючи дужки.

зда́леку

Біля сіл ростуть (топóбля). Ростуть на горбках, і тому високі (дерево) видно здалеку. Здається, що українські (село) починаються з цих дерев.

дере́ва

II. Що треба було зробити, аби змінити число поданих у дужках іменників? Яка частина слова при цьому змінювалася?

124. Прочитай і спиши вірш, уживаючи іменники, подані в дужках, у множині. Підкресли іменники, визнач їх число.

В лісі є кравець чудовий,
Шие звірам він обнови,
Для ведмедів — (кожушок),
Для лисичок — (сорочка),
Для куничок — (рукавичка),
А для білочок — (спідничка).

Ігор Січовик

Зверни увагу!

Деякі іменники, змінюючись за числами, змінюють і місце наголосу: *рука́* — *ру́ки*, *со́рочка* — *со́рочки*, *бра́т* — *брати́*, *кни́жка* — *книжки́*.

Розрізняй!

рос.	укр.
шьёт	шиє
льёт	лєє

125. I. Прочитайте діалог-жарт і розіграйте його в ролях.

ЖАРТ

— Чи ти, Богданку, навчився, що таке однина і що — множина? — спитала мама.

— Навчився.

— То скажи: джинси — це однина чи множина?

— Угорі однина, а внизу — множина.

II. Що мав би відповісти Богданко?

126. I. Прочитай і вивчи вірш Алли Свашенко.

Про число не забувай,
Будь уважним, розрізняй,
Що в російській множина,
В українській — однина.
Порівняй: «растут колосья»
А у нас «росте колосся»,

«Пожелтели эти листьѧ» —
«Пожовтіло оце листьѧ».
Ось «кореньѧ» — це вони,
Мають форму множині.
В нас «коріння» — однинá.
Й зовсім це не дивинá.
Хоч тих слів і небагато,
Пам'ятай різницю, брате.

II. Випиши українські іменники, число яких відрізняється від російських. Додай до них прикметники.

127. А. Прочитай жартівливий вірш. Чи можна назвати його небилицею? Чому?

Якби пшоно, якби сіль,
То зварила б я кисіль.
Якби яблука та сушки,
Наварила б з перцем юшки.
Якби гречка та овес,
Наварила б я чудес.

Б. I. Чи є у вірші іменники, які не вживаються у множині?

II. Спиши вірш. Підкресли іменники, що вживаються лише в однині.

128. Прочитайте речення й поміркуйте, у якому числі вжито виділені іменники. Доведіть свою думку.

1. Вересень, немов учитель, **двері** школи відчинив.
2. **Листя** пожовтіле з дерева летить. 3. Дай, бабусю, поцілую **сивину** твого **волосся**. 4. Вусате **колосся** росинок напалося.

II. Спишіть речення. Підкресліть іменники, вжиті в однині.

Зверни увагу!

В українській мові, на відміну від російської, слово *двері* вживається **лише у множині**, а слова *листя*, *волосся*, *колосся* — **лише в однині**.

Український народний вислів

Похнюпити носа — дуже засмутитися.

III. Складіть речення з цим висловом.

129. А. Прочитай і спиши текст. Про що в ньому розповідається? Підкресли іменники. Визнач їх рід і число (усно).

ЗУБНЕ ДЕРЕВО

Індійці майже не користуються зубною пастою та щіткою. Вони чистять зуби гілочкою дерева *нім*. Достатньо розжувати її — і волокна уподібнюються до щітки, а виділений сік добре дезинфікує і зміцнює зуби.

Б. Склади й запиши речення зі словами: *двері, колосся, волосся, листя*. Поясни, чому в слові *листя* немає подвоєння букв, а у словах *волосся, колосся* є. У якому числі вжито ці іменники?

Відмінки та відмінювання іменників

Читаємо текст. Дізнаємося про відмінки та відмінювання. Визначаємо відмінки. Вживаємо іменники у формі кличного відмінка

Професор Лінгвіст привітався з учнями й одразу ж запитав:

— А що ви, любі мої, сьогодні вивчаєте?

— Відмінки та відмінювання, — відповіла Катруся. — Але ми не зовсім розуміємо, що це таке.

— Що ж, спробую пояснити, — відповів професор. — Ви вже знаєте, що в реченні всі слова, зокрема й іменники, зв'язуються між собою за допомогою закінчень і прийменників. Закінчення залежать від питання, на яке відповідає іменник. Наприклад:

Ось (хто?) *мам[а]*. Розмовляю (з ким?) з *мам[ою]*. Квіти (для кого?) *для мам[и]*.

Усі питання, які ставляться до іменників від інших слів, у граматиці закріплені за *відмінками*.

В українській мові, на відміну від російської, їх 7.

Називний (*хто? що?*) — именительный.

Родовий (*кого? чого?*) — родительный.

Давальний (*кому? чому?*) — дательный.

Знахідний (*кого? що?*) — винительный.

Орудний (*ким? чим?*) — творительный.

Місцевий (*на (у, по) кому? на чому?*) — предложный.

Кличний — на питання не відповідає.

Змінювання закінчень іменників за відмінковими питаннями називається **відмінюванням**. Відмінковими називаються не лише питання, а й закінчення іменників.

I. Про що ти довідався з тексту?

II. Скільки відмінків є в українській мові? Прочитай і запам'ятай, як вони називаються та які питання властиві кожному з них. Який відмінок не має питань?

III. Поміркуйте, для чого потрібен кличний відмінок. Пригадайте, де і коли уживаються іменники у формі кличного відмінка.

130. I. Прочитай, ставлячи відмінкові питання на місці крапок. Випиши у стовпчик за зразком різні форми іменника *море* разом зі словами, з якими він пов'язаний.

Зразок. Є (*хто? що?*) сонце.

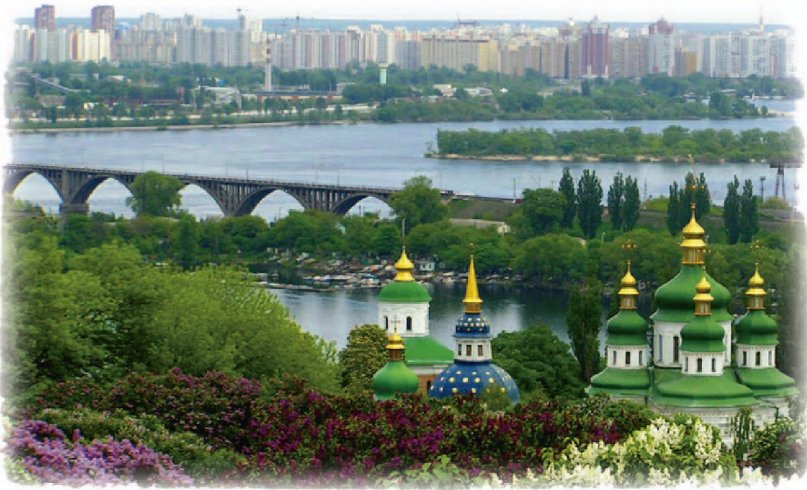
На півдні нашої країни є ... море. Для мене немає ... моря, кращого за це. Я завжди такий **радий** ... морю. Коли я **бачу** ... море, бачу високе небо над ним, я **задоволений** і ... морем, і небом, і чистим повітрям. Я **щасливий**, що **живу** на ... морі. Море, ти завжди зі мною!

II. Прослідкуй і розкажи, питання яких відмінків тобі довелося ставити, виконуючи завдання про іменник *море*.

III. Вивчи напам'ять назви відмінків і відмінкові питання.

131. І. Прочитай текст. Про що в ньому розповідається?

Ось і столиця України. Ідемо вулицями столиці. Милуємося столицею, її вулицями, парками, пам'ятниками. У столиці є чудове метро. Багато людей приїжджають до столиці. Тут є на що подивитися.

- II. Прочитай текст ще раз, ставлячи питання до іменника *столиця* від виділених слів. Питання яких відмінків тобі довелося ставити?
- III. Які труднощі в тебе виникли, коли ставив відмінкові питання?
- IV. Спиши текст. Над іменником *столиця* запиши угорі — скорочено одну букву — назву відмінка, у якому вжито цей іменник. Познач його закінчення.

Пам'ятай!

Щоб не помилитися у визначенні відмінка, слід ставити обидва відмінкові питання: *хто? що?; кого? що? ...*

132. І. Прочитай вірш. До чого закликає поет Олесь Лупій?

СВОЄ ЛЮБІТЬ

Знай, **синочку, доню**, знай:
Наша **Україна** —
То чарівний, милий край,
Золота **країна**.

Рідну землю прабатьки
Захищали кров'ю,
Тож любіть її завжди
Вірною любов'ю.

II. Спишіть вірш. Визначте, у якому відмінку вжито виділені іменники. Щоб не помилитися, спочатку знайдіть слова, від яких треба ставити питання, а потім визначте відмінок.

III. Чи є у вірші іменники, вжиті у формі кличного відмінка? Якщо є, назвіть їх. Поміркуйте, яка роль цих слів у тексті вірша.

133. А. Прочитай словосполучення. Спиши їх, ставлячи на місці крапок у дужках питання. Познач, у якому відмінку вжито іменники.

З'явитися ... на небі, йти ... з подругою, дарувати ... сестрі, засіяти ... пшеницею, розповісти ... братові, запросити ... дідуся, побачити ... виставу*.

Б. Прочитай і спиши текст. Підкресли іменники і слова, з якими вони пов'язані. Познач відмінок іменників, ставлячи потрібні питання.

Пташки пролітали над полем і збили джмеля.

Падав джміль і загубив золотисту, в чорну смужку сорочку. Тепер сидять пташки в полі і шиють джмелеві сорочку золотими нитками.

Уживаємо іменники у формі кличного відмінка.
Складаємо діалоги

134. І. Прочитай текст. Про що в ньому тобі нагадав професор Лінгвіст? Як звернувся до тебе?

Ви вже знаєте, шановні друзі, що в українській мові, на відміну від російської, є кличний відмінок. Він не має питань. Однак коли ми звертаємося до когось, то

* *Вистава* — спектакль.

обов'язково вживаємо слова-звертання (іменники у формі кличного відмінка):

Іванку, Миколко, тату;
Марійко, бабусю, мамо;
Іване Петровичу, Маріє Андріївно.

Ви знаєте й те, що вживання кличного відмінка під час звертання до когось є ознакою ввічливості й культури людини.

Кличний відмінок іменників уживається у спонукальних та питальних реченнях, у діалогах.

II. Складіть одне спонукальне й одне питальне речення, у яких вживався б кличний відмінок іменників, і запишіть їх. Перевірте один в одного правильність запису.

135. I. Прочитай уривок тексту. Чи є в ньому іменники, вжиті у формі кличного відмінка?

О 15 годині Тарасик зустрічав гостя.
Хлопчик вийшов у передпобій. За ним
вийшла і мама.

одинадцять

— Мамо, знайомся, — це Тимко́. А це,
Тимку́, моя мама — Оксана Дмитрівна.

п'ятнадцять

— Добрий день, Оксано Дмитрів-
но, — привітався Тимко.

о п'ятнадцятій

II. А. Уяви, що в тексті були б відсутні іменники, вжиті у кличному відмінку. Як би змінився текст?

III. Спиши речення, у яких є іменники у кличному відмінку.

136. Звернися з якимось питанням чи пропозицією до вчителя, друга (подруги), сусіда по парті й запиши свої речення зі звертанням. Не забудь поставити коми.

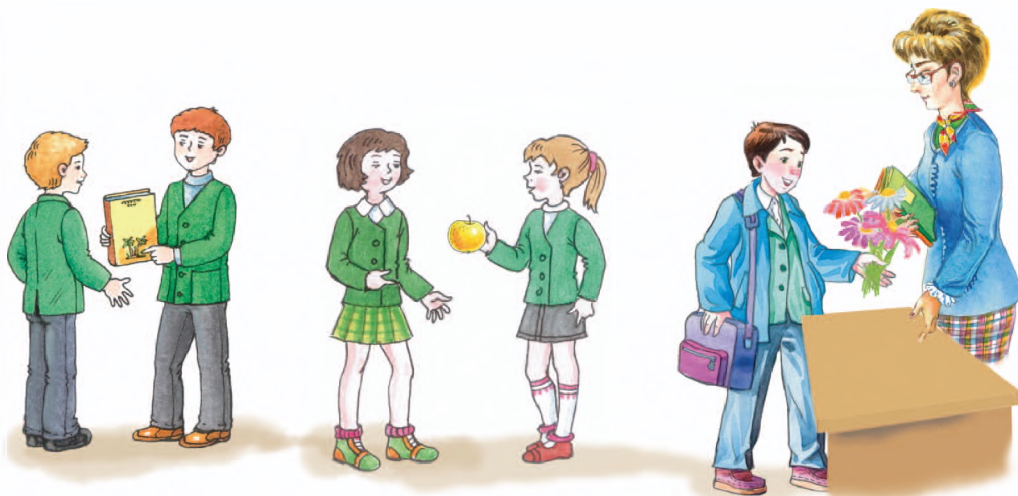

Пригадай!

Слова, вжиті у **кличному відмінку**, виділяються **комами**. Якщо вони стоять на початку речення, кома ставиться після них, якщо в середині — кома ставиться з обох боків, якщо в кінці — перед ними.

137. І. Розгляньте малюнки. Поміркуйте, що можуть сказати один одному зображені на них діти. Дайте їм імена.

ІІ. Побудуйте діалоги, уживаючи імена у кличному відмінку.

138. А. І. Прочитай, доповнюючи речення іменниками з довідки. Спиши. У якому відмінку вжито ці іменники?

1. Рідну мову, рідний край в серці, ... , зберігай!
2. Іди, іди, ... , зварю тобі борщик у полив'янім* горщику!
3. Ой, ... , догоди, догоди, а ти, ... уроді, уроді!

Нар. творчість

Довідка. Сонечку-батечку, дощик, земле-матінко, друже.

ІІ. Підкресли іменники, вжиті у кличному відмінку. Як вони виділені в реченні?

Б. І. Пригадай казку «Ріпка». Як звертався дід до баби, баба до онучки, онучка до Жучки?

ІІ. Запиши речення з цими звертаннями.

* *Полів'яний* — покритий поливою (склоподібним сплавом).

Відмінювання іменників

Спостерігаємо й змінюємо за відмінками в однині іменники жіночого і чоловічого роду із закінченнями **-а, -я**. Уживаємо різні форми іменників в усному мовленні й на письмі

139. І. Прочитай розповідь професора Лінгвіста.

— Ви вже знаєте, діти, що іменники змінюють свої закінчення не лише залежно від числа, а й залежно від питань, на які вони відповідають.

Ви маєте знати й те, що іменники різного роду по-різному змінюють свої закінчення, тому їх об'єднали у групи, які звуться **відмінами** (склоненнями).

В українській мові, на відміну від російської, розрізняються **чотири** відміни іменників.

I. — Іменники жіночого і чоловічого роду із закінченнями **-а, -я** (*сестра́, земля́, Мико́ла, Ілля́*).

II. — Іменники чоловічого роду з нульовим закінченням і закінченням **-о** (*брат, ба́тько*) та середнього роду, що закінчуються на **-о, -е, -я** (*вікно́, мо́ре, знання́*).

III. — Іменники жіночого роду з нульовим закінченням (*осінь, ніч*) та іменник *мати*.

IV. — Іменники середнього роду — назви малих істот із закінченнями **-а, -я** (*лоша́, теля́*) та іменник *ім'я*.

Щоб наше мовлення — усне й писемне — було правильним, навчимося відмінювати іменники й уживати їх в усному мовленні й на письмі.

II. Про що розповів професор Лінгвіст? Чому іменники об'єднані у групи (відміни)? Знайди і зачитай, які іменники належать до кожної з відмін.

140. І. Провідмінюйте іменники жіночого роду за таблицею.

Н.	хто? що?	є	школа ^а	пісня ^я	груша ^а	Марі ^я
Р.	кого? чого?	немає	...и ^и	...і ^і	...і ^і	...ї ^ї

Д.	кому? чому?	<i>дарую</i>	... <u>і</u>	... <u>і</u>	... <u>і</u>	... <u>ї</u>
Зн.	кого? що?	<i>бачу</i>	... <u>у</u>	... <u>ю</u>	... <u>у</u>	... <u>ю</u>
Ор.	ким? чим?	<i>пишаюсь</i>	... <u>ою</u>	... <u>єю</u>	... <u>єю</u>	... <u>єю</u>
М.	на (у) кому? на (у) чому?	<i>на</i>	... <u>і</u>	... <u>і</u>	... <u>і</u>	... <u>ї</u>
Кл.	—	—	... <u>о</u>	... <u>е</u>	... <u>о</u>	... <u>е</u>

II. Так само за таблицею зміни закінчення іменників чоловічого роду: *Микола, Ілля*.

141. I. Прочитай вірш Алли Свашенко й розглянь малюнки. Поміркуй, про які коси йдеться у вірші.

ДИВНІ СЛОВА

Є такі слова на світі,
Схожі, як близнята-діти.
Слово чуєш, а не знаєш,
Що це слово означає.
Якщо ж хочеш зміст узнати,
Треба речення складати:
Кóсу дівчина плете,
На косі́ трава росте,
Пляж найкращий *на косі́*.
Поки ще трава в росі,
Із косо́ю йде на *ко́су*
Хлопець той, що трави косить.

II. У яких відмінках ужито у вірші слово *коса*? Щоб не помилитися, став питання від слова, з яким пов'язане слово *коса*.

III. Спиши речення з цим словом. Познач закінчення.

Зверни увагу!

Росте (*на кому? на чому?*) на косі — місцевий відмінок.

Йде (*на кого? на що?*) на косу — знахідний відмінок.

- 142.** І. Прочитай російські й українські словосполучення. Визнач, у якому відмінку вжито іменники. Чим відрізняється вимова приголосних перед закінченнями *-и, -ї*?

Іду из	{	школ	Ы	Іду з(зі)	{	школ	И
		библиотек	И			бібліотек	И
		Вінниц	Ы			Вінниц	І
		арми	И			армі	І

- ІІ. Запиши українські словосполучення, познач закінчення іменників. З останніми двома склади речення.

- 143.** І. Розгляньте малюнки й дайте відповідь на запитання: Чий ріжки? Чия мордочка? Чий хвостик? Чий слід?

Зразок. Нірка мишк **И**.

- ІІ. Складіть і запишіть речення з утвореними словосполученнями.

- 144.** Прочитай слова й питання. Добери з довідки іменники, утвори й запиши словосполучення.

Запросити (кого?) ... , одягати (кого?) ... , дарувати (кому?) ... , бачитися (з ким?) ... , летіти (над чим?) над ... , стояти (біля чого?) біля

Довідка: сестра, сосна, дитина, Юля, Микита, калина.

- 145.** А. І. Прочитай словосполучення, правильно вимовляючи приголосні звуки, позначені буквами *ж, ш, ц*.

Прибув до Орші; дивився з вежі*; привітати від душі; повернувся зі столиці; ягоди суниці; виписав із книжки.

* *Вежа* — башня.

II. Спиши словосполучення. Познач закінчення іменників. Визнач відмінки іменників. Із виділеними словосполученнями склади й запиши речення.

Б. I. Утвори й запиши словосполучення, дібравши зі стовпчика праворуч потрібний іменник. Визнач відмінок кожного іменника.

Квіти... , приїхати з... ,
вичитати з... , пір'я... ,
під'їхати до ... , наїстися ...

каша, синиця,
конвалія*, площа, дача,
книжка

II. Із двома словосполученнями (на вибір) склади й запиши речення.

Змінюємо іменники жіночого й чоловічого роду із закінченнями *-а, -я*, вживаємо такі іменники в родовому відмінку однини. Вживаємо прийменники *до, з (із), від, біля, без, у (в), для*

146. I. Прочитай, вивчи й запиши вірш із пам'яті. Познач закінчення іменників. Звір свій запис із підручником.

Для Марійки, для Оленки
Шию платтячка ладненькі.
Шию я штанці для Гриця,
Для бабусі — рукавиці.

Микола Петренко

II. Визнач число й відмінок іменників. Щоб не помилитися, подумай, від якого слова треба ставити питання, аби правильно визначити відмінок.

III. Зроби висновок про закінчення іменників.

147. I. Прочитай вірш Алли Свашенко спочатку мовчки, а потім уголос, твердо вимовляючи кінцеві приголосні звуки основи перед закінченням *-и*. Чому засмутилася дівчинка?

У Марічки, у сестрички,
Засмутилось кругле личко:

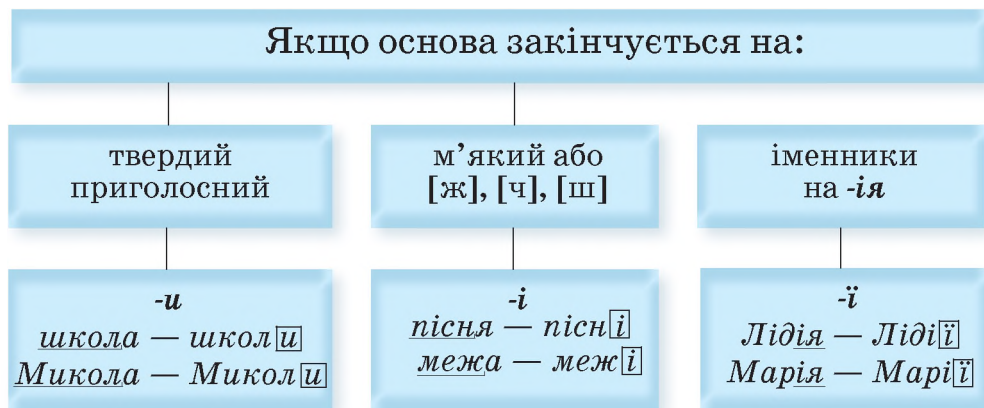
* *Конвалія* — ландыш.

Повернулася із річки,
 А в косі немає стрічки!
 Біля вільхи край дороги
 Не знайшла, втомила ноги.
 Сльози бризнули в Марічки:
 — Як же буду я без стрічки?

II. Спиши. Познач основу й закінчення виділених іменників. На які питання вони відповідають? У якому відмінку та з якими прийменниками вжиті?

III. Зробіть висновок про закінчення іменників жіночого (і чоловічого) роду, вжитих у родовому відмінку, за опорною схемою:

148. I. Прочитай вірш Алли Свашенко. Подумай і скажи, чому Віта не встигає до школи.

Моя менша сестра Віта
 Дуже любить говорити.
 Вранці забіжить до Олі,
 А від Олі мчить до Полі,
 А від Полі до Надії,
 Від Надії — до Софії,

Від Марусі — до Ганнусі,
 Від Ганнусі — до Настусі.
 Буде в Зої і в Наташі.
 Мчить до Галі, Валі, Саші,
 А від Саші до Миколи...
 Де ж їй встигнути до школи!

II. У яких відмінках вжито імена дітей? Які прийменники вжито з іменниками у цих відмінках?

III. Запиши, *від кого і до кого* мчала Віта.

149. І. Прочитай словосполучення, змінюючи закінчення іменників, що в дужках. Усно став питання до них разом із прийменниками. Визнач відмінок.

Іти до (хата), виходити з (хата), стояти біля (хата).

Їхати до (бабуся), стояти біля (бабуся).

Бігти до (Надія), зупинитися біля (Надія), повертатися від (Надія).

II. Запиши словосполучення, розкриваючи дужки. Познач основу й закінчення у змінених словах.

150. А. І. Склади й запиши речення. Познач закінчення іменників, які змінювалися.

Дитина плаче

Квітка **в'яне**

Зайчик залишився

Нове **плаття**

Іванко сидить

від

без

для

біля

спека

мама

Тоня

Марія

хатка

II. Пояни правопис виділених слів.

Б. І. Прочитай слова, записані у стовпчиках. Утвори словосполучення, дібравши замість крапок потрібні іменники зі стовпчика праворуч.

Квіти для ... , підійти до ... ,
дивитися з ... , зустрітися біля ... ,
приїхати зі ... , пісня

річка, столиця
криниця, синиця
Валерія, вежа

II. Запиши утворені словосполучення. Познач закінчення іменників.

Читаємо текст. Добираємо заголовок.

Складаємо план і переказуємо за ним текст.

Записуємо текст переказу

151. І. Прочитайте текст. Доберіть заголовок.

Це трапилося влітку. Марійка збирала лікарські рослини. Раптом побачила лелеку. Він ішов прямо до неї.

Птах зупинився біля дівчинки, немов благав* про допомогу. У лелеки було перебите крило.

Марійка все зрозуміла. Вона відвела птаха до лікарні. Хірург одразу розпочав операцію. Лелека поводився спокійно, немов людина.

Після операції Марійка забрала лелеку додому. Через деякий час птах одужав**. Дівчинка вивела його в поле, щоб відпустити на волю.

Лелека пішов спочатку потихеньку. Потім зупинився й озирнувся*** на свою рятівницю****, немов дякував їй. Нарешті змахнув крилами й полетів.

II. Складіть план тексту й перекажіть його за складеним планом.

III. Запишіть текст переказу.

Цікаво знати!

Учені вважають, що назва птаха *лелéка* прийшла з турецької мови. А ще кажуть, що назва може походити від слова *лелéкати* — говорити, балакати. А може, птаха так назвали за звуки, які він видає своїм гострим дзьобом: *кле-кле-кле*. В українців цей птах має багато назв: *бúсол*, *чорногúз*, *лéсик*, *га́йстер*, *бóцян*, *бúслик*, *бúшля*.

152. А. Прочитай і відгадай загадки. Спиши їх, додаючи до іменників закінчення. Доведи, що не помиляєшся.

1. Ніс, як у свинк.. , та колючі щетинки. 2. Жовтенькі клубочки ходять біля мами-квочк... 3. Біля нашої

* *Блага́в* — очень просил.

** *Одúжав* — выздоровел.

*** *Озирну́вся* — оглянулся.

**** *Рятівни́ця* — спасительница.

бабус.. сидить звір у кожус.. , проти пічк.. гріється,
без водичк.. миється.

- Б. За поданими закінченнями добери та встав замість крапок потрібні за змістом іменники жіночого роду. Запиши речення. Поясни, у якому відмінку вжито іменники.

1. З гілок високої ...і звисали смачні, соковиті плоди.
2. Пахощі ...ї розносилися по всьому парку. 3. Туристи повернулися з далекої ...и. 4. До районної ...и надійшли нові книжки.

Уживаємо іменники в давальному й місцевому відмінках. Прийменники *на, по, в (у)* з іменниками. Визначаємо закінчення іменників

153. І. Порівняй закінчення іменників у давальному й місцевому відмінках у російській та українській мовах. Зроби висновок.

слава Отчизн[е]
идти по дорог[е]
жить на Земл[е]
подарок Мари[и]

слава Вітчизн[і]
іти по дорог[і]
жити на Земл[і]
подарунок Мари[ї]

- ІІ. Прочитай і запиши українські словосполучення, познач закінчення іменників.

- ІІІ. Із яким відмінком прийменники не вживаються?

Пам'ятай!

В українській мові іменники в давальному відмінку вживаються **без прийменників**.

154. Утвори словосполучення, використовуючи подані слова. Визнач відмінок іменників.

подорожувати
стояти
розповідати
подарувати

на
по

мама
площа
Україна
Лідія

в Україні
на Батьківщині

- 155.** І. Прочитай і відгадай загадку. Спиши. Підкресли іменники, вжиті в місцевому відмінку. Щоб не помилитися, став до іменників по два питання.

На травичці біля річки
Зупинилися сестрички,
Пильно в воду задивились,
Зажурились, засмутились,
Миють коси у воді
Від весни до холодів.

Алла Свашенко

- ІІ. Подумайте і скажіть, у яких відмінках ужито інші іменники.

- 156.** І. Переклади словосполучення й запиши українською мовою.

Служить Отчизне, ходить по земле, сидеть на траве,
подойти к станции, портрет на стене, подарок сестре,
благодарность маме.

- ІІ. У якому відмінку вжито іменники? Які закінчення вони мають?
Підкресли їх.

- ІІІ. Складіть і запишіть речення з двома словосполученнями
(за власним вибором).

- 157.** А. І. Прочитай текст, змінюючи іменники, що в дужках.

У (кімната) тихо. Чути було, як на (стіна) цокотів годинник. А на (кухня) дрібно вистукував ніж. На (плита) вже стояла сковорідка. Мама готувала (сім'я) обід...

- ІІ. Спиши текст. Познач закінчення іменників, що були в дужках.
У яких відмінках вони вжиті?

- Б. І. Прочитай слова. Визнач, у якому відмінку мають уживатися іменники під час побудови словосполучень.

Подякувати, мама; розповісти, бабуся Дарина;
навчатися, у, школа; ходити, по, роса; у, долина, туман;
білка, на, сосна.

- ІІ. Підкресли закінчення. Поясни їх уживання.

Спостерігаємо за чергуванням приголосних в іменниках жіночого роду, вжитих у давальному й місцевому відмінках однини. Уживаємо такі іменники в мовленні

Пам'ятай!

В іменниках з основою на [г], [к], [х] ці приголосні в давальному та місцевому відмінках змінюються на [з'], [ц'], [с'], тобто відбувається чергування.

158. I. Прочитай. Спиши. Підкресли букви, які позначають приголосні, що чергуються.

Як рука — то на руці, Як хвастуха — то хвастусі,
Як нога — то на нозі, Як хитруха — то хитрусі.

II. Назви приголосні, які чергуються. Відповідай так: «У першій парі слів звук [..] чергується зі звуком [..]».

159. I. Прочитай вірш Оксани Тимошук. Яку картину ти уявив? Хто на чому гойдався?

Гойда́лася бджі́лка на кві́точці,
А листóчок — на гі́лочці,
Дóщик — на паву́тінці,
Сóнечко — на хмарі́нці,
Жабеня́тко — на осо́ці,
Соломíйка — на го́йдалці!

II. Спиши. В іменниках, ужитих у давальному й місцевому відмінках, познач закінчення. Підкресли букви, що позначають приголосні, які чергувалися.

160. I. Прочитай вірш Алли Свашенко, ставлячи слова в дужках у потрібному відмінку. Вивчи вірш і запиши з пам'яті.

Зима. Тумани сизі.
І річка спить
у (крига).
Замерзла на морозі
Берізка при
(дорога).

І холодно у лісі
Кленку, калині,
(вільха).
З зимою наодинці
Не страшно лиш
(ялинка).

II. Звір записане з підручником. Підкресли букви, що позначають звуки, які чергуються.

III. Розгляньте малюнок. Розкажіть, що на ньому зображено.

161. I. Утвори словосполучення, змінюючи слова в дужках. Запиши їх. Визнач відмінок іменників, познач закінчення. Поясни, чому змінилися букви.

Прочитати **у** (книжка), розповісти (вчителька), запис **на** (дошка), малюнок **на** (сторінка), олівець **у** (рука), панцир **на** (черепашка), дякувати (Марійка), стояти **на** (крига).

II. Склади й запиши речення з двома словосполученнями (на вибір). Зверни увагу на вживання прийменників.

Розрізняй!

рос.
благодаріть (кого?)
брата, маму
извиніть (кого?)
меня, сестру

укр.
дякувати (кому?)
братові, мамі
вбачити (кому?)
мені, сестрі

III. Склади словосполучення з дієсловами *дякую, вибач.*

162. I. Послухай вірш Галини Малик і скажи, що переплутав хлопчик.

ПЕРЕПЛУТАНКА

Геть усе, усе на світі
Переплутав хлопчик Вітя.

Каже: — Діти вчаться в полі,
 А комбайн працює в (школа).
 Всіх людей стрижуть в (лікарня),
 А лікують в (перукарня).
 Ми книжки берем в (аптека),
 Ліки — у (бібліотека).
 От який Вітько дивак!
 Ти ж бо знаєш — це не так!

- II. Прочитай вірш, «розплутуючи» його. Іменники, що в дужках, змінюй за питаннями у(в) чому? де?
- III. У яких словах приголосні змінилися (чергуються)?

Український народний вислів

На вербі груші ростуть —
 так кажуть, коли йдеться про нісенітницю*.

- 163.** I. Прочитай вірш Олени Плавенчук, ставлячи слова в дужках у потрібному відмінку.

ПІВНИК

Любить наш півник
 Усім на світанку
 Гречно бажати
 «Доброго ранку»:

(Курочка) й (гусочка),
 (Свинка) і (качка),
 Котику Мурчику
 Та ще й (собачка).

- II. Спиши, розкриваючи дужки. Познач закінчення іменників, які були в дужках. Підкресли букви, що позначають звуки, які чергуються.
- III. Поясни вживання ком.

* *Нісенітниця* — щось незрозуміле, без усякого змісту, дурниця.

164. І. Прочитай загадки, вживаючи іменники в дужках у потрібній формі. Відгадай загадки.

1. Стоїть паличка, на (паличка) булавочка, в тій (булавочка) людей не перелічиш. 2. Хто по двадцять хустин на (голівка) має? 3. Біленька корзинка, а дно золотисте. В (корзинка) — росинка та сонечко чисте.

ІІ. Спиши загадки, розкриваючи дужки. Познач закінчення іменників, які були в дужках. Підкресли букви, що позначають звуки, які чергуються. Поясни вживання ком.

Спостерігаємо за вживанням закінчень іменників жіночого й чоловічого роду на -а, -я в орудному відмінку. Вживаємо такі іменники з прийменниками *з, над, під*. Читаємо й пишемо

165. І. Прочитайте текст Ярослава Павлюка. Поміркуйте, про кого і про що розповідається в ньому. Як називається такий текст?

ХАТКА, У ЯКІЙ НІХТО НЕ СПИТЬ

Над кімнатою хлопчика жив песик, який цілу ніч гавкав, і хлопчик не міг заснути.

Над песиком жила киця, яка цілу ніч нявчала, і песик не міг заснути.

Над кицею жила сіра мишка, яка цілу ніч гризла дірку в підлозі, і киця не могла заснути.

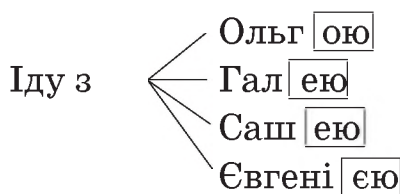
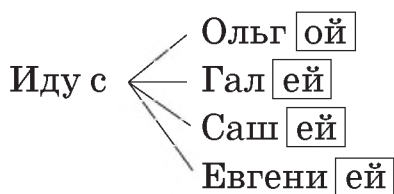
А над сірою мишкою був залізний дах, по якому щонаочі бубонів дощик, і мишка не могла заснути.

Ось така це була хатка, у якій ніхто вночі не спав.

Бо: над кімнатою хлопчика жив песик... (*і знову все спочатку*).

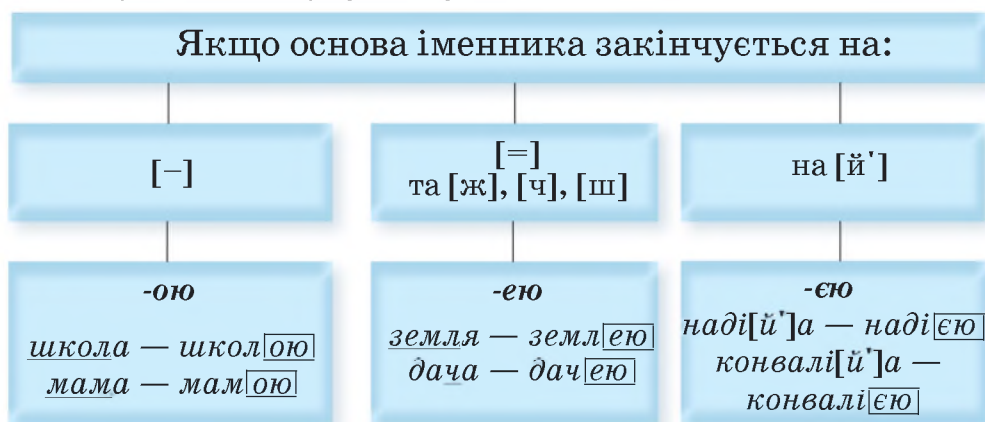
ІІ. Випиши з тексту іменники жіночого роду разом із прийменниками, що вживаються в орудному відмінку. Познач закінчення.

166. І. Прочитай російські й українські словосполучення. Визнач відмінок іменників. Чим різняться їхні закінчення в обох мовах?

- ІІ. Прочитай ще раз українські словосполучення, правильно вимовляючи закінчення. Спиши.

167. І. Прочитай опорну схему.

Зверни увагу!

В українській мові з орудним відмінком уживаються прийменники *з (зі, із), над (наді), під (піді), за*: *з мамою, за дачею, під землею*.

- ІІ. Прочитай, змінюючи слова, що в дужках, і скажи, хто чим пишається.

соловейко — (пісня)
джерело — (водиця)
садівник — (груша)
баштанник — (диня)

дівчина — (сукня)
Василько — (колекція)
зима — (хуртеча)
Тарасик — (мрія)

- ІІІ. Доведи, що ти не помиляєшся, уживаючи те чи інше закінчення. Для доведення правильності свого твердження використовуй опорну схему.

Пам'ятай!

В українській мові закінчення **-ою** в орудному відмінку мають іменники з основою на твердий приголосний: *вода* — *водою*, *-ею* — на м'який приголосний та [ж], [ч], [ш]: *земля* — *землею*, *задача* — *задачею*, а закінчення **-єю** — іменники на **-ія**: *Марія* — *з Марією*.

168. Прочитай і спиши, розкриваючи дужки. Подумай, яке із закінчень: **-ою**, **-ею** чи **-єю** — слід ужити в іменниках. За потреби користуйся пам'яткою.

Зустрітися з (Софія); дружити з (Женя); засіяти (пшениця); сад за (школа); відпочивати під (груша); працювати під (земля), прапор над (вежа).

169. I. Розглянь малюнки. Дай відповідь на запитання: хто з чим?

II. Із яких казок ці герої?

170. А. I. Прочитай текст, змінюючи слова, що в дужках. Пригадай, про яку казку йдеться.

Хвалився дід (ріпка), яка виросла велика-превелика. Прибігла баба з (онучка) і (киця) йому допомагати. А песик прибіг із (мишка). Усі разом вирвали ріпку.

II. Спиши, змінюючи іменники, що в дужках. Познач закінчення.

Б. І. Склади речення, використовуючи по одному слову з кожного стовпчика.

хлопчик	приходити	з	метелиця
дівчинка	стрибати	з	ялинка
білочка	схилитися	над	задача
зима	замислитися	під	книжка

ІІ. Поясни, у якому відмінку ти вживаєш іменники з останнього стовпчика.

Читаємо й розповідаємо, складаємо лист за поданим зразком. Записуємо адресу

171. І. Прочитай листа, який написала десятирічна Леся Українка своїй бабусі.

Мила бабусю!

Вибачте мені, що я так довго не писала. Ми з мамою приїхали до Києва вчора ввечері й пробудемо тут два дні. Я беру уроки фортепіано.

Мені в Києві добре, тільки ні з ким гратися, бо котрі знайомі — або великі, або маленькі, або не хочуть ходити до мене.

Ліля має чотири ляльки: три маленькі й одну велику. Велика лялька заплющує очі, і Ліля її дуже любить. У тієї ляльки є кілька платтів, і Ліля їх по десять раз на день переодягає.

Ми ходили два рази в театр і на виставку картин.

Прощайте, мила бабусю. Напишіть, що ви робите і чи здорові.

Ваша Леся.

2 грудня 1881 р.

ІІ. Про що ти дізнався(-лася) з листа маленької Лесі? Чи можеш довести, що Леся та її бабуса були друзями?

ІІІ. Прочитай ще раз лист Лесі Українки. Визнач у ньому кожну частину.

Зверни увагу!

Лист — це текст. Як і кожен текст, він складається із зачину, основної частини та кінцівки. У зачині треба обов'язково вжити звертання, тобто зазначити, кому адресовано листа. В основній частині слід описати ті події чи почуття, про які хочеш повідомити. Лист завжди закінчується словами прощання, побажання й підписом того, хто його писав.

172. Розгляньте, як слід підписувати конверт.

173. І. Прочитайте лист Буратіно.

Любі діти!

Мене звуть Буратіно. Мальвіна мене вже навчила читати й писати, але я хочу ходити до справжньої школи. Розкажіть мені, будь ласка, яка ваша школа, чи багато хлопчиків у вашому класі, як звуть вашу вчительку та що ви вивчаєте.

З нетерпінням чекаю на вашу відповідь.

Ваш Буратіно.

- II. Вам треба відповісти Буратіно. Подумайте й обговоріть, що ви хочете повідомити. Напишіть листа Буратіно.
- III. А чи знаєте ви, що треба зробити, щоб листи доходили до адресатів? Чи вмієте писати адресу?

174. Спробуй скласти листа до когось зі своїх рідних чи друзів. Але спочатку подумай, до кого і як звернешся в ньому. Про що повідомиш? Чим закінчиш?

Вправляємося в написанні вітань

175. А. І. Прочитай.

У бабусі Тарасика, яка живе в іншому місті, незабаром день народження. Хлопчик хоче привітати її, але не знає, як це зробити. Тому він звернувся до Катрусі:

— Листи писати я вже вмію. А як написати вітання?

— Вітання пишеться набагато коротше, ніж лист. Однак воно так само, як і лист починається зі звертання до адресата. А далі висловлюються вітання із днем народження чи святом і теплі побажання. Закінчується вітання так само, як і лист. Зрозумів?

— Зрозумів. Дякую.

— Чекай, чекай! — зупинила хлопчика Катруся. — Найкраще твоє вітання написати на гарній листівці і вкласти його в конверт та надіслати поштою адресатові.

— А якщо я надішлю вітання SMS-кою? — запитав Тарасик.

— Друзям — будь ласка. Але бабусі, рідним краще написати вітання власноруч на спеціально призначеній листівці. Це буде ознакою поваги до старших. Твою листівку рідні можуть перечитувати декілька разів і, пишаючись тобою, навіть показувати її знайомим.

II. Про що ти довідався з тексту? Про що ще хочеш дізнатися?

III. Розіграйте розмову Тарасика й Катрусі як діалог.

IV. Напишіть вітання з днем народження комусь із рідних, перечитайте його, виправте й перепишіть на листівку.

Наближається Новий рік. Перед святами друзі й рідні пишуть один одному святкові привітання з побажанням щастя, здоров'я, успіхів. Подумай, кого б ти хотів(-ла) привітати зі святом. Склади й запиши текст вітальної листівки, поклади її в конверт і напиши адресу відправника (свою) й одержувача (того, кому написана листівка).

Повторюємо вивчене. Розвиваємо мовлення

176. Прочитай загадки, змінюючи іменники, що в дужках. Що відбулося при їх зміні? Визнач відмінок цих іменників. Відгадай загадки. Запиши їх, розкриваючи дужки.

1. Латка на (латка), та ніколи голки не було. 2. Стоїть при (дорога) на одній (нога), і шапочку має, та ніколи не знімає.

177. I. Прочитай уривок із казки «Лисиця та Журавель». Спиши його, розкриваючи дужки.

Подружився Журавель із (Лисиця). Запросила Лисичка його в гості. Поставила перед Журавлем тарілку з (каша). Постукав він дзьобом по (тарілка) та й пішов голодний.

II. Продовж казку за другим малюнком і запиши.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ДОПИТЛИВИХ

Слово *сани* походить від давньоруського слова *сань*, що означало *гадюка*. Ти помітив, що слід від саней на снігу нагадує сліди двох змій, які повзуть поруч? Саме тому слово *сани* й уживається лише у множині.

Поясни, чому речі шкільного вжитку так називають: *підручник, лінійка, ручка, щоденник*.

Що ти знаєш? Що ти вмієш?

Перевір свої знання

- Пригадай, за якими ознаками вчені поділили слова на частини мови.
- Що ти знаєш про іменник?
- Чи завжди рід іменників у російській та українській мовах збігається? Назви іменники, які в українській мові мають інший рід.
- Чи завжди іменники збігаються за числами? Скажи, в якому числі завжди вживаються іменники *колосья, волосся, листя*. А *двері*?
- Чи пам'ятаєш ти, що таке відмінювання? Скільки відмінків є в українській мові? Як вони називаються?
- Який із відмінків не має питань?
- Що треба пам'ятати, щоб не плутати давальний і місцевий відмінки іменників?
- Пригадай, які іменники в орудному відмінку мають закінчення *-ою*, які *-єю*, а які *-єю*?
- Яке явище відбувається в іменниках з основою на [г], [к], [х], якщо вони вживаються в місцевому й давальному відмінках?

Перевір свої вміння

Спиши текст, вставляючи, де треба, замість крапок букви та розкриваючи дужки.

Мабуть, природа створила хлібну з..рнину в мить ви-сокого натхне...ня.

Усе у нас від н..ого, від хліба. Тому хліб у нас завжди був у в..ликій (пошана). Не лишали крихт на (стіл). Скибку, що впала, не лишали на (долівка), а піднімали й цілували, перепрошуючи.

Людей, які приходили з доброю (місія) чи з доброю (нов..на), на нашій (з..мля) завжди зустрічали хлібом на виш..тому рушнику.

Уся історія нашого народу пов..язана з (історія) хліба. Може, тому у нас так щемить сер..це, коли чуємо пісню про хліб.

Відмінювання іменників чоловічого роду з нульовим закінченням та закінченням -о

Слухаємо й читаємо, спостерігаємо за змінюванням іменників чоловічого роду, вживаємо такі іменники в усному мовленні й на письмі

178. І. Незнайко вирішив написати листа своєму дідусеві й розповісти, з ким він дружить.

Написав :«Я дружу з *Миколкою* і *Тарасик...*» і зупинився, бо зрозумів, що в іменнику *Тарасик...* має бути інше закінчення. Але ж іменники *Миколка* і *Тарасик* чоловічого роду і відповідають на те саме питання, а закінчення різні? — думав він. Щоб з'ясувати, вирішив зателефонувати Катрусі.

— Катрусю, скажи, будь ласка, чи однакові закінчення матимуть іменники *Миколка* і *Тарасик* у реченні «Я дружу з *Миколкою* і *Тарасик...*?»

— Ні, звичайно. Іменники чоловічого роду із закінченнями *-а*, *-я* (*Микола*, *Ілля*), змінюються, як і іменники жіночого роду з такими ж закінченнями. А іменники *Тарас*, *Тарасик*, *хлопчик* мають нульове закінчення і тому

змінюються інакше. У цьому реченні вони вживаються в орудному відмінку і мають закінчення *-ом*: *з Тарасиком, з хлопчиком*.

Так само змінюють свої закінчення й іменники чоловічого роду із закінченням *-о* (*батько, Петро*) та іменники середнього роду із закінченням *-о, -е, -я* (*вікно, сонце, подвір'я, знання*).

- II. Про що ти довідався з тексту? Чому іменники чоловічого роду *Миколка* й *Тарасик* по-різному змінюють свої закінчення? Які ще іменники змінюються так само, як іменник *Тарасик*?

179. I. Прочитайте іменники. Подумайте, за якою ознакою їх можна поділити на дві групи. Запишіть окремо кожну з груп.

Учитель, клас, школа, дівчинка, хлопчик, учениця, учень, зошит, книжка, олівець, ручка, пенал.

- II. Чи однаково змінюватимуть свої закінчення іменники першої та другої груп? Поясніть, чому.

180. I. Пригадай назви відмінків. Простеж, як змінюють закінчення іменники чоловічого роду II відміни. Зверни увагу на початкову форму (називний відмінок) іменників.

Н.	хліб <input type="text"/>	батьк <input type="text"/>	дідусь <input type="text"/>	гай <input type="text"/>	дошк <input type="text"/>
Р.	... <input type="text"/>	... <input type="text"/>	... <input type="text"/>	... <input type="text"/>	... <input type="text"/>
Д.	... <input type="text"/>	... <input type="text"/> <input type="text"/>	... <input type="text"/> <input type="text"/>	... <input type="text"/>	... <input type="text"/>
Зн.	... <input type="text"/>	... <input type="text"/>	... <input type="text"/>	... <input type="text"/>	... <input type="text"/>
Ор.	... <input type="text"/>	... <input type="text"/>	... <input type="text"/>	... <input type="text"/>	... <input type="text"/>
М.	на, у ... <input type="text"/>	... <input type="text"/> <input type="text"/>	... <input type="text"/> <input type="text"/>	... <input type="text"/> <input type="text"/>	... <input type="text"/>
Кл.	... <input type="text"/>	... <input type="text"/>	... <input type="text"/>	... <input type="text"/>	... <input type="text"/>

- II. У яких відмінках іменники мають подвійні закінчення? Відповідаючи, називай відмінкові закінчення.

- III. Так само за таблицею (усно) зміни закінчення іменників середнього роду *вікно, поле*. Зроби висновки.

Зверни увагу!

Подвійні закінчення: *-у/-ові, -ю/-єві, -ю/-єві* мають іменники, що називають істот: *батько — батьку, батькові, Сергій — Сергію, Сергієві*.

181. І. Прочитайте уривок з тексту Миколи Романіки «Як хліб ходить». Чи зрозуміли ви, про що йдеться в тексті? Як він побудований: як розповідь однієї особи чи як діалог — розмова двох?

— Бабуню! — гукнула у причинені *двері* Оленка. — А чого ж буханці про себе знати не дають?

— Як-то не дають? — ступила *на поріг* бабуся. — Он який смачний *дух* котиться від них і *по хаті*, і *подвір'ям*, і *городом*. Пішов наш *хлібець*, пішов...

II. Поміркуй, у яких відмінках ужито виділені іменники. Якого вони роду? Який з них належить до першої відміни?

III. Спиши другу частину діалогу. Підкресли іменники другої відміни. Познач закінчення.

IV. Чим відрізняється іменник *двері* в російській та українській мовах?

182. І. Прочитай вірш Федора Петрова. Про кого в ньому розповідається? Що сталося з дітьми? Хто їм допоміг?

Леся, Лесик і Онися
Заблудилися у лісі.
Та якраз дідусь Онисим
У село вертався лісом.
І Онисим вивів з лісу
Лесю, Лесика й Онисю.

II. Спиши вірш. Підкресли іменник *ліс*, ужитий у різних відмінках. Розкажи, у яких саме. Назви й познач закінчення.

Зверни увагу!

Іменники, що є назвами **неістот**, відповідаючи на питання *на (у) чому?*, мають закінчення *-і, -ї, -у, -ю: у лісі, в полі, у парку, у гаю і в гайі*.

183. І. Прочитай слова й утвори словосполучення, змінюючи іменники, що в дужках. За потреби користуйся таблицею (впр. 180).

Зустрітися з (учитель), розмовляти з (хлопчик), малювати в (альбом), чекати (друг), дякувати (Юрко), дарувати (дідусь).

ІІ. Запиши утворені словосполучення. Познач закінчення іменників. Доведи, що не помиляєшся.

184. А. І. Прочитай вірш. Яку картину природи ти уявляєш?

ВИПАВ СНІГ

Випав сніг, випав сніг,
А на ньому слід від ніг –
Від моїх і від твоїх,
Від усіх, усіх, усіх.
І від котика малого,
І від песика рудого,

І горобчика прудкого,
Що стрибає під кущем.
Сніг іде, сніг іде,
Сніг кружляє цілий день.
І по білому сніжку
Ми гуляємо в садку.

Зверни увагу!

У прикметниках, що мають закінчення **-ого**, слід чітко вимовляти звук **[г]**.

ІІ. Спиши вірш. Підкресли іменники чоловічого роду, познач закінчення. Постав до них питання, визнач відмінок, у якому вони вжиті.

Б. Прочитай і запиши речення, змінюючи іменники, що в дужках. Познач закінчення іменників, що змінювалися. На питання яких відмінків вони відповідають?

1. Це книжка мого (брат). 2. Миколка приготував подарунок (дідусь). 3. Олег поспішав на зустріч з (Андрій). 4. Ми приїхали в гості до (дядько) Сергія. 5. У (гай) пісень немає.

Спостерігаємо й уживаємо закінчення іменників чоловічого роду в родовому відмінку однини

185. І. Прочитай текст. Яким був Незнайко? Що його зацікавило?

Незнайко виявився допитливим хлопчиком. Він спостерігав за закінченнями українських іменників чоловічого роду, вжитих у родовому відмінку, і помітив, що одні з них мають закінчення *-а, -я*, а інші *-у, -ю*. «А як же дізнатися, коли яке закінчення буде?» — подумав він і знову зателефонував Катрусі.

— Катрусю, допоможи, — попросив він. — Як дізнатися, у яких іменниках чоловічого роду в родовому відмінку буде закінчення *-а, -я*, а в яких *-у, -ю*?

— Я надішлю тобі електронною поштою довідничок. Знайди в ньому відповідь на своє питання й запам'ятай її.

ДОВІДНИЧОК

Іменники чоловічого роду з *нульовим* закінченням та *-о*, відповідаючи на питання *кого? чого?*, мають закінчення

-а, -я,

якщо вони називають:

- імена (*Юрія, Гната*);
- осіб (*хлопця, сина, дядька*);
- професії (*шофера, пекаря*);
- міста і села (*Києва, Львова*);
- транспорт (*літака, корабля*);
- вироби з борошна (*батона, бублика*);
- дерева (*дуба, клена, ясена*);
- тварин (*вовка, зайця*);
- річки (*Дніпра, Псла, але: Дунаю*).

-у, -ю,

якщо вони називають:

- явища природи (*дощу, грому, вітру*);
 - продукти харчування (*борщу, цукру, киселю*);
 - будівлі та їхні частини (*будинку, класу, ганку, поверху*);
 - почуття (*сміху, жалю*);
 - край (*Криму, Донбасу*);
- а також іменники *степу, лісу, гаю, краю*.

II. Прочитайте довідничок декілька разів, щоб запам'ятати, коли в родовому відмінку вживаються закінчення *-а, -я*, а коли *-у, -ю*.

III. Поміркуйте, чи вживаються в російській мові в цьому ж відмінку в іменниках чоловічого роду закінчення -у, -ю.

IV. Отже, вживання яких закінчень треба запам'ятати?

186. I. Прочитай текст, змінюючи закінчення іменників чоловічого роду, що в дужках. За потреби користуйся довідничком.

Учні нашого класу подорожували від (Львів) до (Київ). Вони не боялися ні (дощ), ні (гір). Під час подорожі було багато пригод і (сміх). То (хліб) забули купити, то (сир), то хтось відстав від (автобус).

II. Спиши, розкриваючи дужки. Познач закінчення. Доведи, що не помиляєшся.

187. I. Прочитайте слова, подані ліворуч і праворуч, утворіть із них словосполучення. Але спочатку поміркуйте, які закінчення матимуть іменники, поєднуючись з дієсловами. За потреби користуйтеся довідничком.

чекати ... , захотіти ...
сховатися від ... , підійти до ...
заплакати від ...

водій,
ураган, мед,
страх, трамвай

II. Запишіть утворені словосполучення. Позначте закінчення іменників. Доведіть правильність свого запису.

188. А. Прочитай слова у стовпчиках. Утвори словосполучення і запиши їх. Познач закінчення іменників.

стояти
іти
поспішати
приїхати

до
біля
з

брат
каштан
Ужгород
син

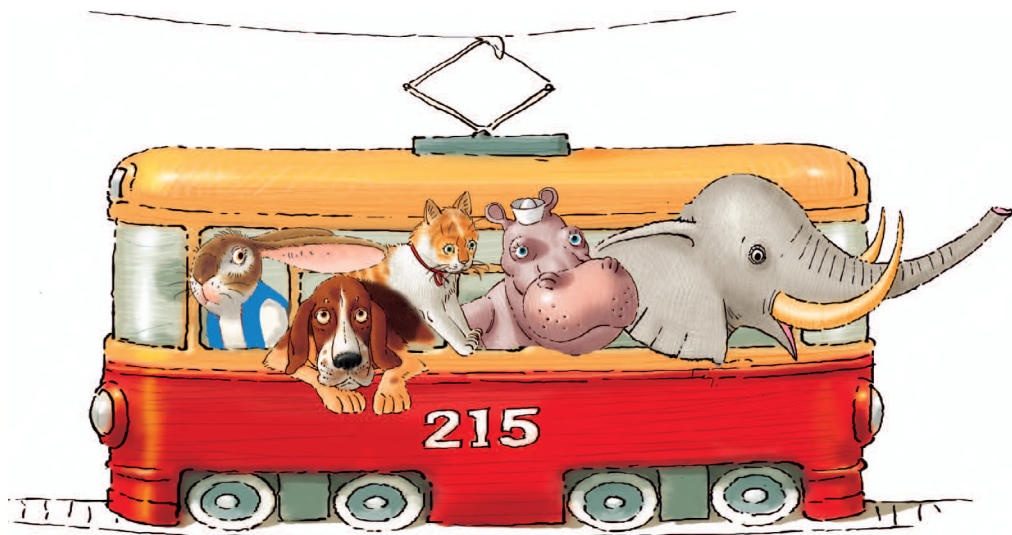
Б. I. Прочитай вірш Анатолія Камінчука. Про що ти довідався з нього?

— Дзінь-дзелень! — біжить трамвайчик.
У вагоні лис і зайчик,
Бегемотик, слоник, котик,
Песик, вовчик, коник, кротик.

— Не дивуйтесь, — каже зайчик. —
В зоопарк іде трамвайчик!

II. Розглянь малюнки й скажи, кого зі згаданих у вірші тварин немає у трамваї. Запиши свою відповідь за таким початком:

У трамваї немає ... , ...

Спостерігаємо за чергуванням голосних під час
уживання іменників чоловічого та середнього роду
в родовому відмінку

189. I. Прочитай текст.

Сьогодні професор Лінгвіст розповів учням про ще одну особливість іменників чоловічого роду. Виявляється, у деяких іменниках, які змінюються за питаннями *чого?* *кого?*, голосний [і] чергується з [о] або [е]: *рік* — *року*, *лебідь* — *лебеда*. А в інших іменниках під час зміни їхніх форм голосні [о], [е] чергуються з нулем звуку («випадають»): *хлопець* — *хлопця*, *день* — *дня*.

Слухав Незнайко й дивувався:

— Яка ж цікава українська мова!

II. Про що розповів професор Лінгвіст? Що здивувало Незнайка?

190. І. Розглянь таблицю та простеж за чергуванням голосних.

1. У родовому відмінку голосні чергуються:	
[i] —> [e]	[i] —> [o]
<i>папір</i> – немає (чого?) <i>паперу</i> <i>кисіль</i> – немає (чого?) <i>киселю</i>	<i>вечір</i> – чекати (чого?) <i>вечора</i> <i>ніж</i> – немає (чого?) <i>ножа</i>

2. Голосні [o], [e] чергуються з нулем звука («випадають»):	
[o] —> []	[e] —> []
<i>будинок</i> – біля <i>будинку</i> <i>ганок</i> – до <i>ганку</i>	<i>хлопець</i> – до <i>хлопця</i> <i>перець</i> – без <i>перцю</i>

191. Прочитай слова, подані у стовпчику ліворуч і праворуч. Утвори словосполучення й запиши. За потреби користуйся таблицею. Підкресли букви, що позначають голосні звуки, які чергувалися.

кінь	немає (кого?) ...
стіл	стояти (біля чого?) біля ...
грим	сховатися (від чого?) від ...
пиріг	шматок (чого?) ...
кіт	тікати (від кого?) від ...

Зверни увагу!

Київ — з *Києва*; до *Києва*.

Львів — зі *Львова*; біля *Львова*.

192. Прочитай речення, вставляючи замість крапок назви міст.

Увечері поїзд виїхав з ... і вранці прибув до У ... багато пам'ятників. Це дуже цікаве місто.

II. Запиши доповнені речення. Підкресли букви, які позначають звуки, що чергуються.

193. А. Прочитай словосполучення, змінюючи іменники, що в дужках. Запиши словосполучення.

Сховатися від (вітер), підійти до (пень), половина (день), прихід (грудень), чекати (гість), сад біля (будинок), салат з (огірок), поранено (боєць).

Б. І. Прочитай текст, змінюючи закінчення іменників, що в дужках. Що ти при цьому помітив?

Повітряний змій лежав на (стіл). Змія було виготовлено з синього (папір). Іванко й Олесь взяли змія, вийшли з (дім) і пішли в поле запускати його. Змій затріпотів від (вітер) і злетів високо в небо.

II. Спиши текст, розкриваючи дужки. Букви, що позначають звуки, які чергуються, підкресли.

Спостерігаємо за змінюванням закінчень іменників чоловічого роду з нульовим закінченням та -о в давальному й місцевому відмінках. Уживаємо такі іменники в усному й писемному мовленні

194. I. Простеж, як змінюються закінчення іменників чоловічого роду в давальному та місцевому відмінках.

наказ (кому? чому?) $\left\{ \begin{array}{l} \text{солдатові (-у)} \\ \text{бійцеві (-ю)} \\ \text{героєві (-ю)} \end{array} \right.$

берізки (у кому? у чому?) у $\left\{ \begin{array}{l} \text{лісі} \\ \text{гаї (гаю)} \end{array} \right.$

II. Спиши. Познач закінчення.

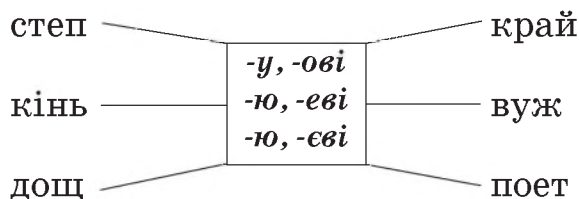
III. Поясни, чому в першій групі іменники мають подвійні закінчення, а у другій — ні.

195. I. Прочитай опорну схему й зроби висновок про те, коли іменники чоловічого роду мають закінчення -ові, а коли -еві чи -єві.

Якщо основа іменника закінчується на:		
[-]	[=] та [ж], [ч], [ш]	[й']
<p>-ові</p> <p>дід – дід[ові]</p> <p>батько –</p> <p>на батьк[ові]</p>	<p>-еві</p> <p>учень – учн[еві],</p> <p>товариш –</p> <p>товариш[еві]</p>	<p>-єві</p> <p>край – кра[єві]</p> <p>герой – геро[єві]</p>

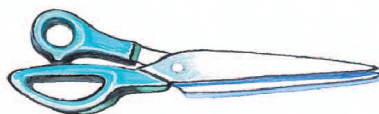
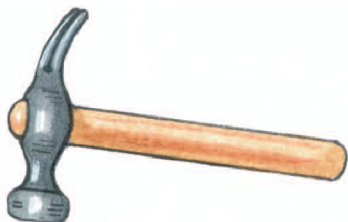
II. Спиши приклади кожен з окремого рядка. Познач основу, закінчення іменників.

196. I. Допоможи іменникам дібрати свої закінчення.

II. Утвори можливі словосполучення, додавши слова: *рости, допомагати, дякувати, радіти*. Запиши їх.

197. Розглянь малюнки. Розкажи, людям яких професій потрібні ці речі.

Довідка. Скрипаль, кравець, художник, робітник, сурмач.

198. А. Прочитай слова у стовпчиках. Утвори й запиши словосполучення. Поясни вживання відмінкових закінчень іменників.

дарувати
розповісти
передати

вітання
квіти
правда

герой
дідусь
батько

Б. Прочитай речення з відомих тобі казок, добираючи потрібний іменник — ім'я героя казки, яке мало б зазначене закінчення.

1. Пішов Котик по дрова, а ... **-ові** наказав: «Як приїде Лисичка, дверей не одчиняй». 2. Довелося бідному ... **-еві** знову тікати від Вовка. 3. Довелось ... **-ові** бігти із зайцем наввипередки.

Довідка: Їжак, Півник, Заєць.

Вправляємося у вживанні іменників у місцевому відмінку. Розвиваємо мовлення

199. Подумай, хто де працює. Доповни речення й запиши їх. Визнач відмінки дописаних іменників. Познач у них закінчення.

Робітник працює на

Жонглер працює в

Лісник працює в

Будівельник працює на

Пам'ятай!

Іменники чоловічого роду в місцевому відмінку можуть мати не лише закінчення *-ові, -еві, -єві*, а й *-і, -ї*: у лісі, у гаї; *-у, -ю*: у саду, в гаю.

200. Використовуючи подані групами слова, розкажи, хто де перебуває. Додавай прийменники *у (в)*. Запиши утворені речення. Познач закінчення іменників чоловічого роду.

Зозуля й соловейко, гаї; вовк і лисиця, ліс; Петрик і Марійка, будинок; папуга й мавпа, зоопарк; бджола, вулик; коник, луг; кит, океан; рибка, акваріум.

Зверни увагу!

Прийменник *в* уживається, якщо попереднє слово закінчується на голосний: *живе в лісі, плаває в океані*.

Розрізняй!

рос.	укр.
на нос у	— на н ^о с і
на луг у	— на лу ^г і
в лес у	— у ліс і

201. Із українськими словами утвори словосполучення й запиши їх. Визнач відмінок іменників.

202. А. Прочитай і запам'ятай вірш Алли Свашенко.

Як виконуєш завдання,
 Не забудь про чергування:
 Як *пори́г* — то «на порозі»,
 Якщо *ри́г* — кажи: «на розі»,
 Коли *рух* — то буде «в русі»,
 А *кожу́х* — то «у кожусі»,
 Як *уро́к* — то «на уроці»,
 А як *бі́к* — кажи: «на боці».

II. Випиши парами слова, у яких чергуються приголосні звуки. Підкресли букви, що їх позначають.

Б. I. Використовуючи подані слова, утвори словосполучення. Запиши їх. Підкресли в іменниках букви, які позначають звуки, що чергуються.

стоїть		стіг
виріс	на	горох
дзвенить	у	вухо
лежить		поріг
сіно		бік

II. Прочитай.

Український народний вислів

Закарбувати на носі — добре запам'ятати щось.

III. Розкажи про себе, уживаючи народний вислів.

Спостерігаємо за закінченнями іменників чоловічого та середнього роду в орудному відмінку. Вживаємо такі іменники в усному мовленні й на письмі. Складаємо план тексту й переказуємо за планом

203. І. Прочитай російські й українські словосполучення. Визнач відмінок іменників. Зверни увагу на їхні закінчення в українській мові.

иду с
{

товариш[ем]
мяч[ОМ]

іду з
{

товариш[ем]
м'яч[ЕМ]

ІІ. Поміркуй і скажи, чи залежать в українській мові закінчення іменників в орудному відмінку від наголосу.

Пам'ятай!

В українській мові іменники чоловічого та середнього роду з основою на [ж], [ч], [ш] в орудному відмінку мають закінчення *-ем*: *товариш* — *товаришем*, *плече* — *плечем*, *плащ* — *плащем*, крім іменників типу *обличчя* — *обличчям*.

204. Прочитай вірш Алли Свашенко, ставлячи слова, що в дужках, у потрібному відмінку. Вивчи його й запиши з пам'яті. Звір із текстом у підручнику.

Дощ холодний аж січе.
Ну куди подітись?
Мокне зайчик під (кущ),
Не може зігрітись.

А з гілок вода тече,
Додому — не близько,
Був би плащ — хоча б (плащ)
Прикрився зайчисько.

205. І. Прочитай вірш. Про що в ньому розповідається?

Трактор в полі землю оре,
Корабель мандрує морем,
Квітне сонечком ромашка,
Лист обстежує мурашка.

Кіт Мурко мишей полює,
Любка з Юрієм малюють,
Таня з Гавчиком мандрують
Галя з Петрусем будують.

- II. Випиши виділені іменники разом зі словами, з якими вони пов'язані. Познач закінчення іменників, визнач їх рід і відмінок. Зроби висновок.

206. I. Прочитайте текст. Доберіть і запишіть заголовок. Складіть і запишіть план тексту. Перекажіть його за планом (усно).

Давній народ, який оселився над Дніпром, називався полянами. Жили поляни родинами й мали своїх князів. Були серед них три брати: одного звали Кий, другого — Щек, третього — Хорив. І була в них сестра Либідь.

Поселився Кий на одній горі, Щек — на другій, що тепер зветься Щекавицею, а Хорив — на третій горі. Вона названа була на його честь Хоривицею.

І збудували брати місто. На честь старшого брата назвали його Києвом. Навколо міста росли ліси, де водилося багато різних звірів. А в місті жили люди, які були дуже працьовитими.

Після смерті братів рід їхній ще довго князував у полян (За Наталею Забілою).

- II. Запиши речення, у якому розповідається, як названо гори, на яких оселилися брати. Познач закінчення іменників в орудному відмінку.

Попрацюй самостійно

207. Провідміняй іменники середнього роду.

Н.	що?	вікн[о]	пол[е]	житт[я]
Р.	чого?	...[а]	...[я]	...[я]
Д.	чому?	...[у]	...[ю]	...[ю]
Зн.	що?	...[о]	...[е]	...[я]
Ор.	чим?	...[ом]	...[ем]	...[ям]
М.	(на) чому?	...[і]	...[і]	...[і]
Кл.	—	...[о]	...[е]	...[я]

- II. Зроби висновок про те, як змінюються іменники, що в називному відмінку мають закінчення -я.

208. І. Прочитай російські й українські словосполучення.

Любуюсь *платьем* — милуюся *платьям*.

Встретился *со счастьем* — зустрівся *зі щастям*.

II. Визнач відмінки іменників. Зверни увагу на закінчення.

III. Спиши українські словосполучення. Познач закінчення іменників.

IV. Поміркуй, чому у слові *платьям* потрібно писати дві букви *т*, а у слові *щастям* — одну.

209. І. А. Прочитай речення. Спиши, додаючи замість крапок відмінкові закінчення. Підкресли слово, від якого треба було поставити питання до іменника, щоб визначити його відмінок.

1. Сніжна зіронька горить у мене на віконц... Як погасне, інша вмить спалахне на сонц... 2. Всього виросте доволі на широкому нашій пол... 3. Берізка — мов лілея в платт... з білих пелюсток. 4. Перченьтк... малому жовту фарбу дав Гарбуз.

Б. Випиши речення, у яких є слова, ужиті в переносному значенні.

Пам'ятай!

Іменники середнього роду із закінченням *-я* в орудному відмінку мають закінчення *-ям*.

Відмінювання в однині іменників жіночого роду з нульовим закінченням та іменника *мати*

210. Прочитай таблицю, додаючи повні назви відмінків. Зроби висновок про відмінкові закінчення іменників жіночого роду. У яких відмінках в основі цих іменників відбувається чергування голосних?

Н.	є (<i>хто? що?</i>)	<i>осінь</i>	<i>ніч</i>	<i>мати</i>
Р.	немає (<i>кого? чого?</i>)	<i>осені</i>	<i>ночі</i>	<i>матері</i>
Д.	дарую (<i>кому? чому?</i>)	<i>осені</i>	<i>ночі</i>	<i>матері</i>

Зн.	бачу (кого? що?)	осінь	ніч	матір
Ор.	пишаюся (ким? чим?)	осінню	ніччю	матір'ю
М.	позначається (на кому? чому?)	(на) осені	ночі	матері
Кл.	—	осене	ноче	мати

211. І. Прочитайте іменники й простежте за чергуванням голосних.

осінь — немає осені

ніч — до ночі

сіль — дати солі

ІІ. Зробіть висновок про те, коли відбувається чергування голосного [і] з [е], [о].

212. І. Прочитай і запиши речення, розкриваючи дужки та змінюючи слова. Поясни, що відбулося в коренях цих слів.

1. Глибокої (осінь) в садах ставало тихо та сумно.
2. Коли темніло, в Івасика (хоробрість) як не бувало.
3. Михайлик аж підстрибнув від (радість).
4. Ще лишень сонечко зійшло, а бабуса вже поралася біля (піч).

ІІ. Доповни речення відповідними іменниками з довідки. Запиши їх.

1. Прокидаюся від ранкової 2. Мене переповнюють почуття ... та 3. Від учорапної ... не лишилося й сліду.

Довідка. Радість, стомленість*, свіжість, бадьорість.

213. А. І. Утвори словосполучення, розкривши дужки. Визнач відмінки іменників. Познач закінчення.

Зварити без (сіль), розпалити в (піч), повернутися з (подорож), дивуватися високій (врожайність).

ІІ. Поясни правопис слів, що були в дужках.

* *Стомленість* — усталість.

Б. І. Прочитай іменники. Добери до них антоніми. Запиши слова парами.

День — ... , боягузтво — ... , весна — ... , горе — ... , багатство — ... , ненависть —

II. Склади 2—3 речення з дібраними іменниками. Запиши їх. Визнач відмінки цих іменників.

Закріплюємо вміння вживати іменники жіночого роду з нульовим закінченням в орудному відмінку. Удосконалюємо правописні вміння. Розвиваємо мовлення

214. I. Прочитай російські й українські словосполучення. Порівняй у них вимову й написання іменників.

говорить с	$\left\{ \begin{array}{l} \text{гордостью} \\ \text{матерью} \\ \text{любовью} \end{array} \right.$	говорити з	$\left\{ \begin{array}{l} \text{гордістю} \\ \text{матір'ю} \\ \text{любов'ю} \end{array} \right.$
любоваться	осенью	милуватися	осінню

II. Запиши українські словосполучення. Познач закінчення.

Зверни увагу!

Якщо основа закінчується на один м'який приголосний, то в орудному відмінку перед -ю на письмі відбувається **подовження** приголосного: *сіль* — *сіллю*.

Якщо в основі **поряд два м'які приголосні**, то **подовження не відбувається**: *радість* — *радістю*.

Якщо основа закінчується на [в], [ф] та [р], то після них перед -ю пишемо **апостроф**: *любов* — *любов'ю*, *верф* — *верф'ю*, *матір* — *матір'ю*.

215. I. Склади й запиши з поданих групами слів словосполучення.

Виконати, з, честь; зустрічати, з, хліб, і, сіль; відзначатися, хоробрість; пишатися, молодь; з, розмовляти, мати.

II. Поясни правопис іменників жіночого роду, вжитих у словосполученнях.

III. Із виділеними словосполученнями складіть і запишіть речення.

216. Прочитай прислів'я. Спиши, розкриваючи дужки. Поясни правопис іменників жіночого роду.

1. На роботу з (радість), а з роботи з (гордість).
2. Не хвалися, мудрий, (мудрість), а сильний — (сила).
3. Батьком-(мати) не хвалися, а хвалися своєю (честь).
4. (Лінь) багатства не наживеш.

217. I. Прочитай текст. Кому він присвячений? Яким почуттям сповнений?

Ось моя мати. Дивлюся на матір стареньку. Іду до матері. Уклоняюся матері. Цілую золоті руки матері. Розмовляю з матір'ю. Пишаюся матір'ю.

II. Постав питання до слова *мати*. Визнач, у яких відмінках вжито це слово.

Зверни увагу!

Змінюючись за відмінками, іменник *мати* набуває суфіксів *-ер-*, *-ір-*: *іду до мате́рі*, *пишаюся маті́р'ю*.

III. Спиши текст, дібравши заголовок. Познач суфікси й закінчення у відмінкових формах іменника *мати*. Поясни вживання апострофа.

IV. Розкажи про свою матір, використовуючи з тексту потрібні тобі речення.

218. А. І. Прочитай початок речень і слова в довідці. Спробуй відновити речення, використовуючи слова з довідки та вживаючи їх в орудному відмінку.

Хвалився лис ... ,

Зелений луг ... ,

А незабудка ... ,

Береза — ... ,

Закони — ... ,

А дружба —

Довідка: барвистість, хитрість, ніжність, гнучкість, справедливість, незрадливість.

II. Спиши відновлені речення. Підкресли букви, що позначають приголосні перед закінченням *-ю*. Поясни правопис дописаних іменників.

Б. І. Прочитай текст, змінюючи слова, що в дужках. Чи гарним був відпочинок дітей? Що саме їм сподобалося?

Учні нашого класу задоволені своєю літньою (подорож) в Карпати. Юні туристи милувалися (синь) озер, (зелень) лісів, (блакить) неба. Їхні карпатські ровесники з (любов) зустрічали гостей хлібом і (сіль).

II. Спиши текст, ставлячи слова, що в дужках, у потрібному відмінку. Підкресли орфограми й поясни їхнє написання.

Змінюємо іменники — назви маленьких істот та іменники типу *ім'я* за відмінками

219. І. Простеж, як відмінюються іменники — назви маленьких істот та іменник *ім'я*. Називай відмінки й питання.

Н.	є (<i>хто? що?</i>)	<i>лоша</i>	<i>теля</i>	<i>ім'я</i>
Р.	немає (<i>кого? чого?</i>)	<i>лошати</i>	<i>теляти</i>	<i>імені</i>

Д.	даю (кому? чому?)	лошати	теляті	імені
Зн.	бачу (кого? що?)	лоша	теля	ім'я
Ор.	пишаюся (ким? чим?)	лошам	телям	ім'ям
М.	позначається (на кому? на чому?)	(на) лошати	(на) теляті	(на) імені
Кл.	—	лоша	теля	ім'я

II. Яку особливість відмінювання іменників ти помітив(-ла)?

Пам'ятай!

В іменниках — назвах малих істот із закінченнями **-а**, **-я** при відмінюванні з'являються суфікси **-ат-**, **-ят-**: курча — курча^аті, теля — теля^аті.

Суфікс **-ен-** з'являється при відмінюванні іменників ім'я, плем'я (іме^ані, племе^ані).

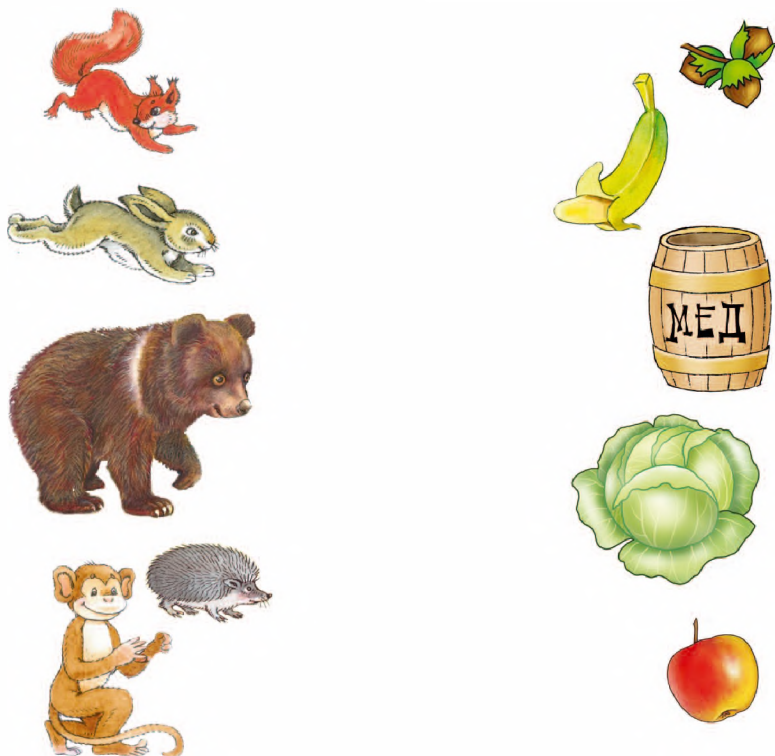
220. I. Прочитай вірш. Простеж, як змінюється форма іменника курча залежно від слів, з якими він утворює словосполучення.

Біга квочка у дворі
І сокоче дітворі:
— Де курча? Нема курчати!
Вже пора всім дітям спати!
Мені клопоти з курчам.
Зараз я вам їсти дам,
Потім побіжу до хати
Неслухняного шукати.
Де ж сховатися курчати?
Чи в сараї, чи у хаті?
Аж на вулиці синочка
Відшукала мама-квочка.

II. Випиши словосполучення з іменником курча, вжитим у різних відмінках. Познач суфікс і закінчення цього іменника. Визнач відмінок. У якому відмінку в іменника відсутній суфікс?

221. І. Розглянь малюнки. Назви маленьких істот, зображених на них.

ІІ. Вибери, кого з тварин чим поцитуєш. Запиши це. Свою розповідь починай так: *«Маленькому ... я дам ...»*.

222. І. Прочитай вірш Алли Свашенко. Подумай, у яких відмінках слід уживати іменники, подані в дужках.

ПОСТАРАВСЯ...

Тато, їдучи в гостину,
Наказав своєму сину:
— Грицю, ти не байдикуй,
Всю худобу нагодуй.

Не забудь, кому що дати,
Коли кого годувати.
— Тату, все мені відомо.
Залишився Гриць удома.

Дав сінця він (порося),
Вишеньок приніс (теля),
(Гусеня) — молока,
(Кошеня) — огірка.

Для маленького (лоша),
Каву здумав готувати.
(Щуценя) дав пшона...
Тільки що за дивина!

Гриць стомився, рад би сісти,
А ніхто не хоче їсти.

- II. Спиши другу частину вірша, розкриваючи дужки. Познач суфікси й закінчення іменників — назв маленьких тварин.

- III. Подумайте й обговоріть, що переплутав хлопчик. Запишіть, який корм мав дати хлопчик кожному звіряті.

- 223.** А. І. Склади й запиши словосполучення зі словами, поданими у стовпчиках.

дарую книжку
не боюся
пишаюсь
бантик на

кошеня
ім'я
тигрень
маля

- II. У яких відмінках ти вживав іменники? З двома словосполученнямиклади й запиши речення.
- Б. Спиши, розкриваючи дужки і ставлячи іменники в потрібному відмінку. За потреби користуйся таблицею (впр. 219).

Колись давно наші предки жили окремими племенами. У кожного (плем'я) було своє ім'я. (Ім'я) поляни звалися люди, які жили коло Києва. (Плем'я), що мешкало у великих лісах, дісталось ім'я древляни. (Ім'я) сіверяни звалися мешканці нинішньої Чернігівщини. Спільного (ім'я) наші предки тоді не мали (За Михайлом Грушевським).

Відмінювання іменників у множині

Спостерігаємо за формами іменників, ужитих у називному і знахідному відмінках множини. Розвиваємо мовлення

224. I. Прочитай і порівняй російські й українські іменники. Постав до них питання. Визнач число й відмінки. Які закінчення мають іменники української мови? Який висновок ти можеш зробити?

снега — сніги

сыновья — сини

братья — брати

друзья — друзі

учителя — учителі

края — краї

II. Добери до українських іменників слова, що відповідатимуть на питання *які?* Запиши утворені словосполучення.

Пам'ятай!

У називному відмінку множини іменники чоловічого роду мають закінчення *-и, -і, -ї*.

225. I. Прочитай. Зверни увагу на вимову й написання виділених іменників.

1. На **книші***, **калачі**, **пишні короваї** не скупиться зима. 2. Стали білими всі **дороги**, **вулиці**, **дахи**, **сади**. 3. Глянь, на вікнах **візерунки**, від Мороза **подарунки**. 4. **Учителі** навчають нас розуму.

II. Спробуй пояснити, чому одні іменники мають закінчення *-и*, а інші — *-і* чи *-ї*. Вислови свої припущення. За потреби скористайся опорною схемою.

Якщо основа іменника чоловічого роду в однині закінчується на:		
[-]	[ж], [ч], [ш]	[й']
то в називному відмінку множини		
-и: <i>син</i> — <i>син<u>и</u></i> <i>брат</i> — <i>брат<u>и</u></i>	-і: <i>вуж</i> — <i>вуж<u>і</u></i> <i>кущ</i> — <i>кущ<u>і</u></i>	-ї: <i>бій</i> — <i>бо<u>ї</u></i> <i>герой</i> — <i>геро<u>ї</u></i>

* *Книш* — білий хліб із загорнутими всередину краями, змазаний салом або олією.

226. І. Доповни речення потрібними словами, обравши їх із довідки. Спиши.

У нас зимують такі птахи: ... , ... , ... ,

У теплі краї відлітають ... , Навесні всі птахи повертаються, в'ють гнізда і виводять маленьких пташенят.

Довідка: жайворонок, горобець, дятел, журавель, синиця, ластівка, лелека, зозуля, голуб, грак, шпак.

ІІ. Як називаються речення, у яких перелічуються предмети?

ІІІ. Складіть невеличку розповідь про те, як ви допомагаєте птахам узимку.

227. А. Прочитай вірш Тамари Коломієць. Спиши, додаючи замість крапок потрібні закінчення. Визнач відмінки іменників. Доведи, що не помиляєшся.

Два веселі їжак..
Накололи на голк..
Всі листк..
І сказали:
— Ми — кущ..
Золоті у нас плащ..
На дощ..

Б. Уяви, що цей вірш є початком казки. Продовж її, придумавши й додавши 3—4 речення (не обов'язково у вигляді вірша). Запиши свою казку.

Уживаємо іменники чоловічого роду
в родовому відмінку множини

228. І. Порівняй закінчення іменників чоловічого роду, ужитих у родовому відмінку множини. (В однині вони мають нульове закінчення: друг, син, герой).

много $\left\{ \begin{array}{l} \text{друзей} \\ \text{сыновей} \\ \text{героев} \end{array} \right.$

багато $\left\{ \begin{array}{l} \text{друзів} \\ \text{синів} \\ \text{героїв} \end{array} \right.$

II. Зроби висновок про закінчення таких іменників в українській мові. Свою відповідь розпочни так: «*В українській мові, на відміну від російської, ...*»

III. Доповни речення, уживаючи українські словосполучення. Познач закінчення.

У мене У матері Україна має

229. I. Прочитай. Спиши, додаючи замість крапок потрібні закінчення.

1. Від наших сільських дідус..., майстр...-умільц... — ковал..., гончар..., кравц... — повинні ми перейняти їхнє уміння. 2. Сьогодні ми пишаємося вишивальницями рушник..., майстерним поєднанням червоного і чорного кольор... .

II. Поясни правопис виділених слів.

230. А. I. Прочитай. Спиши, розкриваючи дужки та ставлячи іменники в потрібному відмінку множини. Визнач відмінок цих іменників, познач закінчення.

У наших лісах водяться (вовк, лисиця, заєць, їжак). Але немає (тигр, лев, слон). Їх можна побачити лише в зоопарку. Ще там є багато (мавпа, жирафа, верблюд, бегемот, носоріг) та інших (звір).

II. У першому реченні визнач головні члени (підмет і присудок). Поясни розділові знаки.

Б. I. Склади й запиши словосполучення з поданих слів. Познач закінчення іменників.

приїхати		батьки
запитати	у	сини
завітати	до	школярі
прийти	від	брати

II. Поясни, у якому відмінку ти вживав слова з третього стовпчика.

Спостерігаємо й уживаємо іменники середнього роду в родовому відмінку множини

231. I. Простеж, як змінюються форми іменників середнього роду у множині.

вуха — вух ☐
знання — знань ☐

Але: *плече — плéчі — плеч* ☐
око — очі — оч ☐
море — моря́ — мор ☐
поле — поля́ — пол ☐

II. У яких відмінках ужито іменники у множині?

III. Спиши рядки іменників. Познач закінчення.

232. I. Розрізняй іменники середнього роду, вжиті у множині, у російській та українській мовах.

У російській мові

знания — знан ☐
умения — умен ☐

В українській мові

знання — знань ☐
уміння — умінь ☐

II. Зроби висновок про закінчення іменників української мови, ужитих у називному й родовому відмінках множини.

III. Спиши іменники української мови. Введи їх у речення: *Треба докласти багато ... та ... , щоб стати гарним спеціалістом.*

IV. Запиши речення. Підкресли іменники, вжиті в родовому відмінку множини.

233. I. Порівняй вимову й написання іменників, ужитих у називному та родовому відмінках множини.

є *уміння*
знання
старання
обличчя

багато *умінь*
знань
старань
облич

Пам'ятай!

У родовому відмінку множини іменники мають нульове закінчення, тому приголосні в них не продовжуються.

II. Зі словами, поданими праворуч, побудуй і запиши складне речення, частини якого починалися б словами: «Життя вимагає ...».

234. Прочитай і відгадай загадки. Спиши їх. Підкресли іменники, ужиті в родовому відмінку множини. Познач у них закінчення. Зроби висновок.

1. Вух нема, нема й очей, ані рук, ані плечей. Тільки й є — що голова, сто хустин її хова. 2. У двох матерів по п'ять синів, у кожного своє ім'я.

235. Прочитай вірш Валерія Бойченка. Про кого в ньому розповідається? Скільки їх? Визнач, у якому відмінку вжито іменники — назви тварин, а в якому — назви одягу.

ПРОГУЛЯНКА

Трійко гусяток у фетрових шапочках,
Трійко щурят* у солом'яних тапочках,
Трійко собачок, що бубликом хвостики,
Котиків трійко в атласових шортиках
Вийшли гуляти і в парку зустріли
Двох поросятток у курточках білих.
Раптом у небі як загримить! —
І всі по домівках розбіглися вмити!

Український народний вислів

Душа в п'яти втекла — дуже перелякався.

* Щуря́ — крысёнок.

236. І. Із поданих слів утвори й запиши словосполучення, познач закінчення іменників. Визнач відмінок.

Привітати, моряки; у, побувати, льотчики; прилетіти, з, теплі, краї; підгодівля, птахи; у, спитати, хлопці; зустрічати, товариші.

ІІ. Виконуючи це завдання, Незнайко вирішив, що всі іменники вжито в родовому відмінку множини. А як вважаєш ти? Перевір себе, ставлячи по два відмінкові питання.

237. А. Переклади й запиши речення українською мовою. Підкресли іменники, ужиті в називному й родовому відмінках множини. Доведи, що не помиляєшся.

1. Человек без мечты что птица без крыльев. 2. Нет в мире более гуманных профессий, чем профессии учителей и врачей. 3. Трудно жить без друзей.

Б. Прочитай. Спиши, розкривши дужки та ставлячи слова у потрібному відмінку множини. Познач закінчення.

1. Дмухнула зима холодом, зірвала листя з (ліси) та (гаї) і розкидала його по землі. Бачить зима, що (пташки) їй не наздогнати, — і накинулася на (звірі). 2. Хочу (проліски) блакитних, (ранки) сонячних, привітних.

Уживаємо іменники з прийменником *по* в місцевому відмінку множини. Складаємо оголошення

238. І. Порівняй закінчення іменників у російських та українських словосполученнях. Зроби висновок про те, з яким відмінком уживається прийменник *по* в українській мові.

плавают по		рекам	плавають по		річках
		морям			морях
		океанам			океанах

ІІ. Спиши словосполучення, подані праворуч. Познач закінчення іменників. Склади й запиши з цими словосполученнями одне речення. Поясни розділові знаки.

- 239.** І. Прочитай текст, додаючи потрібні закінчення. Добери заголовок. Спиши, дописуючи закінчення іменників у множині. Визнач, у якому відмінку вони вживаються.

Сонячний промінець зазирнув у вікно, ковзнув по парт.., по стін.., затримався у книжк.. і зошит... У класі враз посвітлішало. По **облич..** пробігли усмішк...

ІІ. Поясни правопис виділених слів.

- 240.** І. Прочитай виразно вірш Дмитра Чередниченка, змінюючи іменники, що в дужках. Чи зрозумів(-ла) ти, про якого зайчика йдеться?

КОЛИСКОВА ДЛЯ ЗАЙЧИКА, ЩО НАРОДИВСЯ В ЛЮСТЕРКУ

Ти набігався, вухатий,	По широкому майдану,
Коло двору, коло хати,	По (шибки) сусідки Олі,
По травиці, по (дерева),	По (квітки) бабусі Полі,
По (стежини) янтаревих,	Ще й по (стіни) у хатині,
По городі, по баштану,	Ще й у котика на спині.

ІІ. Випиши іменники, розкриваючи дужки, разом із прийменником *по*. Познач закінчення.

- 241.** Прочитайте оголошення, яке написав Незнайко. Чи не знайшли ви в ньому помилок? Якщо знайшли, виправте їх і поясніть.

ОГОЛОШЕННЯ

Гурток «Умілі руки» працює по середам і п'ятницям, а гурток «Юний шахіст» — по вівторкам і суботам.

ІІ. Чи знаєте ви, які гуртки є у вашій школі? Складіть оголошення про те, коли відбудеться набір до одного із гуртків, і запишіть його.

- 242.** А. Запиши текст, розкриваючи дужки. Добери до нього заголовок.

Краплі дощу барабанили по... (дерева, кущі, дахи, вікна). Але незабаром дощ ущух. З'явилося сонце. Сонячні

зайчики застрибали по (листочки) дерев, (калюжі), вимитих (шибки) вікон. Усе заіскрилося, немов зраділо.

Б. І. Прочитай речення й переклади їх українською мовою. Запиши. Підкресли закінчення іменників у множині.

1. Дети бегали по дорожкам и аллеям старого парка.
2. По деревьям с ветки на ветку прыгала белочка. 3. По кустам расселись снегири. 4. По субботам мы ходим в бассейн.

II. Поясни правопис іменників, ужитих в останньому реченні.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ДОПИТЛИВИХ

Майже 500 років тому в Росії з'явилася рослина, яку привезли з Америки. Індіанці — корінні мешканці Америки — називають її «квітка сонця». Іспанці, італійці, французи — «обернений до сонця». Росіяни вважають її другом сонця і називають «подсолнух». Українці іменують її «соняшник».

Чому інші рослини дістали такі назви: *підсніжник*, *подорожник*, *дзвіночок*?

Що ти знаєш? Що ти вмієш?

Перевір свої знання

- Іменник називає предмети, відповідає на питання *хто? що?* Чи можуть іменники називати дії чи ознаки й відповідати на питання *що?* Наведи приклади.
- Як змінюються іменники? Який відмінок не має питань? У яких реченнях найчастіше використовуються іменники, вжиті в цьому відмінку?
- Що ти знаєш про число іменників?
- Чи є іменники, які вживаються лише в однині або лише у множині? Якщо є, назви їх.

- Чи завжди рід іменників збігається в російській і українській мовах? Якщо ні, наведи приклади.
- Які закінчення мають іменники *син, брат, друг* у давальному відмінку однини? А в родовому відмінку множини?
- Яке закінчення мають іменники, вжиті в місцевому відмінку множини з прийменником *по*? Наведи приклади.
- Як правильно сказати: *нахилитися від вітру* чи *нахилитися від вітра*; *приїхати з Кавказу* чи *приїхати з Кавказа*? Доведи свою думку.

Перевір свої вміння

1. Склади словосполучення. Познач закінчення іменників.

Вирости, при, дорога; розмовляти, Наталя, з; купатися, річка, у; милуватися, конвалія; дарувати, Арсеній; Дід Мороз, кожух, у; грати, скрипка, на; пташки, ліс, у; сидіти, на, поріг; дружити, з, бабуса; дорожити, честь; зустрітися, з, мати; пригощати, хліб-сіль; розповідати, мати, про; пишатися, сини; розлетітися, по, квіти; розкласти, парти, по; приліт, журавлі.

2. Прочитай і спиши, додаючи закінчення. Познач їх.

Скільки треба черевик..
Щоб узутися всіх індик..
Скільки треба піджак.. —
Повдягати гусак..
Скільки треба хусточ..
Щоб запнути качеч..?

Василь Заєць

3. Доповни народні приказки й прислів'я.

1. Закарбувати на
2. ... у голові свище.
3. Рання пташка росу п'є, а пізня — ... ллє.

Прикметник (Имя прилагательное)

Читаємо тексти, спостерігаємо за роллю
прикметників у мовленні, їхнім зв'язком
із іменниками

243. І. Прочитай текст. Це розповідь, опис чи міркування?

Ви, мабуть, помітили: як фотокартка з чорно-білим зображенням не дає змоги уявити всієї барвистості природи, так і наша мова була б бідною, якби ми нічого не знали про предмет, крім його назви, якби в ній не було слів, які називають ознаки предметів. Що б ми не робили, де б не були, ми прагнемо не лише назвати предмет, а й сказати, який він. Нас скрізь супроводжують питання *який? яка? яке? чий? чия? чий?*. Відповідь на них дає прикметник. За кількістю вживаних слів прикметник посідає третє місце в мові (після іменника і дієслова)

ІІ. Про що ти дізнався? Яку нову інформацію про прикметник одержав?

244. І. Прочитай вірш Лесі Лужицької. Пригадай, що таке прикметник. Ознаки якої частини мови він називає?

Усі ознаки називає
Прикметник як частина мови,
І жодної не обминають
Слова ці, справді, пречудові:
Земля — *ласкава, любя, рідна*,
А сонце — *щире, золоте*,
А небо — *лагідне, погідне*,
Життя — *прекрасне, дороге*.
А очі в мамі — *добрі, ніжні*,
А голос — *чистий і дзвінкий*,
А руки — *теплі і надійні*,
А погляд — *сонячний, ясний*.

II. Розкажи, які слова (прикметники) використала поетеса, щоб розповісти про сонце, небо, життя і маму. Зачитай їх разом з іменниками.

III. Випиши з вірша уривок, у якому розповідається про маму. Підкресли іменники прямою лінією, а прикметники — хвилястою. Познач закінчення підкреслених слів.

IV. Поміркуйте, чи можна за закінченням визначити, якого роду і числа прикметник. Що допоможе не помилитися?

245. I. Прочитай вірш Леоніда Первомайського. Яку картину природи ти собі уявляєш? Які слова допомогли тобі уявити саме таку картину? У якому значенні вони вжиті — прямому чи переносному?

СРІБНІ ДЕРЕВА

*Срібні дерева,
Срібне гілля,
Сріблом пухнастим
Вкрита земля.*

*Срібні у синьому
Небі хмарки.
В срібних заметах
Срібні стежки.*

*Срібний-пресрібний
Ліс приберіг
Білочці срібній
Срібний горіх.*

II. У вірші виділено прикметник *срібний*. За якою ознакою його віднесено до цієї частини мови? З якою частиною мови він пов'язаний?

III. Випиши цей прикметник разом з іменниками.

IV. Простеж, у якому роді, числі й відмінку вжито прикметники. А іменники? Від чого залежить рід, число, відмінок прикметника?

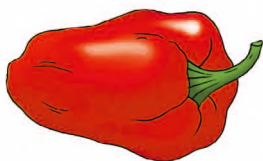
Пам'ятай!

В українській мові, як і в російській, **прикметники пов'язані з іменниками й уживаються в тому самому роді, числі та відмінку, що й іменники.**

- 246.** І. У вірші вправи 245 вжито прикметник *пресрібний*. Запиши його та розбери за будовою. На яку ознаку вказує цей прикметник? Яка частина слова надала йому цього значення?
- ІІ. Від прикметників *добрий, солодкий, старий, гіркий* за допомогою префікса **пре-** утвори інші прикметники. Про кого чи про що можна сказати, уживаючи ці прикметники? Запиши за зразком: *добрий — предобрий*.

- 247.** А. Розглянь малюнки. Опиши кожен предмет за кольором, розміром, смаком.

- Б. Порівняй за зразком лимон і кавун за смаком і кольором з фруктами — яблуком, грушею. Запиши. Познач суфікси. Якого значення вони надають прикметникам?

Зразок. Лимон ^ікисліший за яблуко.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ДОПИТЛИВИХ

Голубий колір дістав свою назву від кольору пір'я на шийці голуба. Спробуй пояснити походження кольорів: *бузковий, малиновий, вишневий, помаранчевий, салатний, гірчичний*.

Добираємо антоніми й уживаємо прикметники з префіксами і суфіксами, спостерігаємо за значенням таких прикметників

- 248.** Прочитай вірш. Розкажи, яким був менший брат. А яким — старший? Чим вони відрізнялися один від одного? Як називаються слова, ужиті автором для того, щоб показати цю різницю?

Є у мене менший* брат,
Все у нас із ним не в лад:
Я білявий — він чорнявий,
Я меткий**, а брат мій млявий***,
Я високий і тонкий,
Брат товстенький і низький.

Алла Свашенко

249. І. Прочитайте прикметники. Чи однакове значення прикметників кожного ряду?

Білий — біліший — найбіліший.

Чорний — чорніший — найчорніший.

Товстий — товстіший — найтовстіший (найтовщий).

II. Спишіть. Розберіть прикметники за будовою. Простежте, що надало прикметникам вищої якості, а що — найвищої.

III. Подумайте, чи можна до прикметника звичайної якості додати префікс **най-**, щоб утворити прикметник найвищої якості. Зробіть висновок.

Розрізняй!

рос. укр.
тоньше — тонший
наиболее тонкий — *найтонший*

250. Прочитай речення. Визнач суфікси прикметників. Поміркуй і скажи, якого значення вони надають прикметникам.

1. Місяць яснесенький промінь тихесенький кинув на нас. 2. Аж суне Вовк, такий страшенний та здоровенний. 3. Вріжу скибочку хліба м'якеньку, пригощу козенятко маленьке. 4. У старезнім бору я чорниці беру. 5. Заєць той хитрющий скік та скік. 6. Є веселі слова, як зелена трава, а є злющі-презлющі, як мухи жалючі.

* *Менший* — младший.

** *Меткий* — быстрый.

*** *Млявий* — тут: медлительный.

Пам'ятай!

Суфікси **-еньк-**, **-есеньк-** надають прикметникам значення здрібнілості, пестливості*. Суфікси **-енн-**, **-езн-**, **-ющ-**, **-юч-** — збільшеної якості, часом із негативним забарвленням.

251. І. Прочитай текст. Як пожартував Петрик?

Після відвідування зоопарку діти одержали завдання описати тварину, яка їм найбільше сподобалася. Петрик, відомий у класі жартун, написав: «У зоопарку мене дуже здивував слон. Я ніколи не думав, що він такий маленький. А які в нього тоненькі ноги й коротенький хобот! Зате хвіст довжелезний».

ІІ. Виправ помилки, навмисне допущені Петриком, замінюючи прикметники антонімами з суфіксами **-езн-**, **-енн-**, **-ющ-**, **-еньк-**. Запиши виправлену тобою розповідь Петрика.

252. А. Від іменників першого рядка утвори за допомогою суфіксів **-ян-**, **-ов-**, **-н-**, **-ев-**, **-ин-** прикметники і поєднай їх з іменниками другого рядка. Запиши утворені словосполучення.

1. Глина, бузок**, літо, вишня, сестра, мама, бабуся, Марійка.

2. Посуд, кущ, день, садок, зошит, брат, хустка, лялька.

Б. І. Дай відповіді на такі запитання:

Як інакше можна назвати жовте осіннє листя; сиве волосся бабусі; м'яке і блискуче волосся дитини; сині очі мами?

Відповідь запиши за зразком.

Зразок. Працьовиті, вмілі руки тата — золоті руки тата.

ІІ. Із яким значенням — прямим чи переносним — ужиті дібрані тобою прикметники?

* *Пестливість* — ласкательність.

** *Бузок* — сирень.

Складаємо текст-опис

253. Прочитай і відгадай загадки. Зверни увагу, які ознаки предметів названі. Чи допомогли вони тобі відгадати предмет, ознаки якого описано?

1. Зелена, колюча, пухнаста, пахуча 2. Круглий, смугастий, бокатий, зелений, хвостатий 3. Пухнастий, рум'яний, солодкий, духмяний

254. Розгляньте малюнки весняних квітів. Подумайте, які слова слід знайти, щоб описати їхню красу. Складіть художній опис однієї із зображених квіток. Пригадайте, з чого треба почати, що розповісти, чим закінчити.

255. І. Прочитай текст. Про кого в ньому розповідається: про листочок чи про муравлика?

Багряний кленовий листочок востаннє покружляв в осінньому повітрі й упав у калюжу. Бачу — на ньому малесенький муравлик сидить. Завмер бідолаха з переляку після несподіваного польоту. Велика калюжа здалася муравлику справжнім морем. Тепер буде про що йому розповісти.

ІІ. Поміркуй, про що міг розповісти муравлик, і запиши продовження тексту.

Читаємо тексти, добираємо заголовки. Утворюємо прикметники з суфіксами **-ськ-, -зьк-, -цьк-**.
Удосконалюємо орфографічну грамотність

256. I. Прочитай текст. Про що ти довідався з нього?

Бандура — старовинний український музичний інструмент. На ньому грали козацькі співаки-бандуристи. Одним із них був Данило Бандурка. Він грав і співав про Запорізьку Січ, козацьку звияту, прославляв у піснях українську землю.

II. Спиши. Підкресли прикметники з суфіксами **-ськ-, -цьк-, -зьк-**. Познач їх.

Пам'ятай!

Суфікси прикметників **-ськ-, -зьк-, -цьк-** завжди пишуться з м'яким знаком.

257. I. Прочитай текст, утворюючи від іменників, що в дужках, прикметники. Про що ти довідався з нього?

Понад тисячу років тому східні слов'яни утворили велику державу (Київ) Русь — одну з наймогутніших держав того часу. На берегах Дніпра височів славетний Київ із розкішним княжим двором, величним (Софія) собором. (Київ) купці на своїх човнах допливали до (Кавказ) берегів (Із журналу).

II. Спиши, дібравши заголовок. Підкресли прикметники, познач суфікси.

Розрізняй!

рос.	укр.
кавказских	— кавказьких

258. I. Прочитайте і складіть речення з наведеними висловами. Запишіть. Підкресліть прикметники.

Українські народні вислови

Знайти спільну мову — порозумітися з ким-небудь.

Вивести на чисту воду — викрити чию-небудь
непорядність, нечесність.

259. А. Зміни словосполучення за зразком. Познач суфікси прикметників. Поясни правопис прикметників, утворених від виділених іменників.

Зразок. Народ України — український народ.

Метро **Києва**, вулиця **села**, порти **Одеси**, гори **Кавка-зу**, пісня **козака**, будинок із **дерева**, капелюх із **соломи**, щоденник **читача**.

Б. І. Прочитай текст, утворюючи від іменників, що в дужках, прикметники. Добери заголовок і запиши тест.

Минає п'ять сторіч, як у літописах, у піснях та думах закарбувалася історія (Запоріжжя) Січі, (козак) війська.

Коли ж викинемо з (Україна) історії трьохсотлітній літопис (козак) війська, забудемо (гетьман) добу*, то нас зневажатимуть інші народи (За Ярославом Дзигою).

Відмінювання прикметників чоловічого та середнього роду в однині

Спостерігаємо за змінюванням форм прикметників, уживаємо прикметники в родовому, давальному та місцевому відмінках

260. І. Прочитай словосполучення, визнач відмінок прикметників. Порівняй закінчення прикметників у російській та українській мовах. Зроби висновок.

солнца $\begin{cases} \text{ясного} \\ \text{летнего} \\ \text{горячего} \end{cases}$

сонця $\begin{cases} \text{ясного} \\ \text{літнього} \\ \text{гарячого} \end{cases}$

* *Доба* — тут: час, період, епоха.

солнцу — ясному
летньому
горячому

сонцю — ясному
літньому
гарячому

Зверни увагу!

Прикметники мають такі ж закінчення, як і запитання, на які вони відповідають. Наприклад: *вітру* як^ому? — *свіж*о^ому, на як^ім *вітрі*? — на *свіж*і^ім.

Кличного відмінка прикметники не мають.

II. Спиши українські словосполучення, познач закінчення прикметників.

261. Утвори й запиши словосполучення з поданими групами слів. Визнач відмінки прикметників.

До, український, народу; на, вечірнє, небі; від, синє, моря; на, блискучий, льоду; на, пекуче, сонці; у, весняний, лісі.

262. I. Прочитай й відгадай загадку-опис Алли Свашенко. Спиши, додаючи закінчення.

Зверху каптан* оксамиту** зелен..
А в середині — атласу червон..
З сотнею зерняток кольору чорн..
Смаку солодк.. і неповторн..

Зверни увагу!

У закінченні *-ого*, на відміну від російської мови, чітко вимовляється звук [г].

II. Спробуйте усно скласти загадку-опис про будь-який предмет (овоч, фрукт, тварину, іграшку) і загадайте її своїм товаришам.

* *Каптан* — кафтан.

** *Оксаміт* — бархат.

263. А. Прочитай і запиши речення, утворюючи від іменників, що в дужках, прикметники. Познач закінчення прикметників. Поясни правопис.

1. Низько вклоніться колосу (жито). 2. На (вечір) небі спалахують міради зірок. 3. На (море) березі діти збирали (колір) камінці. 4. У (село) клубі йшов концерт.

Б. Прочитай текст. Добери до нього заголовок. Спиши, вставляючи замість крапок прикметники, познач закінчення.

Ранньої весни прокинувся від сну ... пролісок. На ... стебельці він підвів свою ... голівку і потягнувся до ... сонечка. Поряд під кущиком з'явилося ще декілька таких самих ... пролісків. Вони раділи ... теплу і ... сонцю.

Відмінювання прикметників жіночого роду

Спостерігаємо за відмінюванням прикметників жіночого роду за відмінками. Вживаємо такі прикметники в родовому відмінку

264. Провідміняй прикметники за таблицею. Зверни увагу на відмінкові питання прикметників. Спробуй пояснити, чому в прикметнику *вечірня* в родовому й орудному відмінках перед закінченням пишеться м'який знак.

Н.	(що?)	<i>пісня</i>	(яка?)	<i>тиха</i>	<i>вечірня</i>
Р.	(чого?)	<i>пісні</i>	(якої?)	<i>тихої</i>	<i>вечірньої</i>
Д.	(чому?)	<i>пісні</i>	(якій?)	<i>тихий</i>	<i>вечірній</i>
Зн.	(що?)	<i>пісню</i>	(яку?)	<i>тиху</i>	<i>вечірню</i>
Ор.	(чим?)	<i>піснею</i>	(якою?)	<i>тихою</i>	<i>вечірньою</i>
М.	(у чому?)	<i>(у) пісні</i>	(в якій?)	<i>тихий</i>	<i>вечірній</i>

265. І. Прочитай словосполучення. Визнач відмінок прикметників. Порівняй закінчення прикметників у російській та українській мовах. Зроби висновок.

холодно^й зими
ранне^й весни
горяче^й пори

холодно^ї зими
ранньо^ї весни
гарячо^ї пори

II. Склади речення з українськими словосполученнями. Запиши їх. Познач закінчення прикметників.

266. I. Прочитай текст. Спиши, дописуючи закінчення прикметників. Визнач, у якому відмінку вжито прикметники, яке значення вони мають.

Пізн.. зими у ведмедиці народжуються ведмежата. Смокчуть вони молоко, залазять на спину матері — величезн.. дуж.. **ведмедиці**.

Тільки за велик.. відлиги ведмеді прокидаються, бо хочуть точно знати, чи не прийшла ще весна (За *Іваном Соколовим-Микитовим*).

II. Поясни правопис виділених слів.

267. I. Розглянь малюнки. Розкажи, які казкові персонажі і з яких казок на них зображені. Що ти про них знаєш? Склади й запиши речення за змістом кожного малюнка, уживаючи прикметники в родовому відмінку. Познач закінчення прикметників.

II. Уявіть, що Червона Шапочка зустрілася з Вовком. Про що вони розмовляли? Складіть діалог за цією ситуацією.

268. А. І. Прочитай. Які з речень є віршованими рядками? Спиши, додаючи закінчення до прикметників. У якому відмінку вони вжиті?

1. Він [колосок] виріс із зерниночки, з тоненьк.. билиночки. 2. Із свіж.. хлібини розпочався день. 3. Для весел.. малечі бублик викотився з печі. 4.Сьогоднішн.. роботи на завтра не відкладай.

II. Серед списаних тобою речень одне є прислів'ям. Яке? Як ти його розумієш?

Б. Прочитай текст, добери й запиши до нього заголовок. Спиши, вставляючи з довідки потрібні прикметники.

Свіжа пороша мені багато розповіла про перехожих, коли я вертався з ... зміни.

Ось гострі підбори жіночих чобітків завернули до ... горобини. А ці два ланцюжки слідів повели до ... годівниці. То пройшли школярі.

А он годівниця, мабуть, без гостинців. І тепер уже мої кроки карбуються на неторканій білині ... парку.

Довідка: молодий, нічний, міський, пташиний.

III. Прочитайте народний вислів. Поміркуйте і створіть ситуацію, за якої треба буде вжити цей вислів.

Український народний вислів

Від щирого серця — так говорять, коли вітають когось, бажають добра, дарують щось.

Порівнюємо форми давального та місцевого відмінків у російській і українській мовах. Робимо висновки. Уживаємо прикметники в цих відмінках в усному мовленні й на письмі

269. І. Прочитай словосполучення, визнач відмінки прикметників. Порівняй закінчення прикметників у російській та українській мовах. Зроби висновок.

(рад) речке синей
(купаюсь) в
речке синей

(радий) річці синій
(купаюся) в
річці синій

II. Запиши словосполучення українською мовою, познач закінчення прикметників.

III. Склади речення, уживаючи словосполучення з прикметником у місцевому, а потім — у давальному відмінках.

270. Прочитай. Спиши, додаючи замість крапок закінчення. У яких відмінках ти вживав прикметники? Чому?

1. Слава, слава в віках Батьківщині могутн.. .
2. В син.. скрині є намисто, самоцвітне, променисте.
3. Хто в хустині червоненьк.. став у лісі між дубів? 4. Яка доблесть, любов і краса зачаровані в українськ.. мові!

271. I. Прочитай слова і словосполучення. Використовуючи їх, розкажи, хто де працює. Свою розповідь запиши.

батько
мати
син
дочка

паперова фабрика
шкільна їдальня
заводська бібліотека
механічна майстерня

II. Складіть діалог, запитуючи один в одного, де працюють ваші батьки.

272. I. Прочитай і запиши речення, вставляючи замість крапок потрібні за змістом прикметники. Визнач їхні відмінки. Познач закінчення.

Дуже зраділа сестричка ... ляльці і назвала її Оленкою. Оленка була в ... вишиваній сорочці, у ... спідничці та ... керсетці*. На ... голівці замість віночка — стрічка. На ... стрічці нашиті намистинки. Ну справжня тобі україночка!

II. Опишіть іншу ляльку, розповідаючи, що і якого кольору на ній було одягнуто.

* *Керсётка* — верхній жіночий одяг без рукавів.

273. А. Прочитай і відгадай загадки. Спиши їх, ставлячи прикметники, що в дужках, у потрібному відмінку. Познач закінчення.

1. У суkenці (жовтий) пані розляглася на баштані.
2. Гарно дівці (білолиций) у малиновій спідниці, довгий ніс в (сирий) землиці, на землі ж лише косиці.

Б. І. Утвори й запиши словосполучення, вставляючи замість крапок потрібні прикметники.

Радіти ... весні, сereжки на ... берізці, на ... стежці, побачити на ... сосні, дати горішок ... білочці.

II. На яку тему можна скласти текст із цими словосполученнями? Склади й запиши його. Добери до тексту заголовок.

Спостерігаємо за прикметниками у формі орудного відмінка. Вживаємо їх в усному мовленні й на письмі

274. І. Прочитай словосполучення. Визнач відмінок прикметників. Порівняй закінчення прикметників у російській та українській мовах. Зроби висновок.

сосулькой $\begin{cases} \text{блестящей} \\ \text{холодной} \end{cases}$

бурулькою $\begin{cases} \text{блискучою} \\ \text{холодною} \end{cases}$

II. Склади й запиши речення з українськими словосполученнями. Познач закінчення прикметників.

Пам'ятай!

Прикметник має таке саме закінчення, що й питання, на яке він відповідає: сніжинкою як^{ою}? — біло^ю, блискучо^ю.

275. І. Прочитай і відгадай загадку Алли Свашенко, додаючи замість крапок потрібні закінчення. Познач їх. Запиши, хто з ким танцював.

Усі танцюють під ялинкою:
Лис — з блискуч.. сніжинкою,

Вовк — із золот.. рибкою,
 Принц — із дідов.. ріпкою.
 Змій — зі злюч.. Ягою,
 Що з ногою костян...
 Зветься як веселий бал?
 Пригадали?

II. Поясни вживання закінчень.

III. Чи довелося тобі коли-небудь бувати на карнавалі? Розкажи про це.

276. I. Прочитай вірш. Що в ньому сказано про закінчення прикметників та іменників з основою на шиплячий в орудному відмінку? Запам'ятай це.

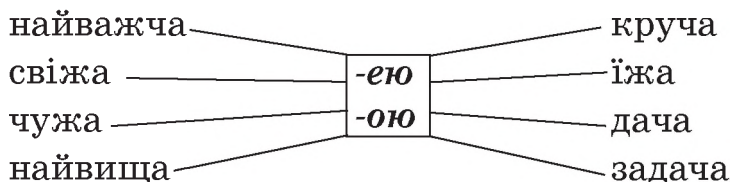
Всі прикметники зібрались
 І на тому поєднались,
 Щоб в орудному відмінку
 Завжди сміло, без заминки
 -ою на кінці вживалось
 І на -ею не мінялось.

Хай іменник візьме -ею
 За потребою своєю.
 Отже, грушею смачнішою,
 А задачею складнішою,
 Ну, а вдачею ледачою,
 Як і кашею гарячою.

Алла Сващенко

II. Випиши іменники разом із прикметниками. Познач їхні закінчення.

277. I. Поеднай іменники з прикметниками, використовуючи подані закінчення. Запиши утворені словосполучення.

II. У яких словах ти вживав закінчення -ею, а в яких — -ою? Чому? Склади з утвореними словосполученнями речення і запиши їх. Познач закінчення іменників і прикметників з основами на [ж], [ч], [ш].

278. А. Спиши, розкриваючи дужки. Поясни правопис прикметників.

Ми пишаємося своєю мовою — (співуча, мелодійна).
Ми пишаємося (багата, родюча українська) землею.
(Гаряча) любов'ю до (рідна) землі сповнені юні серця.

Б. І. Утвори й запиши словосполучення. Познач закінчення прикметників.

Прикрашати, червоний, калина; свіжий, пригощати,
вода; груша, ласувати, смачний; стежка, йти, вузький.

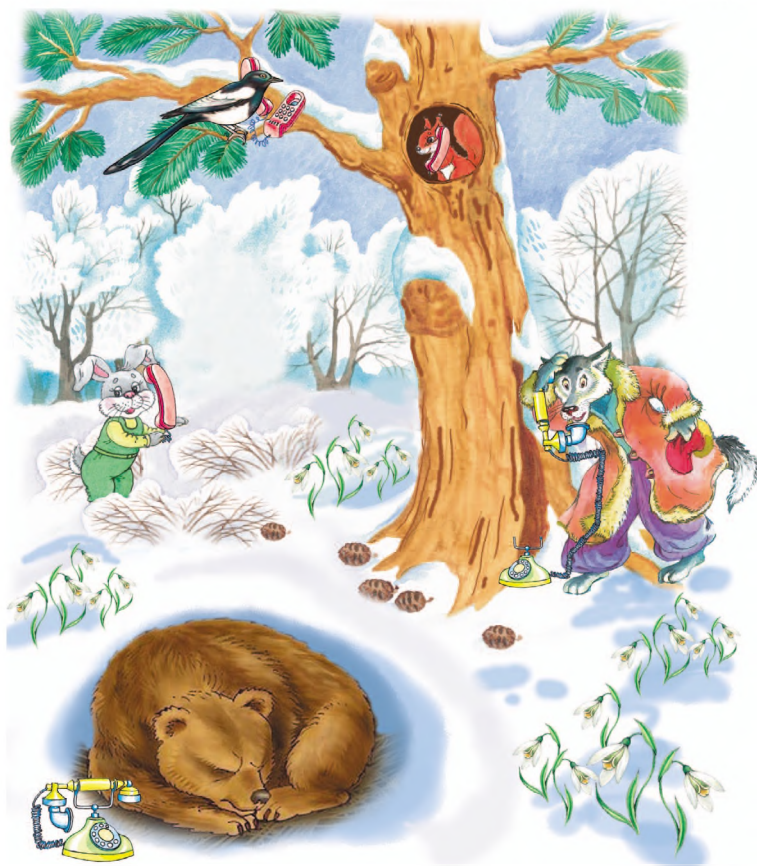
ІІ. Із двома словосполученнями склади й запиши речення.

Складаємо текст-розповідь за малюнком
і власними спостереженнями

279. І. Розгляньте малюнок. Доберіть до нього назву.

II. Складіть і запишіть казку за поданим початком і запитаннями.

Пізньої осені звірі провели телефон...

1. Куди провели звірі телефон?
2. Яку радісну новину сповіщає сокола?
3. Про що звірі розповідали один одному?
4. Хто не відповідав на телефонні дзвінки?

III. Складаючи казку, використовуйте словосполучення: *вовче лігво, ведмежий барліг, білчине дупло, лисяча нора.*

280. А. І. Прочитай текст. Спиши, дописуючи закінчення прикметників. Поясни, в якому відмінку вжито прикметники.

ПУСТОТЛИВИЙ ДОЩИК

Весняний дощик так розвеселився, що не міг спинитися ні в полі, ні на городі, ні в саду.

Підбіг до зайчик.. хати — тук, тук!

Підбіг до лисиччин.. хати — стук, стук!

Підбіг до Оленчин.. хати та дівчинку до зелен.. берези викликає.

II. Спробуй усно продовжити цю розповідь.

Б. І. Прочитай текст. Спиши його, дописуючи закінчення. Познач їх. Визнач відмінок прикметників.

АНЕМОНА

Була в букеті весняних квітів анемона. Такою ніжн.., тендітн.., беззахисн.., боязк.. здавалась ця квітка, що я весь час боявся, чи ж донесу її додому. А таки доніс (За Євгеном Шморгуном).

II. Продовж текст, уживаючи словосполучення: *вдома я ... , кришталева ваза, свіжа вода, підняла голівку, милуватися квіткою.*

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ДОПИТЛИВИХ

Назви слова, які мають частини *теле* або *фон*. Скориставшись довідкою, спробуй пояснити, як виникли ці слова.

Довідка: теле — далеко, фон — звук, грама — написання, мікро — маленький, відео — бачити.

Відмінювання прикметників у множині

Спостерігаємо за відмінюванням прикметників у множині. Робимо висновки. Уживаємо прикметники у множині в усному мовленні й на письмі

281. Провідміняй за таблицею словосполучення *свіжі весняні квіти*, уживаючи повні назви відмінків. Зверни увагу на відмінкові питання та закінчення прикметників.

Н.	(що?)	<i>квіти</i>	(які?)	<i>свіж^і</i>	<i>веснян^і</i>
Р.	(чого?)	...	(яких?)
Д.	(чому?)	...	(яким?)
Зн.	(що?)	...	(які?)
Ор.	(чим?)	...	(якими?)
М.	(у чому?)	...	(в яких?)

Зверни увагу!

В українській мові, на відміну від російської, у прикметниках з основою на [ж], [ч], [ш], [щ] закінчення *-і* трапляється тільки в називному і знахідному відмінках множини. В усіх інших відмінках після *ж, ч, ш, щ* пишеться буква *и*.

282. Прочитай і відгадай загадки. Спиши їх. Підкресли прикметники разом з іменниками. Познач у них відмінки. Познач закінчення прикметників.

1. Хоч з гілочками колючими, зате з квітками пахучими. 2. По квітучих садках я літаю, найсолодші дарунки збираю. 3. Не боюсь я морозів тріскучих, ані променів сонця палючих. Взимку й літом я ліс прикрашаю. Як же люди мене називають?

283. I. Прочитай. Спиши, додаючи потрібні закінчення. Доведи, що не помиляєшся.

Не за син.., глибок.. морями, не за дальн.. висок.. горами, а в країні, де ліси стоять дрімуч.., де озера розлягаються блискуч.., — там жили собі із мамою і татком у хатинці два білявеньк.. хлоп'ятка (*Наталя Забіла*).

II. Яку частину тексту — вступ, головну частину чи кінцівку — нагадує тобі це речення? Доведи свою думку.

284. I. Розгляньте малюнки. Якого ще кольору бувають ці квіти?

II. Розкажіть, якими квітами ви привітаєте маму, бабусю, сестричку з днем народження. Розповідаючи, уживайте назви кольорів. Свою розповідь запишіть. Позначте закінчення прикметників.

285. А. I. Прочитай текст-опис. Про яку рослину в ньому розповідається? Що допомогло тобі відгадати? Добери заголовок і спиши текст.

Улітку ми милувалися її квітами — білими, розкішними, запашними. Потім кущ ніби пригас — відцвів. І раптом спалахнув червоним **полум'ям**. Пурпурові кетяги ягід і багряне листя горіли під несміливими променями осіннього сонця і приваблювали погляди людей.

Словничок:

пригаснути — притушить

кетяг — гроздь

приваблювати — привлекать

II. Спиши. Підкресли прикметники-синоніми. Доведи, що не помиляєшся.

III. Поясни правопис виділеного слова.

Б. Скільки словосполучень можна скласти з поданих слів? Назви їх і запиши. З одним зі словосполучень (на вибір) склади речення.

вузький

на ланах

житній

гарячий

стежками

гірський

хлібний

з джерел

широкий

Уживаємо прикметники в називному та знахідному відмінках множини в усному мовленні й на письмі

286. Прочитай вірш Алли Свашенко. Зверни увагу на закінчення іменників і прикметників з основою на [г], [к], [х]. Визнач відмінок. Зроби висновок.

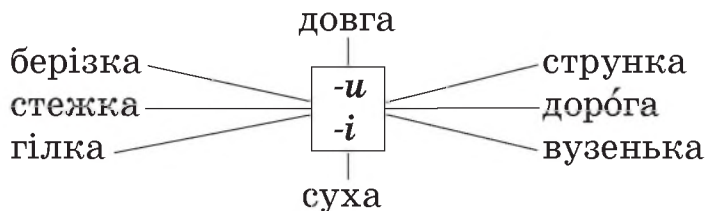
Ось біля самої дороги
Тугі, гіллясті і стрункі
Дві горобинки тонконогі
До сонця простягли гілки.

Пам'ятай!

В іменниках з основою на [г], [к], [х] у називному та знахідному відмінках множини пишеться закінчення **-и**, у прикметниках з такою ж основою — **-і**.

287. Допоможи іменникам і прикметникам знайти своє закінчення у множині. Поеднай їх у словосполучення. Запиши. Познач закінчення.

288. I. Прочитай і відгадай загадку. Відгадку запиши як заголовок. Спиши, додаючи закінчення. Доведи їхню правильність.

Живе в домі, лобок кругленьк..., кожушок тепленьк..., оч.. вузеньк..., видющ..., як ті зіроньк..., блискуч... Вуха мал..., проте чутк... Вуса хоч і довг..., та рідк... Ноги коротк..., та прудк... Удень на сонечку ляже, гарн.. казочк.. розкаже. Уночі бродить, на лови ходить.

II. Поясни вживання ком.

III. Який це текст: розповідь чи опис? Доведи. Відповідай так: «Це текст-..., бо в ньому...».

289. А. I. Прочитай уривок із вірша Леоніда Полтави, додаючи потрібні закінчення прикметників. Спиши. Познач закінчення.

Є різні риби у воді:	Є войовнич.. — із мечами,
Товст.., тоненьк.. і худ..,	Є з довжелезними хвостами,
Дрібненьк.. риби-малюки,	Є рибки срібн.. й золот..,
А є й велик.. — от такі!	Є дуже мудр.., є й пуст..

II. У якому відмінку вжито прикметники? Які закінчення вони мають?

Б. Прочитай текст. Поміркуй, який дощ — весняний чи літній — описуватимеш. Добери з дужок найвлучніші, на твій погляд, прикметники. Запиши свій текст.

ДОЩ

(Синій, блакитний, бездонний, чистий) небо закрили (важкий, чорний, легенький, грозовий) хмари. Пішов (весняний, перший, теплий, рясний, сильний) дощ. Він

обмив (зелений, молодий, клейкий, маленький) листочки на деревах, напоїв (молодий, зелений, прив'ялий) травичку. Після (лагідний, весняний, літній, рясний) дощу все навкруги ожило.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ДОПИТЛИВИХ

Чи знаєш ти, що означали слова *слива*, *абрикоса*, *барвінок*? Якщо ні, то прочитай вірш Алли Свашенко — і довідаєшся про ці слова.

*Слива означало синя,
Абрикоса — скороспіла.
А барвінок — той, що в'ється,
Обвиває і плететься.*

Що ти знаєш? Що ти вмієш?

Перевір свої знання

- Ознаки якої частини мови описують прикметники? Як вони пов'язані з цією частиною мови?
- Про іменник кажуть, що він має *рід*, про прикметник — що він *змінюється за родами*. Чому?
- Які закінчення мають іменники, а які — прикметники в називному й знахідному відмінках множини?
- Як сказати українською мовою: *самый большой*, *более молодой*, *более высокий*, *самый высокий*?

Перевір свої вміння

Розглянь малюнки та прочитай текст. Зі скількох частин він складається? Про що розповідається в кожній із них? Як назвеш цей текст — опис чи розповідь з елементами опису?

Якось Юрко приніс до школи дерев'яну хатинку для синиці. Він змайстрував її зі старих дощок. Ми повісили хатинку в шкільному саду. Незабаром і гостя з'явилася.

У неї була жовта, з чорним галстучком сукня, темно-зелений жакетик, чорна шапочка. А голівка! Білосніжні щічки, гострий чорний носик і розумні намистинки-очі. Ця пташка — справжня красуня.

Склади текст-опис однієї з намальованих пташок (на вибір).

Займенник (Местоимение)

Читаємо текст й одержуємо нову інформацію.
Спостерігаємо за вживанням різних форм
займенників у мовленні й самі використовуємо їх

290. І. Прочитай.

ЗНАЙОМІ НЕЗНАЙОМЦІ

Сьогодні професор Лінгвіст привітався з учнями і сказав:

— Я знаю, друзі, що ви розпочинаєте вивчати дуже цікаву частину мови — *займенник*. Ви вже дещо знаєте про неї, бо вивчали на уроках російської *местоимение*. Однак я вам розповім дещо нове.

Займенник — не така чисельна частина мови, як, наприклад, *іменник* чи *прикметник*. Їх усього декілька десятків. При цьому, уживаючись у мовленні, займенники так змінюють свою форму, що їх важко впізнати. Наприклад: є *я*, але немає *мене*. Ось *він*. Але іду до *нього*.

Або: тут *вона*, але немає *її*, іду до *неї*. Є *ми*, але немає *нас*. Є *вони*, але немає *їх*.

Для чого ж використовуються займенники в мовленні? Очевидно, для зручності, для того, щоб не повторювати той самий іменник чи прикметник, коли розповідаєш про когось чи про щось.

Є займенники, які називають особу чи предмет (*я, ти, він* ...) і називаються *особовими* (личними), є й такі, що вказують на особу чи предмет (*цей, ця, це*) і називаються *вказівними* (указательними). Є займенники, що замінюють прикметники (*такий, така, таке*) і називаються *означальними*. Є й інші займенники. Ви у 4-му класі вивчатимете лише особові займенники.

II. Що нове про займенники розповів професор Лінгвіст?

III. Чому текст називається «Знайомі незнайомці»?

IV. Для чого використовуються займенники в мовленні?

291. I. Прочитай загадку. Відгадай, яка частина мови так каже про себе.

Я без друзів не існую,
Поважаю їх, шаную,
Їх, як треба, заміню
І в біді не залишаю.
Не прикметник, не іменник.
Називаюсь я

II. Знайди займенники в тексті загадки.

292. I. Прочитай речення. Випиши за зразком іменники та прикметники разом із займенниками, які вживаються замість них.

Зразок. Дівчинка — вона.

1. У клас зайшов хлопчик. Він був у білій сорочці.
2. Я живу на останньому поверсі. На цьому поверсі живе й наша вчителька. 3. На вулиці Івана Франка недавно побудували декілька величезних будинків. Таких будинків уже багато в нашому місті.

II. Пригадай, як називаються виписані тобою займенники. На кого чи що вони вказують?

293. I. Прочитай і спиши текст. Підкресли займенники. Яку частину мови вони заміняють у кожній парі речень?

А ось і весна прийшла. Вона вкрила землю запашними квітами. Ними замилювався метелик. Він був веселий, бо радів весні. Їй раділо все живе. Сьогодні небо синє, безхмарне. Таким воно буває тільки навесні.

II. Випиши з першого речення кожної пари іменник або прикметник, а з другого — займенник, який його заміняє.

294. Прочитай, як Незнайко вжив особові займенники у тексті. Чи в усіх випадках треба було замінювати іменник *поросята* на займенник *вони*? виправ текст і запиши.

За невисоким парканчиком вовтузилися поросята. Їх було дуже багато. Вони були завбільшки з маленьких цуценят. І вони всі побігли до нас. Вони думали, що ми їм дамо їсти.

295. А. I. Прочитай вірш. Якій частині мови він присвячений?

Вчимо́ ми цю частину мови.	Й засміються навкруги —
Ві́вчіть й ви обов'язково.	Він, вона, воно, вони.
Посмі́хнуся я: «Приві́т!»	Так, усмі́шка всіх єднає,
Усмі́хне́шся ти в отве́т.	Жи́ти в дру́жбі помагає.

II. Спиши. Підкресли особові займенники.

Б. Прочитай і відгадай загадки, додаючи потрібні займенники.

1. ... варять, ... тнуть, пироги з ... печуть. Усі ... гублять, бо дуже люблять.	її
2. Сидить Марушка в семи кожущках, хто ... роздягає, той слюзи проливає.	я
3. Дуже товсті ноги маю, ледве ... пересталяю. Сам високий ... на зріст, замість рота в ... хвіст.	мене їх мене

II. Спиши загадки, дописуючи займенники. Підкресли їх.

Спостерігаємо за відмінюванням особових займенників. Уживаємо такі займенники, складаючи діалог і текст-розповідь

Пам'ятай!

Займенники *я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони* — особові (личные), бо вказують на особу (лицо). Вони змінюються за відмінками та числами (однина і множина): *я* — одна особа, *ми* — багато.

296. I. Прочитай і відгадай загадки. Випиши особові займенники, поряд запиши відмінки.

1. Я кругленька, червоненька, з хвостиком тоненьким. На городі *мене́* рвуть і до столу подають. 2. В *мене́* ніжка одна — чобітка не маю, і хоч я без голови, шапку одягаю. 3. Біло-рожеві свічки навесні вдень і вночі все горять на мені́. 4. Мною поле засівають. Як же мене називають? 5. Дивна скринька на стіні все розкажує мені́.

II. Зверни увагу на місце наголосу у виділених займенниках. Від чого це залежить?

297. I. Спиши, розкриваючи дужки та ставлячи займенники в потрібному відмінку.

... Полетіли бджілки до вишні:

— Люба вишенько, чи немає в (ти) квіточок для голодних бджілок?

— Навідайтесь завтра, — відповіла (вони) вишня. — Сьогодні ще немає на (я) жодної відкритої квіточки, а коли розкриюся, я буду рада гостям (За *Костянтином Ушинським*).

II. Якою частиною тексту може бути цей уривок? Які частини тексту слід додати? Зроби це й запиши, дібравши заголовок.

298. I. Складіть діалог, розпитуючи один в одного, яка в кожного з вас бабуся, де вона живе, чи часто ви буваєте у неї у гостях.

II. Складіть і запишіть невеликий текст «Моя бабуся». Візьміть до уваги, що в кожного з вас бабуся добра, ласкава, турбується про вас, пригощає, бо дуже любить.

III. Перевірте, чи немає повторів іменників або прикметників. Якщо є, замініть їх займенниками.

299. А. І. Прочитай текст. Виправ, де треба, повтори тих самих слів, уживаючи займенники.

З самого ранку Тарасик ловив рибу. А риба як на зло не ловилася. Тарасик і плював на гачок, і черв'ячка причепив, а рибі байдуже. Не хотіла риба ловитися хоч би що. Тарасик спересердя викинув черв'яків і пішов додому.

II. Виправляючи, тобі довелося вживати лише займенники чи й синоніми?

Б. Переклади українською мовою й запиши. Підкресли займенники. Визнач, у якому відмінку вони вжиті.

Кто спрашивал обо мне? Ты придёшь сегодня ко мне? Я уже был у тебя. Передай Вове эту книгу. Она ему понравится. А ты хорошо знаешь его? Пойдём с тобой сегодня в библиотеку?

ЗАВДАННЯ-ЖАРТИ

1. Які два особові займенники утворюють іменник, що псує шляхи?
2. Як за допомогою трьох особових займенників можна зробити руки чистими?

Уживаємо різні форми займенників в усному й писемному мовленні

300. І. Прочитай текст. Скажи, чим корисна калина. Прочитай текст ще раз, замінюючи, де треба, іменники займенниками.

Ось гілка калини. На гілці кетяг червоних ягід. Ягоди калини корисні для здоров'я. З ягід роблять сік, варять

варення. Варення кладуть у чай, чай п'ють під час застуди.

II. Запиши відредагований текст. Підкресли займенники.

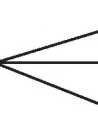
Зверни увагу!

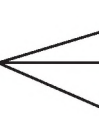
У тексті є **прийменники** (предлоги) і **займенники**. Вони пишуться **окремо** один від одного: на *ній*, з *них*, під *нею*.

301. I. Порівняй російські й українські словосполучення.

1) исполняется
 (кем?) ИМ
ею
ими

виконується
 (ким?) НИМ
нею
ними

2) был у
 него
неё
них

був у
 нього
неї
них

II. Спробуй зробити висновок: чим відрізняються і що є спільного у вживанні займенників? Звертай увагу на відмінок.

III. Спиши українські словосполучення.

Пам'ятай!

В українській мові, коли поряд із займенником уживається прийменник, то займенник у родовому відмінку має такі форми: *(у) нього*, *(у) неї*, *(у) них*.

В українській мові, на відміну від російської, займенники третьої особи однини і множини в орудному відмінку мають форми *ним*, *нею*, *ними*.

302. Переклади українською мовою й запиши. Підкресли займенники. Поясни особливість їх уживання.

Рабочие строят дом. Ими уже заложен фундамент. Мои отец и дядя работают на стройке. Ими и их друзьями сооружено много домов.

Словничок:

заложен — закладено
сооружено — споруджено

303. I. Прочитай текст.

Іванко прочитав оповідання Миколи Носова «Капелюх», прийшов додому й почав розповідати його так:

— Котик Васько сидів на підлозі біля комода й ловив мух. А на комоді, з самого краю, лежав капелюх. І ось він побачив, що одна муха сіла на нього. Він як підскочить — і вчепився кігтями в нього ...

Удома нічого не зрозуміли. Чому?

II. Подумай, що треба зробити, щоб усе стало зрозумілим. Розкажи текст правильно й запиши його другу частину.

Український народний вислів

На вус мотати — запам'ятати,
щось беручи до уваги.

304. А. I. Прочитай текст. Добери заголовок. Спиши, розкриваючи дужки та ставлячи займенники в потрібному відмінку.

Під сосною хлопчики знайшли білочку. У (вона) була перебита лапка. Діти взяли білочку додому, перев'язали (вона) лапку. Білочка стала жити з (вони). Спочатку вона дуже сумувала. А потім звикла.

II. Виконуючи цю вправу, Незнайко вирішив, що в другому й третьому реченнях займенник ужито в одному відмінку. А як вважаєш ти? Доведи, що не помиляєшся.

Б. Додай форми займенників *я, він, вона*, дописуючи друге і третє речення та змінюючи форму займенника в четвертому. За потреби став відмінкові питання.

У класі є я, він, вона.

Сьогодні немає ... , ... ,

Книжки роздали ... , ... ,

У (ми) були цікаві книжки.

Колективно складаємо текст за малюнком і складеним планом

305. Розгляньте малюнок. Прочитайте речення. Це початок чи середина тексту? Складіть текст, додаючи потрібні частини й уживаючи в ньому займенники. Запишіть його.

Раптом на воді я побачив декілька іграшкових корабликів. Легкий вітерець підганяв їх.

Дієслово (Глагол)

Спостерігаємо за роллю дієслів й уживаємо їх у мовленні

306.І. Прочитай текст-розповідь професора Лінгвіста.

— Юні друзі! — звернувся професор Лінгвіст до учнів. — Ви розпочали вивчати дуже цікаву частину мови, яка називається *дієслово* (глагол) і відповідає на питання *що робити? що зробити?*. Дієслова пов'язані з іменниками. Але відрізняються від них тим, що називають не предмет, а *дію* предметів. До них ставляться питання *що робить* (предмет)?, *що робив* (-ла, -ло)?, *що зробив* (-ла, -ло)?, *що буде робити?*, *що зробить?*.

Дієслово — дуже важлива частина мови. Без неї не можна було б розповісти про те, що кожен із вас робить чи робив удома, у школі, на відпочинку.

Отже, що більше знатимете дієслів, то краще розповідатимете про все, що відбувається чи відбулося.

II. Про що розповів професор Лінгвіст? Із якою частиною мови зв'язане дієслово? Чим цікаве дієслово? На які питання відповідає?

III. Спробуйте перевірити твердження професора Лінгвіста й розповісти про те, що ви робите після уроків, не вживаючи слів, які називають дії. А потім розкажіть, уживаючи дієслова.

Зверни увагу!

Форма дієслів, що відповідають на питання *що робити? що зробити?* і закінчуються на **-ти** (*писати, бігти, заговорити*), називається **неозначеною**, або **початковою**.

307. І. Прочитай рядки слів. Що вони означають? У яких із них наведено дієслова? Доведи, що не помиляєшся.

1. Метелиця, завірюха, хуга, завія.
2. Ввічливий, чемний, гречний, добрий, лагідний.
3. Говорити, казати, розмовляти, кричати, шепотіти.
4. Думати, мислити, мріяти, гадати.

ІІ. Є дієслова руху, мислення, мовлення. Серед поданих дієслів знайди такі. Яких там немає? Добери їх самостійно й запиши дієслова кожної групи з окремого рядка.

ІІІ. До яких частин мови належать слова, записані в інших рядках? Чому ти так вважаєш? Які з них характеризують людину?

308. І. Прочитай і запиши речення, добираючи з дужок потрібне за змістом слово. Якою частиною мови воно є?

1. Багато (говорити, казати) Зіна не любила. 2. Диктор (повідомив, сказав) прогноз погоди на завтра. 3. Лікар не дозволив хворому багато (розмовляти, казати).

ІІ. Підкресли дієслова. Зверни увагу, що деякі з них уживаються з часткою *не*.

Пам'ятай!

В українській мові, як і в російській, частка **не** з дієсловами пишеться **окремо**.

309. І. Прочитайте народний вислів. Поміркуйте, у якій ситуації він може бути вжитий. Розіграйте діалог за цією ситуацією.

Український народний вислів

Не лови гав — будь уважним.

310. І. Прочитайте, як переказав українську народну казку «Рукавичка» Незнайко.

Ішов дід лісом та й загубив рукавичку. Прийшла Мишка і стала в тій рукавичці жити. За нею прийшла Жабка і теж поселилася в рукавичці. Потім прийшов Зайчик і

стало їх троє. Прийшла до рукавички Лисичка. Стало їх четверо. Потім прийшов Вовк. Він теж поселився в рукавичці. Аж ось прийшов Ведмідь. А йому вже місця в рукавичці й немає.

- II. Розповідь Незнайка потребує виправлення. Чому? Виправте її, пригадавши, хто як пересувається. Користуйтеся словами з довідки.

Довідка: прибігти, пристрибати, присунути, причвалити, приплигати.

- III. Пригадайте, яка розмова відбулася між тваринами. Складіть діалог за змістом цієї розмови.

311. I. Прочитай і запиши прислів'я, вставляючи замість крапок антоніми до виділених слів. Підкресли дієслова. Поясни їхню роль у реченнях.

1. Ластівка день **починає**, а соловей його 2. Удар **забувається**, а слово 3. **Знайшов** — не скач, а ... — не плач.

- II. У перших трьох реченнях по два підмети й два присудки. З'єднай вони сполучником *а*. Це — складні речення. Спробуй так само побудувати складні речення, додаючи другу частину.

1. Ми зібралися біля школи, а
2. Бабуся розповідала казку, а
3. Євгенко малював в альбомі, а

Пам'ятай!

Перед сполучниками, що поєднують частини складного речення, завжди ставиться **кома**.

312. А. I. Прочитай текст. Добери заголовок і спиши текст.

Настав теплий сонячний ранок. Дихає свіжістю земля. У лісі сльозяться крихітні струмки. Ліс живе передчуттям зеленої повені листя й трав. Він виграє новими кольорами і звуками.

- II. Підкресли дієслова, ужиті в переносному значенні.

Б. І. Прочитай текст. Добери заголовок. Спиши, додаючи потрібні за змістом слова. Якою частиною мови вони є?

... весна. Швидко ... сніг. З гірок ... дзвінкі струмочки. ... на батьківщину перелітні птахи. Їхнє голосне щебетання ... у галях і садах. Птахи ... гнізда. Незабаром ... малі пташенята.

II. Підкресли головні члени речення.

Часи дієслова

Читаємо текст, розрізняємо часи дієслова.
Уживаємо різні часові форми дієслова в усному мовленні й на письмі

313. I. Прочитай текст. Про що ти довідався з нього?

Сьогодні професор Лінгвіст запропонував учням послухати казку.

— Не за синіми морями, не за темними лісами, а в знайомій країні Граматиці у старого дідуся Дієслова були три сини. Найстаршого звали *Минулий час*, середнього — *Теперішній час*, а наймолодшого — *Майбутній час*.

Теперішній час усе *майструє, співає, читає*. Запитай його: «Що ти робиш?», — і він залюбки скаже: «*Працюю*».

Майбутній час усе відкладає на завтра: завтра *зроблю*, завтра *вивчу*, завтра *прочитаю*. Тому й запитували його про майбутнє: «Що будеш робити?». І він, мрійник, розкаже, що збирається робити: «*Вивчу, прочитаю, буду допомагати*».

Поки Майбутній час збирається, Минулий час зробив усе ще вчора: уже *прочитав*, уже *вивчив*, уже *поїхав*. Коли запитаєш його: «Ти зробив...?», — він з гордістю відповість: «*Так. І прочитав, і написав, і змайстрував, ...*». Приємно мати такого друга.

- II. Про що розповів професор Лінгвіст? Як вони називаються? Яка ж особливість кожного часу? Як розпізнати час дії?
- III. Випиши дієслова, групуючи їх за часами — спочатку дієслова теперішнього часу, потім — минулого, а далі — майбутнього. Став питання до кожного дієслова.

Пам'ятай!

Теперішній час — настоящее время.

Майбутній час — будущее время.

Минулий час — прошедшее время.

Дієслова **теперішнього часу** відповідають на питання **що робить?**, **минулого** — **що робив? що зробив?**, **майбутнього** — **що буде робити? що зробить?**

- 314.** Прочитай уривок із вірша. Коли так буває: навесні чи влітку? Спиши. Підкресли дієслова, визнач їхній час.

Зацвітає гречка біло-біло.

Ось уже і бджілка прилетіла.

Золотиста, в променистому пушку,

Набере вона духмяного медку.

Любов Забашта

- 315.** I. Прочитай. Поміркуй і скажи, як називаються слова, взяті в дужки. Добери потрібне дієслово з ряду поданих і запиши речення.

1. Учень (запізнівсья, затримавсья, припізнивсья) на урок. 2. Маринка (берегтиме, доглядатиме, пильнуватиме) квіти. 3. Учень (вчащає, заходить) до класу.

- II. Визнач час дібраних тобою дієслів.

- 316.** А. І. Прочитай вірш. Яку картину природи ти уявляєш?

ШИПШИНА

Запишалася шипшина:

Тонко в ній співа пташина,

**В'ється, тчеться рушничок —
Літо в'яжеться в стіжок,
А затінька солов'ятко —
Казку мовить йому татко.
Загойда калина віттям
І розкаже казку дітям...**

Микола Василенко

II. Спиши. Підкресли дієслова. Визнач час, у якому їх ужито.

III. Поясни правопис виділених слів. Чи можна вважати, що всі вони записані за одним правилом?

Б. I. Прочитай текст. Чи зрозумів ти, про що йдеться? Добери потрібні дієслова й прочитай текст ще раз.

Школярі ... двом бабусям, які ... на околиці села. Вони ... біля хат яблуньки й троянди, ... їх, ... за хлібом у магазин. Виростуть діти справжніми людьми (За *Василем Сухомлинським*).

II. Добери заголовок і спиши, вставляючи потрібні дієслова. Визнач час дієслів.

**Читаємо, спостерігаємо за вживанням дієслів
різного часу в текстах. Самі вживаємо різні часові
форми дієслів в усному мовленні й на письмі**

317. Прочитай вірш Анатолія Камінчука. Спиши. Визнач, у якому часі вжито дієслова. Якого вони роду?

КІТ ВАСИЛЬ

Кіт Василь
Варив кисіль.
Зайчик Степанчик
Наливав у жбанчик,
А лисичка-тітка
Роздавала діткам.
Раділи звірята:
— Яка добра хата!

Зверни увагу!

В українській мові, на відміну від російської, дієслова чоловічого роду в минулому часі мають суфікс **-в**. Порівняй: *писа^л — писа^в, чита^л — чита^в*.

- 318.** І. Прочитай вірш, вставляючи замість крапок потрібні букви. Визнач час цих дієслів.

Маленький Няв на сонці грі...ся.
Кукуріку пісень співа...
Гав із сусідами свари...ся.
Упертий Бе траву щипа...
І не завадили йому
Маленька Ме й велика Му.

Алла Свашенко

- 319.** І. Прочитай текст. Подумай, коли відбувається дія — сьогодні, вчора чи завтра? У якому часі вжиті дієслова? Щоб не помилитися, став питання до дієслів.

Я прокидаюся рано, снідаю та йду до школи. Там я читаю, пишу, малюю. Після уроків відпочиваю, допомагаю мамі.

- ІІ. Перебудуй текст так, щоб дія відбувалася вчора й відбуватиметься завтра. Розпочинай так:

1. Учора я ...
2. Завтра я ...

- ІІІ. У якому часі ти вживав дієслова?

- 320.** Запитайте один в одного, що кожен із вас робив минулого вихідного дня, а що робитиме наступного. Дієслова якого часу ви вживатимете?

ЗАВДАННЯ-ЖАРТ

— Отже, Васильку, — питає вчителька, — який це час: «Я миюся, ти миєшся, він миється»?

Трохи подумавши, хлопчик відповідає:

— Субота.

А як потрібно було відповісти?

321. А. Спиши, ставлячи потрібні розділові знаки в кінці речень і пояснюючи їх уживання. Підкресли дієслова, визнач час.

КНИЖКИ

Яку користь дають нам книжки Вони несуть у собі прекрасний, чарівний світ Людина, яка любить і вміє читати, — щаслива людина Вона має розумних і вірних друзів Друзі ті — книжки Ми любимо і шануємо їх.

Б. Розкажи, яку книжку ти прочитав останнім часом, хто її написав, про що ти з неї дізнався, що тобі найбільше сподобалося. Свою розповідь запиши.

Відмінювання дієслів теперішнього й майбутнього часу за особами та числами

Спостерігаємо за відмінюванням дієслів за особами й числами, уживаємо різні особові форми дієслів у мовленні

Пам'ятай!

В українській мові, як і в російській, дієслова теперішнього й майбутнього часу відмінюються за особами (по лицам) та числами:

однина	множина
я — 1-а особа	ми — 1-а особа
ти — 2-а особа	ви — 2-а особа
він (вона, воно) — 3-я особа	вони — 3-а особа

322. І. Простеж, як відмінюються за особами й числами дієслова теперішнього часу.

Однина				
Я	пиш <u>у</u>	чита <u>ю</u>	біж <u>у</u>	сто <u>ю</u>
Ти	...еш	...єш	...иш	...їш
Він (вона, воно)	...е	...є	...ить	...їть

Множина				
Ми	пиш[емо]	чита[ємо]	біж[имо]	сто[їмо]
Ви	...[ете]	...[єте]	...[ите]	...[їте]
Вони	...[уть]	...[ють]	...[ать]	...[ять]

Зверни увагу!

У дієсловах 3-ї особи в закінченнях *-ить, -їть, -ать, -ять* завжди вимовляється звук [т'] і на письмі вживається *ь*.

II. Провідмінняй так само за особами й числами дієслова майбутнього часу.

Писатиму (буду писати), читатиму (буду читати), бігтиму (буду бігти), стоятиму (буду стояти).

Зверни увагу!

Під час відмінювання дієслів майбутнього часу (типу *буду читати*) за особами змінюється лише дієслово *бути*.

323. I. Порівняй речення, написані російською та українською мовами. Визнач особу й час дієслів. Назви приголосні, якими різняться форми дієслів у обох мовах.

Я берегу книгу.

Я бережу книжку.

Я хожу в школу.

Я ходжу до школи.

Я сижу за партой

Я сиджу за партою.

Я езжу автобусом.

Я їжджу автобусом.

Я пеку пирожки.

Я печу пиріжки.

II. Спиши українські речення. Підкресли приголосні, які чергуються в дієсловах української мови.

324. Прочитай вірш Алли Свашенко, змінюючи дієслова, наведені в дужках. Вивчи його та запиши з пам'яті.

Я без діла не (сидіти),

Рано брата (розбудити),

Гарні квіти (посадити).

Бо в садок його (водити).

Зверни увагу!

В українській мові під час відмінювання дієслів за особами відбувається чергування приголосних:

у 1-й особі однини:

сидіти — я *сиджу*

ходити — я *ходжу*

водити — я *воджу*

у всіх особах однини

й множини:

бігти — *біжу, біжимо*

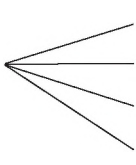
казати — *кажу, кажемо*

берегти — *бережу, бережемо*

325. Склади речення за змістом малюнків, відповідаючи на питання «Хто що робить?». Уживай дієслова в першій особі однини.

326. А. Склади й запиши речення з поданих слів.

Я їздити
бігти
берегти
сидіти

книжка
тихо
трамвай
додому

Б. 1. Переклади речення українською мовою й запиши їх.

Каждое утро я делаю зарядку, чищу зубы, умываюсь и завтракаю. Потом быстро бегу в школу, чтобы не опоздать. На уроках я сижу за одной партой с другом Сашей. После уроков вожу своего верного друга Пифа на прогулку.

Словничок:

каждый — кожний

опоздать — запізнитися

чтобы — щоб

внимательно — уважно

II. Підкресли дієслова, у яких чергуються приголосні.

Змінюємо особові форми дієслів теперішнього й майбутнього часу, уживаємо їх в усному мовленні й на письмі

327. Прочитай дієслова й утвори за зразком форму 1-ї особи однини теперішнього часу. Запиши. Підкресли букви, що позначають звуки, які чергуються.

Зразок. Писати — пишу.

Сікти, сидіти, будити, підходити, возити, приносити, садити, бігти.

328. Прочитай речення, добираючи з дужок потрібне за змістом слово. Запиши. Підкресли дієслова.

1. На кордоні я (служити), Україну (берегти, стерегти). 2. Булки, кренделі (плести), на жаровні їх (пекти, смажити).

329. Переклади речення українською мовою й запиши їх.

неділя

Каждое воскресенье я езжу в городской парк. Выхожу из автобуса и бегу на спортивную площадку. Здесь я могу тренироваться.

330. Складіть текст-розповідь (3—4 речення) на тему «Я і мій братик (сестричка)». Текст розпочніть так: «У мене є Вранці я ...».

331. І. Прочитайте. Простежте, як відмінюються за особами дієслова *їсти, пити*. Прочитайте табличку ще раз у такий спосіб: одні ставлять питання (*я що роблю?*) а інші — відповідають, а потім — навпаки.

<i>я</i>	<i>їм, п'ю</i>
<i>ти</i>	<i>їси, п'єш</i>
<i>він</i>	<i>їсть, п'є</i>

<i>ми</i>	<i>їмо, п'ємо́</i>
<i>ви</i>	<i>їсте, п'єте́</i>
<i>вони</i>	<i>їдять, п'ють</i>

II. Запитайте один в одного: «*Що ти їси та п'єш удома вранці?*» «*А твоя сестричка чи братик?*» «*Що ти їси та п'єш у школі?*». Дайте відповіді на поставлені запитання.

III. Запишіть одне запитання й відповідь на нього в зошит.

332. А. І. Прочитай текст, розкриваючи дужки та поставивши дієслова в потрібній формі. Запиши.

свѣто

Понад усе я (любити) безкрає поле.
З нетерпінням (чекати) весни, щоб вивес-
ти трактор на широкі лани. (Виводити)
свого сталевого коня, мов на свято. (Сидіти) я за кермом,
і радість наповнює мої груди.

II. Знайди в тексті іменники-синоніми.

Б. Склади невеликий текст «Як я допомагаю мамі або татові, бабусі, дідусеві». Запиши його. Підкресли дієслова.

Спостерігаємо за вимовою й написанням дієслів на *-ш, -шся, уживаємо їх у мовленні*

333. І. Прочитайте пари слів. У яких дієсловах дія, яку вони називають, звернена на когось, а в яких — на себе?

Умиваєш — умиваєшся.

Вдягаєш — вдягаєшся.

Розважаєш — розважаєшся.

Навчаєш — навчаєшся.

II. Ось що про частку -ся розповідає професор Лінгвіст.

— Колись давно частка *-ся* була формою займенника *себе́*. Люди говорили: *умиваю (кого?) ся* (тобто *себе́*). Пізніше ця частка з'єдналася з дієсловом і стало: *умиваюся*. Коли кажемо: *умиваєш*, це означає когось (ляльку, братика). А коли — *умиваєшся*, то значить, сам себе умиваєш.

III. Про що ти довідався(-лася) із тексту? Що тебе зацікавило?

Зверни увагу!

У дієсловах 2-ї особи однини після *-ш*, на відміну від російської мови, **м'який знак не пишемо**.

334. I. Прочитай вірш Алли Свашенко. Про що ти з нього довідався(-лася)?

Закони письма і вимови вивчай.
Написано -шся, а ти [с':а] вимовляй:
Раненько прокидаєшся,
Зарядкою займаєшся,
Водою обливаєшся,
Швиденько одягаєшся,
В дорозі не спиняєшся,
Назад не озираєшся.
Так, друже мій, ніколи
Не спізнишся до школи.

II. Випиши дієслова, вжиті у 2-й особі однини.

III. Пригадай, чому в українській мові після букв *ж, ч, ш, щ* ніколи не пишеться м'який знак.

335. I. Прочитай і відгадай загадки. Спиши, замінюючи звуковий запис буквеним.

1. Як на нього подиви[с':а], то сам відразу скриви[с':а].
2. Признавайся, як ти зве[с':а], що на зиму, на холодну,

без одежі зостає[с':а]. 3. Чого ти став та диви[с':а]? Зірви мене — поживи[с':а].

II. Поясни написання.

336. I. Прочитай текст. Заміни дієслова 1-ї особи однини дієсловами 2-ї особи однини. Запиши свій текст.

І знову Київ... Котрий раз відвідую його, а все не намілююся містом. Весною бачу його в однім пишнім убранні. Улітку захоплююсь іншим. А восени схиляюся перед його неповторною красою (За Миколою Олійником).

II. Які почуття до Києва висловив письменник? Що допомогло тобі зробити такий висновок?

III. А чи зміг би ти висловити любов до свого міста (села, селища)? Спробуй. Використовуй дієслова у 2-й особі однини.

337. I. Прочитай дієслова, додаючи подані префікси. Яке дієслово є «зайвим» у кожному рядку? Подумай, чому.

ви- — йдеш, біжиш, дякуєш, читаєш

з- — робиш, ростеш, співаєш, будуєш

на- — пишеш, кажеш, носиш, цвітеш

при- — б'єш, сядеш, скочиш, смієшся

II. Запиши утворені дієслова, визнач час і особу, поясни правопис особових закінчень.

338. А. Прочитай вірш-загадку Алли Свашенко. Спиши. Підкресли дієслова, ужиті у 2-й особі однини. Поясни правопис цих слів.

Серед усіх птахів землі
Ти, друже, нас пізнаєш.
Сіренькі, правда, ми й малі,
Ідеш — не помічаєш.
А спів почуєш із гаїв,
Зупинишся і скажеш:
«В гаю співають солов'ї»,
Їх спів ти добре знаєш.

Б. Переклади текст українською мовою й запиши його. Підкресли й поясни орфограми.

Ты ходишь в четвёртый класс. Каждое утро ты спешишь в школу. На уроках сидишь тихо и внимательно слушаешь учителя. Ты о многом хочешь узнать.

Спостерігаємо за вимовою і написанням дієслів теперішнього часу на **-ть, -ться** та вживаємо їх в усному мовленні й на письмі

339. І. Прочитай вірш Алли Свашенко, правильно вимовляючи дієслова. Спиши. Познач у дієсловах закінчення.

Закони письма і вимови вивчай,
Написано **-ться**, а ти [ц':а] вимовляй:
Хто рано прокидається,
Зарядкою займається,
Роботи не боїться,
Той завжди добре вчиться.

Зверни увагу!

В українській мові в кінці дієслів 3-ї особи однини після букви **т** завжди пишеться **м'який знак: стоїть, говорить**. М'який знак завжди пишеться і в сполученні **-ться**.

340. І. Прочитай і спиши вірш Алли Свашенко, замінюючи звуковий запис буквеним. Доведи, що не помиляєшся.

Взимку метелиця
Падає, стели[ц':а],
Вітром підніме[ц':а],
Закарусели[ц':а],
Сонцем зігріє[ц':а] —
В крапельку вилле[ц':а],

Парою здійме[ц':а] —
В хмарку оберне[ц':а]
Й знову поверне[ц':а]
Чиста і біла краплинка.
Звуть її просто сніжинка.

ІІ. Назви однорідні члени речення.

341. Прочитай вірш, розкриваючи дужки та ставлячи дієслова в потрібній формі. Вивчи його й запиши з пам'яті.

Щедрим, добрим словом
Пісня (починатися),
З рушника святкового
Коровай (всміхатися).

342. I. Прочитайте й перекладіть українською мовою. Користуйтеся словничком за потреби.

Мальчик стоит возле доски и что-то старательно пишет. Потом вытирает от мела руки и садится за парту. Он довольно улыбается. Ведь он записал всё правильно.

Словничок:

что-то — щось

довольно — задоволено

старательно — старанно

ведь — адже

II. Запишіть свій переклад на дошці і в зошитах. Поясніть написання особових форм дієслів.

343. А. I. Прочитай і відгадай загадки. Спиши, вставляючи пропущені букви.

1. У лісі вирізана,
гладенько витесана.
Співає, заливає..ся.
Як називає..ся?

2. Коли це буває
і як воно зве..ся:
хмариночка плаче,
а поле сміє..ся?

II. Назви дієслова, ужиті в переносному значенні.

Б. Прочитай. Заміни дієслова, вжиті в минулому часі, дієсловами в теперішньому часі. Запиши свій текст.

Хліб люди вважали священним продуктом. Він уміщував у собі щастя й добробут госпóди. В Україні жодне свято не обходилося без паляниці.

Батьки змалку привчали дітей шанувати хліб.

Неозначена форма дієслова

Спостерігаємо за неозначеною формою дієслова у прислів'ях і приказках. Вживаємо такі дієслова в усному мовленні й на письмі

344. I. Прочитай прислів'я. Поміркуй, кого вони стосуються — тебе, твого друга (подруги) чи всіх нас. Чому в них уживається неозначена форма дієслова? Чи вказує вона на час — вчора, сьогодні, завтра?

1. Добре того навчати, хто хоче все знати. 2. Що вмієш — за плечима не носити. 3. Любиш брати — люби й віддавати. 4. Життя прожити — не поле перейти.

II. Спиши прислів'я. Поясни їх значення.

345. I. Незнайко прочитав поданий нижче текст і подумав, що Неозначеній Формі ніколи показувати Дієсловам, як треба змінюватися. Прочитай і ти текст. Розкажи, як ти зрозумів(-ла) відповідь Неозначеної Форми.

Дивиться Неозначена Форма, як змінюються Дієслова, і каже:

— Ех ви, хіба ж так треба змінюватися?

— А як? — питають Дієслова. — Покажи.

— Я б показала, — зітхає Неозначена Форма, — лишень в мене часу немає (За *Феліксом Кривіним*).

II. Поміркуй, чому так відповіла Неозначена Форма. Чого ще в неї немає? Свої припущення перевір за поданим віршем.

Не думай, що я неозначена,
Тому що нічого не значу я.
Яка би не сталась зі мною пригода —
Не маю особи, не знаю я роду,
Число мене також ніяк не чіпає,
І часу, відколи живу, я не маю,
А дію, проте, я завжди називаю.

Алла Сващенко

346. І. Прочитай російські та українські словосполучення. У якій формі вжито дієслова? Чим відрізняється форма дієслів у російській і українській мовах?

читать
любить
беречь

→ книгу

читати
любити
берегти

→ книгу

ІІ. Спиши українські словосполучення. Склади з ними речення так, щоб дієслова стали однорідними членами.

347. Прочитай вірш і запам'ятай його. Розкажи, чого немає в дієсловах української мови. Запиши українські дієслова, з останніми двома складами речення.

допомагати

Знай, що в українській мові
-ць немає в дієслові.

Порівняй: *испечь* — *спекти*,
А помочь — *допомогти*,
Постеречь — *постерегти*,
А сберечь — *то зберегти*.

Алла Свашенко

Пам'ятай!

В українській мові дієслова в неозначеній формі мають у кінці **-ти, -тися (-ться)** і ніколи не закінчуються на **-ць**.

348. І. Прочитай текст. Кого стосується наказ книжки: тебе, мене, їх чи всіх нас? Коли його треба виконувати: сьогодні, завтра чи завжди? Яка форма дієслова для цього використана?

НАКАЗ КНИЖКИ

Не можна брати мене немитими руками. Не варто читати мене, коли сідаєш їсти. Не слід писати й малювати на моїх сторінках. Треба берегти мене.

ІІ. Спиши текст, підкресли дієслова, вжиті в неозначеній формі. Усно перебудуй текст так, щоб видно було, як ти виконуєш наказ книжки. Подумай, у якому часі ти вживатимеш дієслова.

349. І. Прочитайте текст.

Я бережу своє здоров'я. Уранці я роблю зарядку. Щодня чищу зуби. Перед їжею мию руки. Лежачи я не читаю. Перед сном провітрюю кімнату.

ІІ. Перебудуйте текст так, щоб він відповідав назві «Поради лікаря» і стосувався всіх. Уживайте слова *треба*, *слід*. Запишіть свій текст.

350. А. Прочитай текст. Спиши його, замінюючи виділені дієслова неозначеною формою. Перероби цей текст на текст-інструкцію. За потреби додавай слова *треба*, *слід*, *не можна*.

Чи знаєш ти, як слід поводитися під час грози?

Не **шукай** захисту від грози під високими деревами.

Не **купайся** в річці чи ставку, бо голова плавця над водою є найвищою точкою, куди може влучити блискавка.

Не **ховайся** під копицями й стіжками сіна на луках.

Б. Склади текст-інструкцію про те, як виготовити закладку для книжки. Спочатку розкажи, що потрібно для цього взяти, а потім — що і як треба робити.

Розрізняємо й правильно пишемо особові закінчення дієслів

351. І. Пригадай із російської мови, за якою ознакою дієслова поділяються на дієвідміни, і розкажи про це.

ІІ. Постав подані дієслова у 3-й особі множини. Запиши їх. Познач закінчення.

Мовчати, стояти, співати, жити.

Пам'ятай!

В українській мові, як і в російській, дієслова поділяються на дві дієвідміни. До І дієвідміни належать дієслова із закінченням **-уть (-ють)** у формі 3-ї особи множини: **пишуть, читають**. До ІІ дієвідміни – дієслова із закінченнями **-ать (-ять)**: **роблять, стоять**.

Пам'ятай!

У дієсловах I дієвідміни в особових закінченнях пишемо букву **е (є)**: *пишемо, читаємо*, а в дієсловах II дієвідміни – букву **и (ї)**: *робиш, стоїш*.

352. Спиши, обираючи з дужок потрібну букву. Доведи, що не помиляєшся.

Ми з Оверком друж(е/и)мо — жив(е/и)мо, не туж(е/и)мо. Разом ход(е/и)мо до школи, поруч в класі сид(е/и)мо, разом з школи ід(е/и)мо і не свар(е/и)мося ніколи (*Ігор Муратов*).

353. I. Допоможи дієсловам 1-ї особи множини знайти своє закінчення. Доведи, що не помиляєшся.

кин..	
люб..	-емо
допомага..	-ємо
сто..	-имо
прославля..	-їмо
бач..	

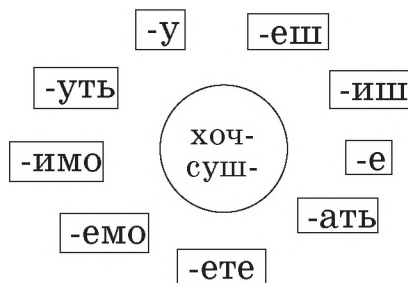
II. Які з цих дієслів можна використати, щоб розповісти про ставлення до Батьківщини? Склади й запиши речення.

354. Прочитай текст. Добери до нього заголовок. Спиши, вставляючи замість крапок пропущені букви. Доведи, що не помиляєшся.

Ліс ще дріма.. в передранішній тиші. Непорушно сто.. дерева. Лише де-не-де прокинеться пташка, непевним голосом обізв..ться зі свого затишку (*За Михайлом Коцюбинським*).

355. А. I. Поеднай основи дієслів із закінченнями й запиши.

II. Із дієсловом II дієвідміни склади й запиши речення.

Б. Відгадай загадки. Спиши, вставляючи замість крапок пропущені букви.

1. Глян..ш — заплач..ш, подив..шся — скрив..шся, але яснішого в світі не знайд..ш. 2. Крут..ться гадюкою, ніхто не переступ..ть. 3. У воді вод..ться, з хвостом род..ться. А як вироста.., хвіст відпада.. .

Групуємо дієслова за особами. Визначаємо час дієслів, ужитих у реченнях

356. І. Погрупуйте дієслова за особами, додаючи особові займенники.

Зразок. Я іду, біжу, прийду, прибіжу.

Ідеш, біжить, прибіжу, прийде, біжу, іде, прийдеш, іду, прибіжиш, прийду, біжиш, прибіжить.

II. Визнач час дієслів. Зроби висновок про особові закінчення. Усно зміни ці дієслова за особами у множині. Що можна помітити?

357. Прочитай текст. Про що в ньому розповідається? Випиши у стовпчик дієслова, вставивши замість крапок пропущені букви, і поряд (через риску) зазнач час і особу дієслів.

Любов до землі, до праці починається саме у твоєму віці. Якраз тепер ти придивляєшся до роботи старших, до того, як вони ор.., сі.., догляда.. сходи, жниву.. .

358. І. Прочитайте. Доберіть дієслова, які відповідали б змісту речень. Запишіть, вставляючи замість крапок ці дієслова.

Є у ставку біла квітка — водяна лілея. ... вона собі у воді. Радісно ... свої пелюсточки до сонця. Ось ... на білу квітку метелик, бо вже вечір Раптом квітка ... :

— ..., метелику, ... собі інших квіток, бо я ... вночі спати під водою.

359. І. Прочитай дієслова, додаючи подані префікси. Яке дієслово є «зайвим» у кожному рядку?

ви- — їдеш, сердиш, садиш, біжиш

з- — малюєш, береш, ліпиш, прасуєш

на- — кинеш, стелиш, ставиш, танцюєш

ІІ. Запиши утворені дієслова. Познач у них закінчення. Поясни, чому в одних дієсловах закінчення *-иш*, а в інших — *-еш*, *-єш*.

360. А. Прочитай прислів'я. Запиши, розкриваючи дужки та ставлячи дієслова в потрібній особовій формі. Поясни правопис цих дієслів.

1. Перед розумом і сила (поступатися). 2. (Здобути) освіту — (побачити більше світу). 3. Неправдою світ (пройти), а назад не (вернутися). 4. Учений (водити), а невчений слідом (бродити).

Б. І. Прочитай, добираючи та вставляючи замість крапок потрібні дієслова з колонки праворуч. Запиши текст. Познач закінчення дієслів.

— Ти ... зі своєю сестричкою?

Я дружу. Ми з нею ... в зоопарк.

Довго ... біля клітки з мавпами.

Вони так смішно ...

Обов'язково ... до слона.

Сестричка ... : — Які в нього товсті ноги. Які вуха лапаті!

ходити

стояти

дружити

кривлятися

дивуватися

підходити

ІІ. Поясни правопис дієслів.

ІІІ. Прочитай і побудуй речення з наведеним висловом. Чи характеризує твоє речення людину?

Український народний вислів

Переливати з пустого в порожнє — повторювати те саме, ведучи малозмістовні розмови.

Повторення й узагальнення вивченого за рік

361. І. Прочитай. Які речення за метою висловлювання вжито в тексті?

СВЯТО КВІТІВ

Від землі полинув теплий, ласкавий дух. Квітень настав. Свято квітів починається. Беріть, друзі, заступці та грабельки — і до роботи! Садіть троянди та тюльпани. Сійте матіолу, настурції, чорнобривці. Хай будуть схожі на квітники подвір'я ваших осель і ваших шкіл (Із книжки «Веснянка»).

ІІ. Спиши розповідні речення. Познач у них головні члени речення. Якими частинами мови вони є? А якими частинами мови виражені другорядні члени речення?

ІІІ. Чи є серед виписаних речень речення з однорідними членами?

ІV. Які за метою висловлювання решта речень?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ДОПИТЛИВИХ

Зібралися якось Слова — різні Частини Мови — і почали між собою розмовляти.

— Я маю рід, а змінююсь лише за числами й відмінками, — сказала одна.

— Добре тобі. А я мушу завжди ходити з тобою в парі, — зітхнула інша Частина Мови. — Навіть рід твій приймаю, і число, і відмінок.

— Що таке рід і число, я теж знаю, бо змінююся за ними. А от що таке відмінок, мені невідомо. Я більше дружу з особами, — додала третя Частина Мови.

Які частини мови спілкувалися? Як ти про це здогадався (-лася)?

362. І. Прочитай текст. Про що в ньому розповідається? Спиши. Підкресли прикметники разом з іменниками, від яких вони залежать. Познач у них число і відмінок. Поясни правопис.

ШАНА ДО УКРАЇНИ

У різних країнах світу є чимало свідчень вселюдської шани до України й українців. У Британії є великий пам'ятник князю Володимиру. Адже це він понад тисячу років тому хрестив люд Київської Русі. Франція береже пам'ять про Анну, доньку Ярослава Мудрого, що була французькою королевою. У Канаді, США, Аргентині споруджені пам'ятники Тарасові Шевченку (*Олександр Єфімов*).

II. Який текст ти читав — розповідь, опис чи міркування? Доведи свою думку.

363. I. Спиши. Визнач час дієслів. У яких дієсловах цього не вдалося зробити? Поясни, чому.

Надзвичайно поетичне **свято** Івана Купала припадає на 7 липня. **Цього** дня сонце сходить, грає, **купається в річці**. Трави й квіти набирають найбільшої сили, а опівночі має зацвісти папороть. На Гуцульщині вранці ходили збирати **лікарські** трави. Вважалося, що цього дня вони мають найбільшу лікувальну силу. Цього дня люди прикрашають будинки зелом*. Дівчата плетуть вінки з квітів і трав (*Із журналу*).

II. Поясни правопис виділених слів.

III. А ти знаєш, як іще святкують Івана Купала? Якщо знаєш, розкажи.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ДОПИТЛИВИХ

Чи є слова *допомагати* й *допомога* спільнокореневими? До яких частин мови вони належать? Чи зміниться значення слова *робіти*, якщо наголос стоятиме на першому складі — *роби́ти*? Чи можна вважати спільнокореневими ці слова? Що означає слово *роби́т*?

* *Зéло* — зелень, зелені рослини.

Що ти знаєш? Що ти вмієш?

Перевір свої знання

- Що ти знаєш про слова?
- Що ти можеш розповісти про речення, словосполучення, текст?
- За якими ознаками вчені поділили слова на частини мови? Які з частин мови ти знаєш? Чи є серед частин мови синоніми? А антоніми?
- Що цікаве ти можеш розповісти про іменник? Прикметник? Займенник? Дієслово?
- До яких частин мови належать слова з такими закінченнями: -а, -я, -е, -є; -ий, -ій; -уть, -ють, -ать, -ять?

Перевір свої вміння

1. Добери синоніми до слів *хата, гарний, бігати*.
2. До поданих слів добери спільнокореневі, які належать до різних частин мови.

Свято, праця, друг.

3. I. Прочитай опорні слова й словосполучення. Поміркуй, на яку тему можна скласти з ними текст.

Весна, зелена травичка, галявина, гратися у схованки, кущі, випурхнути, розгорнути гілля, гніздечко, яєчка, обережно, відійти, не турбувати.

- II. Склади й запиши свій текст, дібравши заголовок.

4. Прочитай текст. Спиши, розкриваючи дужки.

Херсонес... Хвилі (битися) об берег. Море шумить, ніби ро(з/с)повідає легенду про давнє місто-державу. Тепер тут (з/с)береглися лише фундаменти та (білий) (мармуровий) колони (храми). Кругом (червоніти) мак. Кажуть, де мак цвіте, там пролилася кров. А маку тут багато...

Цвіте ромашка. Повітря (с/з)повнене п'янкими пахощами моря і степових трав. А сонце (лити) своє гаряче (промінь), як і в давні часи.

5. I. Прочитай вірш. Яке бажання висловлює поет?

МОЄ БАЖАННЯ

А я найбільше хочу
Зробити так, щоб діти
Були завжди щасливими
У всьому, всьому світі.
Щоб ні війни, ні голоду
Ніхто й ніде не знав,
Щоб кожен день до кожного
Приходив, як весна!

Анатолій Костецький

II. Поясни правопис виділених слів.

ЗМІСТ

<i>Любий друже!</i>	3
МОВА І МОВЛЕННЯ. ПРАВОПИС	
(повторення вивченого)	4
Текст	21
ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНЕ	
ЗНАЧЕННЯ СЛОВА	50
Частини мови	50
Іменник (Имя существительное)	53
Рід іменників	56
Число іменників	59
Відмінки та відмінювання іменників	62
Відмінювання іменників	68
Відмінювання іменників чоловічого роду з нульовим закінченням та закінченням -о	88
Відмінювання в однині іменників жіночого роду з нульовим закінченням та іменника <i>мати</i>	102
Відмінювання іменників у множині	110
Прикметник (Имя прилагательное)	119
Відмінювання прикметників чоловічого та середнього роду в однині	126
Відмінювання прикметників жіночого роду	128
Відмінювання прикметників у множині	136
Займенник (Местоимение)	141
Дієслово (Глагол)	149
Часи дієслова	152
Відмінювання дієслів теперішнього й майбутнього часу за особами та числами	156
Неозначена форма дієслова	165
Повторення й узагальнення вивченого за рік	171

Навчальне видання

*ХОРОШКОВСЬКА Ольга Назарівна
ВОСКРЕСЕНСЬКА Наталія Остапівна
ЯНОВИЦЬКА Наталя Іванівна*

УКРАЇНСЬКА МОВА

для загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням російською мовою
Підручник для 4 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

**ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ.
ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО**

В оформленні підручника на сторінках 64, 78 використано
фотографії з колекцій зображень
вільних електронних ресурсів.
На сторінках 21, 25, 94, 108, 109 використано
малюнки ВД «Розумна дитина».

Відповідальна за випуск *С. В. Подопрigorіна*
Редактор *О. П. Дубчак*
Художній редактор *Т. М. Канарська*
Коректор *Л. М. Дудченко*
Комп'ютерна верстка *Я. В. Пламаділ*

Формат 70x100/16. Ум. друк. арк. 14,3+0,49 форзац.
Обл.-вид. арк. 9+0,58 форзац.
Наклад 20 000 пр. Вид. № 37539. Зам. №

Державне спеціалізоване видавництво «Освіта»,
04053, Київ, вул. Юрія Коцюбинського, 5.
Свідоцтво ДК № 4977 від 14.09.2015 р.

Віддруковано у ПрАТ «Харківська книжкова
фабрика «Глобус»» 61012, Харків, вул. Енгельса, 11.
Свідоцтво ДК № 3985 від 22.02.2011 р.
www.globus-book.com